

T.C.

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**A'LEM EŞ-ŞENTEMERİ VE ENDÜLÜS DİL
EKOLÜNDEKİ YERİ**

Abdullah Raşit ŞAHİN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KAHRAMANMARAŞ

AĞUSTOS-2025

T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**A'LEM EŞ-ŞENTEMERÎ VE ENDÜLÜS DİL
EKOLÜNDEKİ YERİ**

DANIŞMAN : Doç.Dr. Harun ÖZEL
JÜRİ : Prof.Dr. Mehmet Akif ÖZDOĞAN
JÜRİ : Doç.Dr. Hüseyin ERSÖNMEZ

ABDULLAH RAŞİT ŞAHİN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KAHRAMANMARAŞ
AĞUSTOS-2025

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**A'LEM EŞ-ŞENTEMERÎ VE ENDÜLÜS DİL
EKOLÜNDEKİ YERİ**

Abdullah Raşit ŞAHİN

Danışman : Doç. Dr. Harun ÖZEL

Yıl : 2025, Sayfa: VI+87

Jüri : Doç.Dr. Harun ÖZEL (Başkan)
: Prof.Dr. Mehmet Akif ÖZDOĞAN (Üye)
: Doç.Dr. Hüseyin ERSÖNMEZ (Üye)

A'lem eş-Şentemerî, daha önceleri Endülüs hakimiyetinde olan şimdiki Portekiz sınırları içerisinde yer alan Şentemeriyye'de doğmuş ve ilim tahsilinin ilk yıllarını bu çevrede geçirmiştir. V. Asırda yaşamış nahve ve şiire merakıyla ön plan çıkmış bir âlim olan eş-Şentemerî, Ebü'l-Kâsım el-İflîlî, Ebû Sehl Yunus b. Ahmed el-Cüzâmî, Ebû Bekir Müslim b. Abdilaziz b. Efleh en-Nahvî gibi Kurtuba'nın önemli âlimlerinin ders halkasına katılmış, onlardan aldığı bu dersler ilmî birikiminin şekillenmesinde etkili olmuştur. İşbîliye ve çevresini hakimiyeti altında bulunduran o dönemin en güçlü devletçiklerinden olan Abbâdî sarayında Mu'tazid Billâh'ın saray şairliğini yapmıştır. Siyâsî olarak karmaşa olmasına rağmen kültürel olarak büyük ilerlemenin olduğu o dönemde eş-Şentemerî de bu ilerlemeye katkıda bulunmuştur. Saray şairliğinin yanı sıra hükümdarın isteğiyle Sîbeveyhî'nin *el-Kitâb*'ına şerhler yazmış bu şerhler sadece Endülüs'te değil tüm İslam aleminde meşhur olmuştur. Ayrıca yine hükümdarın isteğiyle Ebû Temmâm'ın *Hamâse* eserine şerh yazmıştır. Bu şerh Endülüs'ten günümüze ulaşan nadir şerhler arasında yer almıştır. Sarayda hükümdarın çocuklarına nahiv ve edebiyat dersleri vermesinin yanı sıra güçlü hitabeti ve şiire vukufiyeti sayesinde oluşturduğu ders halkasına sadece İşbîliye'lilerin değil çevre şehirlerden pek çok kişinin katılması, onun döneminde ne kadar meşhur bir âlim olduğunu gösteren bir delil olmuştur. Ayrıca nahiv alanındaki görüşleriyle Endülüs dil ekolünü Bağdat dil ekolüne yaklaştıran kimselerden olduğu ifade edilmiştir. Nahiv kurallarını gerekçelendirme konusunda tek bir illetle yetinmeyip ikinci ve üçüncü illetleri aramasıyla meşhur olmuştur. Bu çalışma nahiv bilgisi ve şiir kabiliyeti olan A'lem eş-Şentemerî'yi ve onun Endülüs Dil Ekolündeki yerini ele almaya çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Endülüs dil ekolü, nahiv, Endülüs Arap şiiri, Endülüs edebiyatı, A'lem eş-Şentemerî

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF BASIC ISLAMIC SCIENCES

ABSTRACT

MA THESIS

**A‘LAM AL-SHANTAMARĪ AND HIS POSITION IN THE
ANDALUSIAN LINGUISTIC SCHOOL**

Abdullah Raşit ŞAHİN

Supervisor : Assoc. Prof. Dr. Harun ÖZEL

Year : 2025, Pages: VI+87

Jury : Assoc. Prof. Dr. Harun ÖZEL (Chairperson)
: Prof. Dr. Mehmet Akif ÖZDOĞAN (Member)
: Assoc. Prof. Dr. Hüseyin ERSÖNMEZ (Member)

A‘lem al-Shantamarī was born in Shantamariyya, a region formerly under Andalusian rule and now within the borders of Portugal. He spent the early years of his education in this area. Living in the 5th century AH (11th century AD), al-Shantamarī distinguished himself with his passion for grammar and poetry. He attended study circles of prominent scholars of Córdoba, such as Abū‘l-Qāsim al-Ifīlī, Abū Sahl Yūnus b. Aḥmad al-Juzāmī, and Abū Bakr Muslim b. ‘Abd al-‘Azīz b. Aflaḥ al-Naḥwī, and these scholarly gatherings played a significant role in shaping his intellectual background. He served as a court poet to al-Mu‘taḍid Billāh in the ‘Abbādī palace of Seville (Ishbīliya)—one of the most powerful principalities of the time. Despite the political unrest of that era, cultural life was flourishing, and al-Shantamarī actively contributed to this cultural revival. Beyond his role as court poet, and upon the ruler’s request, he authored commentaries on Sībawayh’s Kitāb, which became renowned not only in al-Andalus but throughout the Islamic world. At the caliph’s behest, he also composed a commentary on Abū Tammām’s Ḥamāsa, a rare work among the few commentaries from al-Andalus that have survived to this day. In addition to teaching grammar and literature to the royal children, his eloquence and mastery of poetry attracted students not only from Seville but also from neighboring regions, proving his fame and influence as a scholar of his time. Furthermore, al-Shantamarī is regarded as one of the figures who brought the Andalusian grammatical school closer to the Baghdad linguistic tradition. He became known for his method of reasoning in grammar, not settling for a single grammatical cause but always seeking a second and even third cause to explain linguistic phenomena. This study aims to explore A‘lem al-Shantamarī, renowned for his grammatical expertise and poetic skill, and to examine his position within the Andalusian linguistic school.

Keywords: Andalusian language school, grammar, Andalusian Arabic poetry, Andalusian literature, A‘lem al-Shantamarī.

ÖN SÖZ

Bu çalışma Hicrî V. asırda Endülüs'te siyâsî bakımdan bölünmelerin yaşandığı bir dönemde yaşamış önemli bir nahiv âlimi olan A'lem eş-Şentemerî'yi ve Endülüs Dil ekolündeki yerini ele almaktadır. Bu çalışma, Türkçe kaynaklarda sadece Diyanet İslam Ansiklopedi maddesinde yer alan ve müstakil olarak ele alınmayan A'lem eş-Şentemerî'nin hayatını, dil ve edebiyat alanındaki çalışmalarını daha kapsamlı bir şekilde ele almayı ve Türk okuyuculara kazandırmayı amaçlamaktadır. Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın konusu, amacı ve daha önce yapılmış olan çalışmalara yer verilmiştir. İkinci bölümde, A'lem eş-Şentemerî'nin yaşadığı dönemin siyâsî, kültürel ve edebî ortamı anlatıldıktan sonra A'lem eş-Şentemerî'nin hayatı, hocaları, talebeleri ve kaleme aldığı eserlerinden bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde ise, belli başlı nahiv ekollerinin yanı sıra Endülüs dil ekolü, bu ekolde öne çıkmış bazı nahiv âlimleri; dördüncü ve son bölümde ise, A'lem eş-Şentemerî'nin edebî ve nahvî yönü, ilim dünyasına kazandırmış olduğu şerhleri, bu şerhlerin yöntemi ve nahiv ilmine dair belli başlı görüşleri ele alınmıştır. Sonuç bölümünde ise çalışmadan elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Bu ilmî mesaiyi vermem ve elinizde tuttuğunuz tez çalışmasını ortaya çıkarmamda destek ve teşviklerini gördüğüm pek çok kişi oldu. Öncelikle tez konusunu belirleme aşamasından tamamlama sürecinin sonuna kadar çalışmanın tüm safhalarında yanımda olan değerli hocam sayın Doç. Dr. Harun ÖZEL'e, tez çalışmama sundukları katkılardan dolayı kıymetli hocalarım Prof Dr. Mehmet Akif ÖZDOĞAN ve Doç. Dr. Hüseyin ERSÖNMEZ'e teşekkür ederim. Elbette her çalışmanın zorlukları vardır. 6 Şubat 2023 depremleri benim de tez çalışmamı kesintiye uğrattı. Akademik uğraşa geri dönmem ve tezi tamamlamam konusunda her daim desteklerini üzerimde hissettiğim kıymetli eşim Fadıma Zehra ŞAHİN'e oğlum Mumammed Zeyd ŞAHİN'e ve tüm sevdiklerime teşekkür ederim. Ayrıca kütüphane hizmetleri ve bilgisayar teknolojisi konusunda yardımcı olan değerli arkadaşlarıma minnet ve teşekkürlerimi sunarım.

Abdullah Raşit ŞAHİN
KAHRAMANMARAŞ /AĞUSTOS-2025

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖN SÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
KISALTMALAR LİSTESİ	VI
1. GİRİŞ	1
1.1. Konunun Önemi ve Amacı	1
1.2. Araştırmanın Yöntemi	1
1.3. Konuyla İlgili Önceki Çalışmalar	2
2. A'LEM EŞ-ŞENTEMERÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEMDE ENDÜLÜS'ÜN SİYASÎ, KÜLTÜREL, EDEBÎ DURUMU, A'LEM EŞ-ŞENTEMERÎ'NİN HAYATI, HOCALARI, TALEBELERİ VE ESERLERİ	11
2.1. Dönemin Siyasî Durumu	11
2.2. Kültürel ve Edebî Durum	12
2.3. A'lem eş-Şentemerî'nin Hayatı, Hocaları, Talebeleri ve Eserleri	14
2.3.1. Hayatı	14
2.3.2. Hocaları	15
2.3.3. Öğrencileri	16
2.3.4. Eserleri	17
3. BAŞLICA DİL EKOLLERİ	20
3.1. Basra Dil Ekolü	20
3.2. Kûfe Dil Ekolü	22
3.3. Bağdat Dil Ekolü	23
3.4. Mısır Dil Ekolü	26
3.5. Endülüs Dil Ekolü	28
3.5.1. Endülüs Dil Ekolünün Başlıca Temsilcileri	30
3.5.1.(1). Ebû Ali el-Kâlî	30
3.5.1.(2). Ebû Bekir İbnü'l-Kûtiyye	31
3.5.1.(3). Ebû Bekr ez-Zübeydî	31
3.5.1.(4). İbn Madâ	32
3.5.1.(5). İbn Mâlik	33
3.5.1.(6). Ebû Hayyân	34
4. A'LEM EŞ-ŞENTEMERÎ'NİN ENDÜLÜS DİL EKOLÜNDEKİ YERİ	36
4.1. Edebî Kişiliği	36
4.2. Şiir Şerhçiliğindeki Yöntemi	38
4.3. Nahivle İlgili Yaklaşımları ve İzlediği Metod	40
4.3.1. Kur'an-ı Kerim'le İstişâd	43
4.3.2. Hadisle İstişâd	44

4.3.3. Eski Arap Şiiriyle İstişhâd.....	46
4.3.4. Semâ' Metodu.....	48
4.3.5. Kıyas Metodu.....	50
4.3.6. Fasih Dil ve Eski Metinler.....	52
4.3.7. Mantık ve Akıl Yürütme	54
4.4.1. Nahiv Kurallarını Açıklama Yöntemi	58
4.4.2. A'lem eş-Şentemerî'nin Nahve Dair Bazı Görüşleri	61
4.4.2.(1). Merfûât.....	61
4.4.2.(2). Mansûbât	66
4.4.2.(3). Mecnûrât ve Tâbileri	70
5. SONUÇ	75
KAYNAKLAR.....	78

KISALTMALAR LİSTESİ

B.	: Bin
Bk.	: Bakınız
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
Krş.	: Karşılaştırınız
KSÜ	: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Öl.	: Ölüm
M.	: Milâdî
Nşr.	: Neşreden
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Thk.	: Tahkik
ts	: tarihsiz
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
vd.	: ve diğerleri
YÖK	: Yükseköğretim Kurulu

1. GİRİŞ

1.1. Konunun Önemi ve Amacı

Endülüs yaklaşık sekiz asır Müslümanların hakimiyeti altında kalmıştır. Bu süre zarfında Müslümanlar burada büyük bir medeniyet inşa etmişlerdir. Bu medeniyetin ana damarlarından biri olan dil ve edebiyat sahasında pek çok âlim yetişmiştir. Bu âlimler, Endülüs kültür ve medeniyetinin ortaya çıkmasında ve zirveye ulaşmasında önemli roller oynamışlardır. Endülüs Emevî devletinin yıkılıp yerine Mülûkü't-Tavâif denen küçük devletlerin kurulmasıyla siyasî anlamda bir kaos dönemine girilmiş olsa da kültürel alanda büyük bir sıçrama meydana gelmiş, dil ve edebiyat zirve noktasına çıkmış, bu alanlarda önemli eserler te'lif edilmiştir. Mülûkü't-Tavâif döneminde kendini ilme ve edebiyata adanmış en seçkin âlimlerden biri A'lem eş-Şentemerî'dir. eş-Şentemerî'nin Endülüs'teki nahiv eğitimine katkıları ve sonraki nesiller üzerindeki etkisi göz önünde bulundurulduğunda, bu önemli nahiv âliminin incelenmesi ve tanıtılması gereken bir şahsiyet olduğu anlaşılmıştır. Endülüs dil ekolü üzerinde büyük bir etkiye sahip olan A'lem eş-Şentemerî'nin bu alandaki yerini ve katkılarını tanıtmak, bu çalışmanın temel hedeflerinden biridir.

1.2. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada literatür tarama yöntemi kullanılmıştır. A'lem eş-Şentemerî, V. yüzyılda yaşamış bir nahiv âlimi olduğundan dolayı biyografî, tabakât ve gramer tarihini anlatan eserler taranarak klasik kitâplardan faydalanılmıştır. Bunun yanı sıra Türkiye Diyanet Vakfı yayınlarından çıkan İslam Ansiklopedisinde yer alan ve çalışmamızın tek Türkçe kaynağı olan “A'lem eş-Şentemerî” maddesinden ve o maddenin kaynakça bölümündeki kaynaklardan yararlanılmıştır. Ayrıca modern dönemde nahve dair yazılan kitâplar, tezler ve makaleler taranarak çalışmamızla alakalı olduğu düşünülen konulardan istifade edilmiştir. Kitâp, makale ve tezleri taramak için *el-Manzûme*, *Mektebetu Nûr* ve *el-Mektebetu's-Şâmile* gibi dijital siteler ve uygulamalar kullanılmıştır.

Eserde yer alan kelimelerin yazılışı, ismi geçen âlimlerin vefât tarihleri ve yer adları çoğunlukla DİA'da yer alan yazım kurallarına uygun yazılmıştır. Ayeti kerimeler için Diyanet İşleri Başkanlığı'nın meal ve tefsirlerine, hadisler için de klasik hadis kaynaklarına bakılmıştır. Bunun haricindeki dipnotlar ve kaynakça zotero programı kullanılarak hazırlanmıştır. Dipnot ve kaynakçalar için İsnad 2 atıf sistemi uygulanmıştır.

1.3. Konuyla İlgili Önceki Çalışmalar

A'lem eş-Şentemerî hakkında Türkiye'de bir ansiklopedi maddesi dışında henüz bir kitâp veya tez çalışması yapılmadığı anlaşılmaktadır. Arap ve Batı dünyasında ise, A'lem eş-Şentemerî ve eserleri hakkında pek çok çalışma yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalardan tespit edebildiklerimiz aşağıda verilmiştir.

1- Hashim el-Mahdî el-Şharif, A Critical Edition Of Part 1 Of Al-Shantamari's Commentary On Al-Hamasa. Londra: Londra Üniversitesi, Doktora Tezi, 1980.

Londra Üniversitesi'nde 1980 yılında doktora tezi olarak hazırlanan bu çalışmada, A'lem eş-Şentemerî'nin *Şerhu Hamâseti Ebî Temmâm* adlı eserin tenkitli neşri yapılmıştır. Tezde, Endülüs edebiyatı hakkında genel bilgiler, erken dönem Arap şiirinin râvileri, bu şiirlerin gelişim süreci ve şerh geleneği ele alınmıştır. Ayrıca *Hamâse* divanının Arap kültür mirasındaki yeri, A'lem eş-Şentemerî'nin ilmî faaliyetleri ve şerhinin ayrıntılı analizi gibi konular işlenmiştir.

2- Halef 'Abdullah Salih el-Cebûrî, el-Hucetu'n-Nahviyye 'inde A'lem eş-Şentemerî. Tikrit: Tikrit Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2002.

Irak'ın Tikrit şehrinde 2002 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışmada, nahivde kullanılan aklî ve naklî delillerin neler olduğu tanıtılmış; ardından A'lem eş-Şentemerî'nin bu delillendirme yöntemleri ayrıntılı biçimde incelenmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde, nahiv meselelerini temellendirmede başvurulmuş aklî ve naklî delillerin genel çerçevesi sunulmuştur. Endülüs nahivcilerinden İbn Madâ'nın, A'lem eş-Şentemerî hakkında söylediği: “*A'lem eş-Şentemerî –Allah ona rahmet etsin– nahiv konularına vukûfiyeti olmakla birlikte, ikinci derece illetlere düşkündü. Bu yolla bir şey bulduğunda büyük bir şey bulduğunu sanırdı.*” ifadesinden de hareketle, A'lem eş-Şentemerî'nin ortaya koyduğu nahiv illetleri detaylı olarak ele alınmıştır. Çalışmada, A'lem eş-Şentemerî'nin Kur'ân-ı Kerîm, az da olsa hadis, Arap şiiri ve nesri gibi naklî delillerin yanı sıra; kıyas, icmâ', istishâb ve mantıksal açıklamalar gibi aklî delilleri de nahiv meselelerini temellendirmede kullandığı gösterilmiştir. Naklin yanında aklî delillere de başvurmasının, onun akılcı yaklaşımının bir göstergesi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, Sîbeveyhî, Müberred ve Zeccâc gibi büyük nahiv âlimleriyle bazı meselelerde görüş ayrılığına düşmesinin, A'lem eş-Şentemerî'nin dil ilmindeki yetkinliğine işaret ettiği tespiti yapılmıştır. Çalışmada özellikle, eserin sarf konularından ziyade nahiv temelli delillendirmelere odaklandığı da belirtilmiştir.

3- İslâm Muhammed 'Abdusselâm, Menhecu'l-A'lem eş-Şentemerî ve Ârâuhû fî Kitâbi'n-Nüket. Mısır: Feyyûm Üniversitesi, Dâru'l-'Ulûm, Doktora Tezi, 2003.

Mısır'daki Feyyûm Üniversitesi'nde 2003 senesinde doktora tezi olarak yapılan bu çalışmada, A'lem eş-Şentemerî'nin *en-Nüket fî Kitâbi Sîbeveyhî* adlı eserindeki yöntem ve görüşleri incelenmiştir. eş-Şentemerî'nin çeşitli dil meselelerini nasıl anlattığı

ve yorumladığı detaylı olarak ele alınmış, Sîbeveyhî'nin ve bazen de diğer nahiv âlimlerinin görüşlerine karşı geliştirdiği fikirler açıklanmıştır. Ayrıca şiir şâhitlerine, Arap lehçelerine ve tarihî rivayetlere gösterdiği önem anlatılmıştır. Nahiv ekolleriyle uzlaştığı ve ayrıştığı noktalar da bu eserin ele aldığı konular arasında yer almıştır.¹

4- Gâliye et-Tâhir Hablûs, *A'lem eş-Şentemerî ve Menhecuhû fî Şerhi Hamâseti Ebî Temmâm*. Trablus: Trablus Üniversitesi, Külliyyetü'l-Âdâb, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Libya'da Trablus Üniversitesi'nde 2010 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışmada, A'lem eş-Şentemerî'nin Ebû Temmâm'ın *Hamâse* adlı eserine yaptığı şerhin, Endülüs'te bu eser üzerine yapılmış ilk ve öncü çalışma olduğu vurgulanmıştır. Çalışmada, A'lem eş-Şentemerî'nin izlediği yöntemin öğretici yönü üzerinde durulmuş; bu yöntemin öğrencilere pek çok bilgi sunduğu ve öğrenenin zihnini geliştirdiği ifade edilmiştir. Ayrıca Şentemerî'nin yönteminin özlü, sade ve seçkin bir yöntem olduğu da belirtilmiştir. Bunun yanı sıra, A'lem eş-Şentemerî'nin üslubunun; okuyucu açısından anlam kargaşasından ve ifade zayıflığından uzak, etkileyici ve açık bir anlatım örneği sunduğu dile getirilmiştir. Çalışmada, Ebû Temmâm'ın meşhur *Hamâse*'sine başka *Hamâse* türü şiirleri de eklemesinden dolayı, eş-Şentemerî'nin yetkin bir edebiyatçı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, bu tezin karşılaştırmalı edebiyat araştırmaları ve şiir seçkilerinin incelenmesi açısından da önemli bir katkı sunduğu vurgulanmıştır.²

5- Muhammed, Hasen Es'ad. "İntisârû's-Şentemerî: fî Kitâbihî Tahsîli 'Aynî'z-Zeheb li Şevâhidi Sîbeveyhî". *Mecelletü Ebhâsi Külliyyeti't-Terbiyeti'l-Esâsiyye* 9/2 (2010) 202-238.

Irak'ta 2010 yılında Mecelletü Ebhâsi Külliyyeti't-Terbiyeti'l-Esâsiyye dergisinde yayımlanan bu makalede, A'lem eş-Şentemerî'nin *Tahsîlu 'Aynî'z-Zeheb* adlı eserinde, Sîbeveyhî'yi eleştirenlere karşı ortaya koyduğu savunmacı yaklaşım ele alınmıştır. Çalışmada, nahiv ilminin ilk dönemlerinde ihtilafların daha sınırlı olduğu, zamanla ilmin genişlemesiyle tartışmaların arttığı ve derinleştiği belirtilmiştir. Basra ve Kûfe ekolleri arasındaki ihtilafların yanı sıra aynı ekol içinde de Sîbeveyhî ile Müberred ve Sîbeveyhî ile Ahfeş el-Evsat arasındaki görüş ayrılıkları örnek olarak verilmiştir. A'lem eş-Şentemerî'nin, muhalif görüşleri aktarmakla yetinmeyip, delilleriyle birlikte Sîbeveyhî'yi savunduğu ve böylece nahiv ilmine önemli katkılar sunduğu vurgulanmıştır.³

¹ Bk. İslâm Muhammed 'Abdusselâm, *Menhecû'l- A'lem eş-Şentemerî ve Ârâuhu fî Kitâbi'n-Nüket* (Mısır: Feyyûm Üniversitesi, Dâru'l-'Ulûm, Doktora Tezi, 2003).

² Bk. Gâliye et-Tâhir Hablûs, *A'lem eş-Şentemerî ve Menhecuhû fî Şerhi Hamâseti Ebî Temmâm* (Trablus: Trablus Üniversitesi, Külliyyetü'l-Âdâb, Yüksek Lisans Tezi, 2010).

³ Bk. Hasan Es'ad Muhammed, "İntisârû's-Şentemerî: fî Kitâbihî Tahsîli 'Aynî'z-Zeheb li Şevâhidi Sîbeveyhî", *Mecelletü Ebhâsi Külliyyeti't-Terbiyeti'l-Esâsiyye* 9/2 (2010), 202-238.

6- Hüsâm ‘Abdulkerim ez-Zübeydî, *Hamâsetu Ebî Temmâm bi-Rivâyeti’l-A‘lem eş-Şentemerî: Dirâseten ve Uslûbiyyeten*. Ürdün: el-Câmi‘âtü’l-Ürdüniyye Külliyyetü’d-Dirâseti’l-‘Ulyâ, Doktora Tezi, 2013.

Ürdün’de 2013 yılında doktora tezi olarak yapılan bu çalışma, Arap şiir mirasının seçme kitapları içinde yer alan *el-Hamâse*’nin A‘lem eş-Şentemerî tarafından yapılan şerhini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, A‘lem eş-Şentemerî’nin metin üzerinde gerçekleştirdiği değişiklikleri, çıkarma ve eklemeleri ortaya koymayı ve bunları incelemeyi hedeflemektedir. Araştırmada öncelikle rivayetin bölüm başlıklarından başlanmakta ardından eserin diline yönelik söz varlığı incelenmektedir. Bu süreçte metnin dili, araştırmacının başvurduğu asıl ölçüt olarak kabul edilmektedir.⁴

7- Ebü’l-‘Ayneyn, Mahmud Kemâl Sa‘d. “er-Rabtu’l-İştikâkî fî Şerhi Hamâseti Ebî Temmâm li’l-A‘lem eş-Şentemerî”. *Ezher Üniversitesi Bîttâyil Bârud Arap Dili Fakültesi Dergisi* 26/1 (2013), 495-592.

Mısır’da Ezher Üniversitesi Arap Dili Fakültesi dergisinde 2013 yılında yayımlanan bu makalede, A‘lem eş-Şentemerî’nin *Şerhu Hamâseti Ebî Temmâm* adlı eserinde iştikâk kavramını nasıl ele aldığı ve kelime adlandırmalarını nasıl gerekçelendirdiği incelenmiştir. Eserin ilk kısmında Ebû Temmâm’ın hayatı eserleri, edebi şahsiyeti ele alınmış, ikinci bölümde A‘lem eş-Şentemerî’nin hayatı, eserleri ve ilmî değeri anlatılmıştır. Üçüncü bölümde Ebû Temmâm’ın *el-Hamâse* eserine yazılan şerhlerin tanıtımı, dördüncü bölümde iştikâk kavramının tanımı ve türevleri incelenmiştir. A‘lem eş-Şentemerî’nin Ebû Temmâm’ın *el-Hamâse*’sine yazdığı şerhte yer alan iştikâk-ı cüz’i ve kelime adlandırmalarının gerekçelendirilmesine yer verilmiştir.⁵

8- ‘Abdurrahman b. el-Hasen, “Târîhu’l-Hareketi’l-Edebiyye fî’l-Endelus: A‘lem eş-Şentemerî fî Zillî Devleti Benî ‘Abbâd Mulûku İşbîliyye Numûzecen”. *Devriyyetu’l-Elektruniyyetü’t-Târihiyye* 6/20 (Haziran 2013), 76-83.

2013 yılında Dirâsât dergisinde yayımlanan bu makale, Endülüs’te dil ve edebiyat alanında öne çıkan âlimleri tanıtmış; bunların arasında A‘lem eş-Şentemerî’nin *Şerhu Hamâseti Ebî Temmâm*, *Şerhu Şu‘arâ’i’s-Sitte* ve *Şerhu’l-Cümel* gibi eserleriyle edebiyat ve dil bilimi üzerindeki seçkin konumunu incelemiştir. Endülüs’ün ilmî ve kültürel açıdan bir medeniyet merkezi olduğu vurgulanmıştır.⁶

9- Adnan Ahmed Raşîd, *el-Mebâhisu’l-Lügaviyye fî Kitâbeyni’l-Muhteri’ fî İzâ‘ati Serâiri’n-Nahv ve Şerhi Dîvânî Ebî Temmâm li’l-A‘lem eş-Şentemerî*. Irak: Diyâlâ Üniversitesi Temel Eğitim Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

⁴ Bk. Hüsâm ‘Abdulkerim ez-Zübeydî, *Hamâsetu Ebî Temmâm bi-rivâyeti’l-A‘lem eş-Şentemerî: Dirâseten ve Uslûbiyyeten*(Ürdün: Ürdün el-Câmi‘âtü’l-Ürdüniyye Külliyyetü’d-Dirâseti’l-‘Ulyâ, Doktora Tezi, 2013).

⁵ Bk. Mahmud Kemâl Sa‘d Ebü’l-‘Ayneyn, “er-Rabtu’l-İştikâkî fî Şerhi Hamâseti Ebî Temmâm li’l-A‘lem eş-Şentemerî”, *Ezher Üniversitesi Bîttâyil Bârud Arap Dili Fakültesi Dergisi* 26/1 (2013), 495-592.

⁶ Bk. ‘Abdurrahman b. el-Hasen, “Târîhu’l-Hareketi’l-Edebiyye fî’l-Endelus: el- A‘lem eş-Şentemerî fî Zillî Devleti Benî ‘Abbâd Mulûku İşbîliyye Numûzecen”, *Devriyyetu’l-Elektruniyyetü’t-Târihiyye* 20(2013), 76-83.

Irak'daki Diyala Üniversitesi'nde 2014 yılında yapılan bu yüksek lisans tezinde, A'lem eş-Şentemerî'nin iki önemli eseri; *el-Muhterî fî İzâ'ati Serâiri'n-Nahv* ve *Şerhi Dîvânî Ebî Temmâm* dil ve nahiv yönünden incelenmiştir. Eserde eş-Şentemerî'nin ilmî kişiliği, yetişme süreci, öğrencileri ve ilmî yetkinliği ele alınmıştır. Ayrıca her iki eserin genel tanıtımı, te'lif amaçları ve taşıdıkları önem belirtilmiş; delil getirme yöntemleri, dil ve nahiv terimleri, ses, biçim ve anlam yönleri üzerinde durulmuştur. Nahiv malzemesinin niteliği ve bu malzemenin dil araştırmalarına katkısı değerlendirilmiştir.

10- Müsâ'ade, Tevfik. “İnbînâu İhtiyârî 'alâ İhtiyâr: Şerhu Şentemerî li Hamâseti Ebî Temmâm Unmûzecen”. *Mecelletü'l-Âdâb* 15/1(Aralık 2015), 103-120.

2015 yılında Mecelletü'l-Âdâb dergisinde yayımlanan bu makalede, A'lem eş-Şentemerî'nin *Şerhu Hamâseti Ebî Temmâm* adlı eserinde kullandığı yenilikçi yöntem incelenmiştir. eş-Şentemerî'nin *Hamâse* adlı eseri şerh ederken takip ettiği temel prensipler ve yöntemler detaylı bir şekilde açıklanmış, hem içerik hem de sunum bakımından kendine özgü ve etkileyici bir yaklaşım benimsediği belirtilmiştir. Bu divanın Arap edebiyatındaki yeri ve önemine değinilmiştir.

11- Sa'd Ebü'l- 'Ayneyn, Mahmud Kemâl. “ed-Delâletü's-Siyâkiyye fî Şerhi Hamâseti Ebî Temmâm li'l-A'lem eş-Şentemerî” . *Ezher Üniversitesi Külliyyetu'd-Dirâsati'l-İslâmiyye ve'l-Arabiyye li'l-Benâti Bidemenhur* 1/1 (Ocak 2016), 404-451.

Mısır'daki Ezher Üniversitesi'nde 2016 yılında yayımlanan bu makalede, A'lem eş-Şentemerî'nin Ebû Temmâm'ın *Hamâse* şerhinde bağlamın (siyâk) anlamı açıklayıcı bir unsur olarak kullanımının önemi ele alınmıştır. Çalışmanın ilk kısmında araştırmanın amacı, önemi ve yöntemi açıklanmış; ardından “siyâk” kavramının dilbilimsel ve terimsel tanımları ile türleri üzerinde durulmuştur. Daha sonra, *Hamâse* şerhinde bağlama dayalı yorumların nasıl yapıldığı örneklerle gösterilmiştir. Sonuç olarak, A'lem eş-Şentemerî'nin metni şerh ederken bağlamı merkeze almasının, metni daha doğru ve derinlikli anlamada ne kadar belirleyici olduğu vurgulanmıştır.⁷

12- el-Gâlî, el-Madrarî Muhammed. “Tecelliyyâtü's-Şurûh fî Şerhi Kitâbi Sîbeveyhî: Şerhu A'lem eş-Şentemerî Unmûzecen”. *Câmi'âtü Ammâr Selîcî el-Agvât, Dirâsât: Uluslararası Hakemli Akademik Dergi* 49(Aralık 2016), 66-72.

Cezayir'de 2016 yılında Dirâsât dergisinde yayımlanan bu makale, Arap dilinin temel kaynaklarından biri olan Sîbeveyhî'nin *el-Kitâb* adlı eserine yapılan şerh geleneğinin gelişimini incelemektedir. Çalışmada, özellikle Endülüslü dil âlimi A'lem eş-Şentemerî'nin yaptığı şerhin bu gelenek içindeki seçkin ve dikkat çekici örneklerden biri olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca, Arap dilinde şerh geleneğinin nasıl şekillendiği, gramer kurallarının ve dil yapıların şiir örnekleriyle nasıl açıklandığı anlatılmıştır.⁸

⁷ Bk. Mahmud Kemâl Sa'd Ebü'l- 'Ayneyn, “ed-Delâletü's-Siyâkiyye fî Şerhi Hamâseti Ebî Temmâm li'l-A'lem eş-Şentemerî” , *Ezher Üniversitesi Külliyyetu'd-Dirâsati'l-İslâmiyye ve'l-Arabiyyeti li'l-Benâti bi-Demenhur* 1/1 (Ocak 2016), 404-451.

⁸ Bk. el-Madrarî Muhammed el-Gâlî, “Tecelliyyâtü's-Şurûh fî Şerhi Kitâbi Sîbeveyhî: Şerhu A'lem

13- Naîme Celîl. *el-Cuhûdu'n-Nahviyye 'inde A'lem eş-Şentemerî: Tahsîlu 'Ayni'z-Zeheb Unmûzecen*. Tilimsan: Belkâid Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Cezayir'in Tilimsan şehri Bilkayid Üniversitesi'nde 2016 yılında yüksek lisans tezi olarak yapılan bu çalışmada, A'lem eş-Şentemerî'nin, Sîbeveyhî'nin *el-Kitâb*'ına özet olarak yazdığı " *Tahsîlu 'Ayni'z-Zeheb* " adlı eseri ele alınmıştır. Naîme Celîl'in bu çalışmasında A'lem eş-Şentemerî'nin Endülü's'te dil alanındaki meşhur ve önemli bir şahsiyet olduğu vurgulanmıştır. Geniş bir hafızaya sahip olan eş-Şentemerî'nin Basra ekolüne mensup bir nahiv âlimi olduğu ifade edilmiştir. Celîl'in belirttiğine göre, A'lem eş-Şentemerî bu kitâbında Sîbeveyhî'nin örneklerini toplamış, bunları özetlemeyi, şerh etmeyi, dil bilgisel çözümlemelerini yapmayı ve anlamlarını kolaylaştırmayı amaçlamıştır. Ayrıca, kitâbın karmaşık veya belirsiz kısımlarını aydınlatmayı ve bu örneklerdeki alıntıların doğru kullanımını ortaya koymayı hedeflemiştir.

14- Sa'dûn, Îsâr Şevkî – Mâcid, Kâzım Zemin. "Menhecu'l-A'lem eş-Şentemerî fî Kitâbihî Şerhu Dîvânı Züheyr b. Ebî Sûlmâ". *Mecelletü Külliyyeti't-Terbiyyeti'l-Esâsiyye* 97(2017), 269-298.

Irak'ta Mecelletü Külliyyeti't-Terbiyyeti'l-Esâsiyye dergisinde 2017 yılında yayımlanan bu makalede, A'lem eş-Şentemerî'nin Züheyr b. Ebî Sûlmâ Dîvânı Şerhi adlı eseri tanıtılmış ve şerhte benimsediği yöntemler ele alınmıştır. Çalışmanın giriş kısmında, müellifin eserin mukaddimesinde yer verdiği şerhin amacı, metin seçme yöntemi, şerhin hedefi ve gayesi gibi hususlar açıklanmıştır. Ayrıca, şairin hayatı ve şahısların tanıtımı, mekân ve kabile adlarının açıklanması, farklı rivayetlerin zikredilmesi, önceki âlimlerden yapılan nakiller ve şiirlerin rivayet zincirleri gibi konuların detaylandırıldığı belirtilmiştir. Şerhte kullanılan dil ve nahiv terimleri, beytin genel anlamının açıklanması ve bazı kasidelerin Züheyr'e aidiyetine dair tartışmalar da makalede incelenmiştir.⁹

15- Sultan, Züheyr 'Abdulmuhsin. "Şerhu Ebyâti'l-Cümel el-Mensûb ilâ A'lem eş-Şentemerî Leyse Lehû". *Vasıt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 1/1 (Aralık2018), 31-54.

Irak'ta Vasıt Üniversitesi Eğitim Fakültesi dergisinde 2018 yılında yayımlanan bu makalede, *Şerhu Ebyâti'l-Cümel* adlı eserin aslında A'lem eş-Şentemerî'ye ait olmadığı savunulmuştur. Çalışmada önce A'lem eş-Şentemerî'nin hayatı ve ilmî şahsiyeti tanıtılmış, ardından onun şiir şerhlerinde kullandığı yöntemler açıklanmıştır. Müellif, eserin A'lem eş-Şentemerî'ye ait olmadığını gösteren temel gerekçenin; metindeki

eş-Şentemerî Unmûzecen", *Câmi 'âtu Ammâr Selicî el-Agvât, Dirâsât: Uluslararası Hakemli Akademik Dergi* 49(Aralık 2016), 66-72.

⁹ Bk. Îsâr Şevkî Sa'dûn – Kâzım Zemin Mâcid, "Menhecu'l-A'lem eş-Şentemerî fî Kitâbihî Şerhu Dîvânı Züheyr b. Ebî Sûlmâ", *Mecelletü Külliyyeti't-Terbiyyeti'l-Esâsiyye* 97(2017), 269-298.

üslubun, dil özelliklerinin ve şerh yönteminin onun bilinen üslubuna ve yöntemine benzememesi olduğunu belirtmiştir.¹⁰

16- el-‘Umrî, Muhammed b. Redde ‘Atiyyetullah. “el-Ahkâmu’s-Sarfiyyetü’l-Mebnîyye ‘alâ Kesreti’l-İsti‘mâl fî Kitâbi’n-Nüket li’l- A‘lem eş-Şentemerî”. *Zekâzîk Arap Dili Fakültesi Dergisi* 39/4 (2019), 2187-2220.

Mısır’da Zekâzîk Arap Dili Fakültesinde dergisinde 2019 yılında yayımlanan bu çalışma, kullanım sıklığının sarf hükümleri üzerindeki etkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaç A‘lem eş-Şentemerî’nin *en-Nüket* adlı eserinde yer alan dilsel kullanımlar ve sarfî hükümler üzerinden gerçekleşmiştir. Sarf ilmi, kelimenin yapısıyla ve bu yapıda meydana gelen değişikliklerle ilgilenir. Bu çalışmanın öncelikle incelediği konu kullanım sıklığı kavramını sarf ilmi bağlamında ele almaya çalışmış olmasıdır. Zîra kullanımda çokluk kaçınılmaz olarak kelimelerde bazı değişimlerin ve gelişimlerin ortaya çıkmasına yol açar ki bu da teleffuzu kolaylaştırmak amacıyla gerçekleşir. Bu bağlamda araştırmada gerçekleştirilecek amaç ilmî yetkinliğinden dolayı A‘lem eş-Şentemerî’nin *en-Nüket* adlı eseri temel alınarak gerçekleştirilmiştir.

17- es-Seyhânî, Fehd b. Munâhî b. Abdulhâdî. “eş-Şerhu’s-Şi‘rî fî Kadâi’n-Nakd: Mukârebetü’s-Şentemerî li Hamâseti Ebî Temmâm Misâlen”. *Mecelletü’l-Bahsi’l-İlmiyyi fî’l-Âdâb* 5/21 (Temmuz 2020), 212-250.

Mısır’da Mecelletü’l-Bahsi’l-İlmiyyi fî’l-Âdâb dergisinde 2020 yılında yayımlanan bu makalede, A‘lem eş-Şentemerî’nin *Hamâse* şerhinde şiirlere yönelik eleştirileri incelenmiştir. Çalışmada, eş-Şentemerî’nin yorumlarını subjektif yargılardan ziyade, şiirin değerini nesnel ölçütlerle belirlemeye dayandığı vurgulanmıştır. Ayrıca şerhin sadece dilsel bir açıklama içermekle kalmadığı; sözcük, yapı ve anlam düzeyinde de estetik ve eleştirel değerlendirmeler sunduğu belirtilmiştir. eş-Şentemerî’nin değerlendirmelerinin kişisel zevk veya sezgiye değil, eski eleştirmenlerin geliştirdiği şiir ölçütlerine dayandığı ifade edilmiştir. Çalışma, onun *el-Hamâse* şerhini hem sanatsal hem eleştirel açıdan değerli kılan yönlerini analitik ve tümevarımsal bir yöntemle ortaya koymuştur.

18- ez-Zîb, Mahmud Sâlim. “İntisârü’l-A‘lem eş-Şentemerî li Sîbeveyhî mine’l-Müberred fî Kitâbihi’n-Nüket”. *Mecelletü’l-Kırtâs* 10(Eylül 2020), 129-154.

Libya’da Mecelletü’l-Kırtâs dergisinde 2020 yılında yayımlanan bu çalışmada, A‘lem eş-Şentemerî’nin *en-Nüket* adlı eserinde, Sîbeveyhî’yi eleştiren âlimlere – özellikle de Basra ekolünün önde gelen isimlerinden Müberred’e – karşı ortaya koyduğu savunular incelenmiştir. Sîbeveyhî’nin *el-Kitâb* adlı eserinin nahiv ilmindeki merkezi konumu nedeniyle tarih boyunca pek çok eleştiriye maruz kaldığı ve Müberred’in bu eleştirilerde en dikkat çeken isim olduğu belirtilmiştir. Çalışma, A‘lem eş-Şentemerî’nin Müberred’in itiraz ettiği meselelerde Sîbeveyhî’yi nasıl savunduğunu, bu savunuların

¹⁰ Bk. Züheyr Abdulmuhsin Sultan, “Şerhu Ebyâtî’l-Cümel el-Mensûb ilâ A‘lem eş-Şentemerî Leyse Lehû”, *Vasıt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 1/1 (Aralık2018), 31-54.

gerekçelerini ve metin içindeki yansımalarını detaylı şekilde ortaya koymuştur. Böylece, A'lem eş-Şentemerî'nin hem nahiv geleneğine katkısı hem de eleştirilere karşı tutumu derinlemesine değerlendirilmiştir.¹¹

19- Bûdiyaf, Muhammed es-Sâlih. “Şevâhidü Sîbeveyhî's-Şi'riyye fî Kitâbi Tahsîli Ayni'z-zeheb li'l- A'lem eş-Şentemerî'l-Endelusî Kırâaten fî'l-Menhec ve't-Teyşîr”. *Mecelletü'l-Lügati'l-Arabiyye* 24/4 (2022), 581-604.

Cezayir'de Mecelletü'l-Lügati'l-Arabiyye'de 2022 yılında yayımlanan bu makalede, A'lem eş-Şentemerî'nin *Tahsîlu 'Ayni'z-Zeheb* adlı eserinde, Sîbeveyhî'nin *el-Kitâb*'ındaki anlaşılması güç kısımları açıklamaya ve kolaylaştırmaya yönelik yöntemleri ele alınmıştır. Çalışmada, her nahiv ekolünün kendine özgü yöntemler geliştirerek kurallara ulaştığı; bu süreçte de önceki nahivcilerden yararlandıkları belirtilmiştir. Endülüs nahiv ekolünün de bu doğrultuda *el-Kitâb*'a yönelerek şerhler ve hâşiyeler yazdığı ifade edilmiştir. Eserde, özellikle şiir şâhitlerinin açıklamalarının nasıl sadeleştirildiği ve anlamının kolaylaştırıldığı incelenmiş; A'lem eş-Şentemerî'nin şerh ve izah yönteminin metni anlamayı ne şekilde kolaylaştırdığı vurgulanmıştır.

20- Muhammed, Husâm Muhammed 'Abdurrahim. “et-Tevcihu'n-Nahvî li Rivâyâtî's-Şevâhidi's-Şi'riyye Dirâse fî Tahsîli Ayni'z-Zeheb li's-Şentemerî”. *Mecelletu'd-Dirâse* 45/3 (Ocak 2022), 1129-1158.

Mısır'da Mecelletü'd-Dirâse'de 2022 yılında yayımlanan bu çalışmada A'lem eş-Şentemerî'nin *Tahsîlu 'Ayni'z-Zeheb* adlı eserindeki şiir şâhitlerinin rivayetlerinde nahivsel yönlendirme konusu ele alınmıştır. Çalışmada, eş-Şentemerî'nin dil ve nahiv metinlerini naklederken rivayet zincirine büyük önem verdiği ve bu titiz tutumunu sıkça vurguladığı belirtilmiştir. Ayrıca, eserde yer alan pek çok şiir şâhidinin rivayetlerindeki farklılıklar ve bu farklılıkların nahivsel gerekçelerle nasıl temellendirildiği değerlendirilmiştir. Böylece, rivayet ve nahiv ilişkisi açısından eserin katkısı ortaya konmuştur.¹²

21- Bezâviye, Muhtâr – Mesirdî, Mustafa. “el-Mâddetu'l-Mu'cemiyye fî'l-Müdevvenâtî't-Türâsiyyeti'l-Arabiyye: Şerhu Hamâseti Ebî Temmâm li's-Şentemerî Unmûzecen”. *Mecelletu's-Savtiyyât* 19/1 (Nisan 2023), 339-354.

Mısır'da çıkan es-Savtiyyât dergisinde 2023 yılında yer alan bu çalışma, A'lem eş-Şentemerî'nin *Şerhu Hamâseti Ebî Temmâm* eserinde yer alan sözlük malzemesini ele almıştır. İslâm'ın ilk dönemlerinde müslümanların yayılması ve Arap olmayan milletlerin İslâm'ı kabul etmesiyle birlikte Arapça'daki bozulmalar samîmi dil âlimlerini harekete geçerek dil malzemesinin aslını toplamak için çaba göstermişlerdir. Bu büyük çalışmaya Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî öncülük etmiştir. Bu eserde sözlük alanında yapılan

¹¹ Bk. Mahmud Sâlim ez-Zîb, “İntisârul-A'lem eş-Şentemerî li Sîbeveyhî mine'l-Müberred fî Kitâbihi'n Nûket”, *Mecelletü'l-Kirtâs* 10 (Eylül 2020), 129-154.

¹² Bk. Husâm Muhammed Abdurrahim Muhammed, “et-Tevcihu'n-Nahviyye li Rivâyâtî's-Şevâhidi's-Şi'riyye Dirâse fî Tahsîli Ayni'z-Zeheb li's-Şentemerî”, *Mecelletu'd-Dirâse* 45/3 (Ocak 2022), 1129-1158.

çalışmalara değinildikten sonra sözlükbilim ilmine yer verilmiş, ardından *Hamâse* divanına ve ona yapılan şerhlerle ilgili bilgiler verildikten sonra A'lem eş-Şentemerî'nin şerhine yoğunlaşmış ve sözlük malzemesini nasıl temellendirdiği işlenmiştir.

22- Kutâvî, Lahdar Kadur. “Teyşîru Kitâbi Sîbeveyhî ledâ ‘Ulemâi'l-Endelus: Kitâbu'n-Nüket li A'lem eş-Şentemerî Numûzecen”. *Mecelletu Makâmât* 7/2 (Aralık 2023), 11-22.

Cezayir’de Mecelletu Makâmât dergisinde 2023 yılında yayımlanan bu makalede, “Endülüslü âlimler Sîbeveyhî'nin *el-Kitâb* eserini anlamada nasıl bir yöntem benimsediler?” sorusuna cevap aranmıştır. Çalışmada, Endülüs ve Mağrib bölgesindeki âlimlerin Arap dili çalışmalarını kolaylaştırma çabalarının iki temel yolda gerçekleştiği belirtilmiştir: birincisi, temel seviyede sadeleştirme ve açıklama; ikincisi ise ileri düzey talebelere yönelik derinlemesine analiz ve dilin inceliklerine nüfuz etme çalışmalarıdır. Bu bağlamda, Sîbeveyhî'nin *el-Kitâb*'ının şerh geleneğindeki yeri ve etkisi, özellikle A'lem eş-Şentemerî'nin *en-Nüket* adlı eseri örnek alınarak incelenmiştir.¹³

Araştırmalar sonucunda takdim edilen bu çalışmaların haricinde konumuzla alakalı aşağıda yer alan eserlerin isimlerine ulaşılmış, ancak metinlerine ulaşılammıştır.

23-Muhammed Mahmûd Şa'bân, *A'lem eş-Şentemerî ve Eseruhû fi'n-Nahvi ma'a Tahkîki Kitâbihî Şerhu Ebyâti'l-Cümel*. Mısır: Ezher Üniversitesi, Arap Dili Fakültesi Diller Bölümü, Doktora Tezi, 1972.

24- Cum'a, Hâlid 'Abdulkerim. “Kitâbu'n-Nüket fî Tefsîri Kitâbi Sîbeveyhî Ta'rîfun bihî ve bi-Müellifihî ve Tahkîki “Bâbu mâ Yehtemilu's-Şi'ru minhu. *Mecelletü Ma'hedi'l-Mahtûtâtî'l-Arabiyye* 29/2 (Aralık 1985), 557-611.

25- el-Fevzî, 'Avz b. Ahmed. “Nüketuhû'n-Nüket fî Sirkati'l-A'lem eş-Şentemerî”. *Mecelletü Mecmu'u'l-Arabiyye Bidimesk* 62/4(1987), 685-714.

26- Sultan, Züheyr 'Abdumuhsin. “Hatâun fî Nisbeti Şerhi Ebyâti'l-Cümel ilâ A'lem eş-Şentemerî”. *Vizâratî's-Sekâfe ve'l-Îlâm Dâiratu's-Şuûnu's-Sekâfe* 18/3(1989), 217-227.

27- Bilhabîb, Reşîd Ahmed. “Ba'du Melâmihi'l-İctirâri fî't-Türâsi'n-Nahviyyi'l-Endülûsi: Nüketu'l-A'lem eş-Şentemerî”. *Merkezü Câmi'âti'l-Mâcid li's-Sekâfe ve't-Türâs* 4/15(Aralık 1996), 6-19.

28- el-Müeddib, Muhammed Emin. *Şerhu Hamâseti Ebî Temmâm li'l-A'lem eş-Şentemerî Kırâeten fî Tahkîki'l-Kitâb. Mecelletü Külliyyetü'l-Âdâb ve'l-Ulûmü'l-İnsaniyye* 9(1999), 121-139.

29- Bilhabîb, Reşîd Ahmed. “en-Nüket fî Tefsîri Kitâbi Sîbeveyhî” ve “Şerhu Şevâhidi Kitâbi Sîbeveyhî” li'l-A'lem eş-Şentemerî. *Mecelletü Dirâseti'l-Lügaviyye* 2/1(2000), 212-222.

¹³ Bk. Lahdar Kadur Kutâvî, “Teyşîru Kitâbi Sîbeveyhî ledâ ‘Ulemâi'l-Endelus: Kitâbu'n-Nüket li A'lem eş-Şentemerî Numûzecen”, *Mecelletu Makâmât* 7/2 (Aralık 2023), 11-22.

30- Hadîr, Muhammed Ahmed. el-İ'râb ve'l-Ma'nâ fî Hamâseti Ebî Temmâm li'l- A'lem eş-Şentemerî. *Mecelletü Risâletü'l-Meşrik* 9/1,4 (2000) 527-583.

31- Cemâlî, Muhammed. “‘Avâmilu ve Âliyyâtu Telakki's-Şi'ri'l-‘Arabiyyi ‘inde A'lem eş-Şentemerî el-Endülüsî: min Hilâli Şerhihî li İhtiyârâtî't-Temâmiyye”. *Havliyyâtu Külliyyeti'l-Lügati'l-‘Arabiyye* 20(2005) 33-47.

32- es-Sarrâf, Âdil ‘Alî. “İ'tirâdâtî'l-Bagdâdî ‘ale'l-A'lem eş-Şentemerî fî Kitâbi Hizâneti'l-Edeb”. *Câmiatü Kâhire Mecelletü Dâru'l-‘Ulûm* 44(2007), 145-181.

33- Fadl İshâk Osmân, *el-Mansûbât fî Şerhi'l-A'lem eş-Şentemerî fî Hamâseti Ebî Temmâm*. Hortum: Câmi'âtü Neylîn, Külliyyetü'l-Âdâb, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

Çalışmamızın, yukarıda belirtilen eserlerden temel farkı, Türkiye’de A'lem eş-Şentemerî hakkında yapılmış ilk kapsamlı çalışma olmasıdır. Bu tez, yalnızca A'lem eş-Şentemerî'nin edebî ve nahivci yönlerini ele almakla kalmayıp; aynı zamanda onun yaşadığı dönemin siyasî ve kültürel arka planını da inceleyerek eserlerini toplu bir biçimde sunmaktadır. Bununla birlikte, çalışmanın asıl odak noktası, A'lem eş-Şentemerî'nin Endülüs dil ekolündeki yeri ve önemini ortaya koymaktır. Bu bağlamda, sistematik bir şekilde önce diğer dil ekolleri tanıtılmış; ardından Endülüs dil ekolünün genel özellikleri ve bu ekolde öne çıkan âlimlerin katkıları ele alınmıştır. Nihayetinde, A'lem eş-Şentemerî'nin nahiv kaynakları, yöntemi ve nahiv alanındaki görüşlerinin detaylı olarak incelenmesi, bu çalışmanın mevcut literatürden ayrılan en belirgin yönünü oluşturmaktadır.

2. A'LEM EŞ-ŞENTEMERÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEMDE ENDÜLÜS'ÜN SİYASÎ, KÜLTÜREL, EDEBÎ DURUMU, A'LEM EŞ-ŞENTEMERÎ'NİN HAYATI, HOCALARI, TALEBELERİ VE ESERLERİ

A'lem eş-Şentemerî'yi anlamak, yaşadığı dönemin siyasî, kültürel ve edebî özelliklerini anlamaktan geçeceğinden öncelikle A'lem eş-Şentemerî'nin yaşadığı dönemin siyasî ve kültürel ortamı genel hatlarıyla anlatılmıştır. Daha sonra A'lem eş-Şentemerî'nin hayatı, hocaları, talebeleri ve eserlerinden bahsedilmiştir.

2.1. Dönemin Siyasî Durumu

M. X. yüzyılın son çeyreğinde Endülüs Emevî devletinin tahtına II. Hişam (öl. 403/1013) geçmiştir. II. Hişam, dedesi III. Abdurrahman (öl. 350/961) ve babası II. Hakem'in (öl. 366/976) kurduğu güven ve istikrarı devam ettirememiş, ortaya çıkan isyanları engellemede yeterli olamamıştır.¹⁴ Endülüs'ün dört bir tarafına yayılan iç karışıklıklar devleti yıkılma noktasına getirmiştir. Şehirlerde görevli emirler de siyâsî boşluktan yararlanarak idareleri altındaki yerlerde kendi bağımsız devletlerini kurmaya çalışmışlardır. Bu durumu fırsat bilen Arap, Berberî ve İspanyollar, çoğunlukta oldukları şehirlerde kendi etnik kökenlerine ait bir devlet kurmak amacıyla teker teker bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.¹⁵

Endülüs siyâsî tarihi açısından Endülüs Emevî devletinin yıkıldığı (422/1031) ve yerinde küçük devletçiklerin ortaya çıktığı bu yeni döneme Mülûkü't-Tavâif denilmektedir. Birçok kaynakta belirttiğine göre bu dönemde; Abbâdîler, Âmirîler, Bekrîler, Cehverîler, Eftasîler, Zîrîler ve Zünnûnîler gibi yirmiden fazla irili ufaklı devletçikler kurulmuştur.¹⁶

Mülûkü't-Tavâif döneminin en trajik durumlarından biri hâkimiyetlerini güçlendirmek isteyen emirlikler arasında yoğun bir mücadelenin yaşanmasıdır.¹⁷ Nitekim diğer emirlikleri kendi emirliğine katmak isteyen Abbâdîler, 1070 yılında Kurtuba'yı kendi topraklarına katarak Cehverîlere son vermiş;¹⁸ yine Zîrîler ve Eftasîler'in bazı önemli topraklarını kendi hâkimiyetleri altına almışlardır. Ayrıca 1078 yılında Tâhirilere

¹⁴ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları (Siyâsî Tarih)* (Ankara: TDV, 2022), 161.

¹⁵ Mustafa Çınar, *Endülüs'te Mülûkü't-Tavâif Dönemi Edebi Çevresi* (Erzurum: Erzurum Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 12.

¹⁶ Mehmet Özdemir, "Mülûkü't-Tavâif" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/552-555.

¹⁷ Watt Montgomery, *fî Târîhi İspanya el-İslamiyye*, çev. Rıza Muhammed (Beyrut: Mektebe Narces, 1998), 26.

¹⁸ Şihâbuddin Ahmed b. Muhammed el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, 1387/1968), 1/439; Mehmet Özdemir, "Cehverîler", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/238.

ait Mürsiye'yi ele geçirmişlerdir.¹⁹ Bunun sonucunda Abbâdiler, Endülüs'teki en güçlü emirliklerinden biri haline gelmiştir.²⁰

Öte yandan Mülûku't-tavâif döneminde emirlikler arasında yaşanan çekişmeler Müslümanların güçlerinin zayıflamasına neden olmakla kalmamış; Hristiyanların "reconquista"²¹ fikrini yeniden hayata geçirmek için kapsamlı bir saldırı girişiminde bulunmalarına neden olmuştur. Saldırıları sonucunda galip gelen Hristiyanlar, Mülûku't-tavâifi haraca bağlamıştır. Bunun yanı sıra Kastilya kralı VI. Alfonso'nun Tuleytula'yı ele geçirmesi bu zamana kadar Hristiyanların Müslümanlara indirdiği en büyük darbe olmuştur. Tuleytula'nın düşmesiyle paniğe kapılan Müslümanlar Kuzey Afrika'da bulunan Murâbıtlardan yardım istemişlerdir.²²

Çalışma konumuzu oluşturan A'lem eş-Şentemerî (öl. 476/1084) hayatının büyük bir bölümünü bu emirliklerin en güçlülerinden biri olan Abbâdî Emirliği'nde geçirmiştir. Onun, edebiyat ve nahiv alanında dönemin önde gelen şahsiyetlerinden biri olması, Abbâdîlerin ünlü emiri Mu'tazid Billâh Abbâd b. Muhammed (öl. 461/1069) ve sonrasında oğlu Mu'temid Alellah'ın (öl. 487/1094) dikkatini çekmiş, çocuklarına edebiyat ve nahiv derslerini vermesi için saraya davet edilmiş ve uzun yıllar İşbîliye'de Abbâdî sarayında ikâmet etmiştir.²³

2.2. Kültürel ve Edebî Durum

Mülûku't-Tavâif döneminde siyasal anlamda çöküş olmasına rağmen emirlerin edebî ve kültürel ortamları desteklemeleri neticesinde bu alanlarda büyük bir ilerleme katedilmiştir.²⁴ Endülüslü idareciler ilim hayatının canlanmasında bizzat aktif rol oynamışlardır. Bu durum Endülüs'ün ilim ve kültür tarihi açısından önemli bir gelişme göstermesine katkı sağlamıştır.²⁵ Yine hilafet döneminin ardından gelen bu dönemde, siyasî düzenin kaybolmasının yanında halk içerisinde manevî duyguların azalması, halkın eğlence ve zevke düşkün olmaları edebî türlerin özellikle de şiire ilginin artmasını sağlamıştır.²⁶ Bunun yanı sıra Mülûku't-Tavâif emirleri iktidarlarını güçlendirmek, düşmanları aleyhinde propaganda yapmak ve halkın desteğini sağlamak amacıyla

¹⁹ Lütfi Şeyban, "Tâhirîler", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/403.

²⁰ Muhammed 'Abdullah 'Înân, *Düvelü't-Tavâif* (Kahire: Matbatu Medenî, 1997), 53.

²¹ Reconquista: Hristiyanların Endülüs'ü Müslümanlardan geri alma projesi. Bk. Lütfi Şeyban, *Reconquista: Endülüs'te Müslüman Hristiyan İlişkileri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2010).

²² Mehmet Özdemir, "Endülüs", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/225.

²³ Ebû'l-Hasen Alî b. Bessâm eş-Şenterîni, *ez-Zehîra fî Mehâsini Ehli'l-Cezîra*, thk. İhsan Abbâs (Libya-Tunus: Daru'l-'Arabiyye, 1978), 3/524.

²⁴ Özdemir, "Mülûku't-Tavâif", 31/552-555.

²⁵ Cumhuriyetin Adıgüzel, *İşbîliyye'nin Endülüs İlmî ve Kültürel Tarihindeki Yeri ve Önemi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 78.

²⁶ Çınar, *Endülüs'te Mülûku't-Tavaif Dönemi Edebi Çevresi*, 76.

saraylarında şairleri ağırlamaları, onlara çeşitli hediyeler vermeleri hatta onlara maaş bağlatmaları bu dönem edebiyatının gelişiminin sebeplerinden sayılmıştır.²⁷

Mülûkü't-Tavâif döneminde emirler, şiiri ve şairi destekledikleri gibi çoğu ilim ve edebiyatla da ilgilenmiştir.²⁸ Nitekim, Abbâdî hanedanının kurucusu Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Abbâd (öl. 433/1042), Abbâdîlerin bağımsızlığından önce İşbîliye kadılığını yapmaktaydı.²⁹ Onun soyundan gelen Mu'tazîd Billâh (öl. 461/1069) ve oğlu Mu'temîd Alellah da (öl.487/1094) şairlikleriyle bilinmekteydi.³⁰ Yine kültür tarihi hakkında yazılan meşhur *el-Muzafferî* adlı eserin sahibi Eftasî emiri Muhammed el-Muzaffer (ö.460/1068),³¹ nesre ilgisiyle bilinen Mürsiye hükümdarı İbn Tâhîr (ö. 480/1087) ve âlim kişiliğiyle bilinen Batalyevs hükümdarı el-Mütevekkil (öl. 489/1096) dönemin önde gelen âlim ve ediplerinden bazılarıdır.³²

Mülûkü't-Tavâif emirleri, kendi aralarındaki mücadelede âlim ve edipleri yanlarına çekerek halk içerisinde âlimlerin nüfuzlarından faydalanıp iktidarlarını güçlendirmek istemişlerdir. En nihayetinde ilme ve edebiyata verilen açık desteklerden dolayı önceki dönemlere kıyasla bu dönem birçok âlim, edip ve şairin yetiştiği, şiir ve nesir alanında birbirinden kaliteli eserlerin üretildiği ve Endülüs Arap edebiyatının zirve yaptığı bir dönem olmuştur.³³

Dönemin önde gelen edip ve nahiv âlimlerinden biri olan A'lem eş-Şentemerî, edip ve şairlere yoğun ilgisiyle bilinen Abbâdî sarayına çağrılmış, kitâplarının çoğunu Abbâdî emirlerinin himayesinde yazmıştır.³⁴ Sarayda kısa sürede çağdaşları arasından sıyrılarak ön plana çıkmayı başarmış, Mu'tazîd'in çocuklarına, ardından onun yerine geçen oğlu Mu'temîd'in çocuklarına nahiv ve edebiyat dersleri vermiştir. Ayrıca İşbîliye'de oluşturduğu ilim meclisleri pek çok kimse tarafından rağbet görmüş, İşbîliye içinden ve Endülüs'ün diğer şehirlerinden insanlar ilim tahsil etmek için onun ilim halkasına akın etmişlerdir.³⁵

²⁷ Angel Gonzalez Palencia, *Târîhu'l-Fikri'l-Endelüsî*, çev. Hüseyin Mu'nîs (1955: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1955), 79; Çınar, *Endülüs'te Mülûku't-Tavaif Dönemi Edebi Çevresi*, 77.

²⁸ Çınar, *Endülüs'te Mülûku't-Tavaif Dönemi Edebi Çevresi*, 78.

²⁹ Özdemir, "Mülûkü't-Tavâif", 31/522-555.

³⁰ Palencia, *Târîhu'l-Fikri'l-Endelüsî*, 89.

³¹ Mehmet Özdemir, "Muhammed el-Muzaffer", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 30/555.

³² Palencia, *Târîhu'l-Fikri'l-Endelüsî*, 78; Çınar, *Endülüs'te Mülûku't-Tavaif Dönemi Edebi Çevresi*, 78.

³³ Çınar, *Endülüs'te Mülûku't-Tavaif Dönemi Edebi Çevresi*, 81; Muhammed 'Abduh Hatemleh, *el-Endelus et-Tarih ve'l-Hadâra ve'l-Mihne Dirâse Şâmile* (Ammân: Matâbiu'd-Dustûri't-Ticariye, 2000), 497; Harun Özel, *Endülüs Şiirinde Zühd* (Ankara: Fecr, 2022), 62.

³⁴ İsmail Hakkı Sezer, "A'lem eş-Şentemerî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/363.

³⁵ Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. Süleymân b. İsâ A'lem eş-Şentemerî, *Tahsilü 'Ayni'z-Zeheb Min Ma'dini Cevheri'l-Edeb fi 'İlmi Mecâzâtî'l-'Arab*, thk. Züheyr 'Abdulmuhsin Sultan (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1414/1994), 12.

2.3. A‘lem eş-Şentemerî’nin Hayatı, Hocaları, Talebeleri ve Eserleri

2.3.1. Hayatı

A‘lem eş-Şentemerî’nin tam adı; Ebü’l-Haccâc Yûsuf b. Süleymân b. Îsâ el-A‘lem eş-Şentemerî en-Nahvî’dir.³⁶ Üst dudağı yarık olduğu için daha ziyade “tavşan dudaklı” anlamına gelen A‘lem lakabıyla meşhur olan eş-Şentemerî’nin 410/1019 yılında günümüzde Portekiz sınırları içinde bulunan Batı Şentemerîye (Santa Maria Algarve) şehrinde dünyaya gelmiştir.³⁷ İlk eğitimini, doğduğu Şentemerîye şehrinde almıştır. Yaşadığı dönemde, âlim, edip ve şairlerin halk nezdinde ve özellikle yöneticiler yanında sahip oldukları yüksek konum onun çok erken dönemlerden itibaren klasik şiire ilgi duymasını sağlamıştır. O da Endülüslülerin çoğunda gelenek olduğu üzere memleketinde tahsilini tamamladıktan sonra Arap şiiri, nahiv ve dil konularında kendini daha fazla geliştirmek için dönemin önemli ilim merkezlerinden biri olan Şilb (Silves) şehrine geçmiştir. Bazı kaynaklarda onun ilim tahsili için Şilb şehrini tercih etmesinde, memleketine yakın olmasından ziyade orada Yemen kökenli Arapların yaşamasının ve bunlardan istifade etme düşüncesinin etkili olduğu ifade edilmektedir. Zira burada yaşayan Araplar kendi aralarında fasih Arapça konuşan, Arap şiirine önem veren seçkin ve donanımlı kişilerdi. A‘lem eş-Şentemerî’nin Arap kültürüne ve diline dair bahsi geçen Yemenli Araplardan yararlanmış olması pek de uzak bir ihtimal gibi durmamaktadır.³⁸

A‘lem eş-Şentemerî, Şilb şehrinde bir süre öğrenim gördükten sonra ilmini daha da artırmak için yaklaşık yirmi üç yaşında hicri 432 yılında Endülüs’ün en önemli ilim, kültür ve edebiyat merkezi olan Kurtuba’ya geçmiştir.³⁹ Burada dönemin tanınmış âlimlerinden edebiyatçı yönüyle meşhur olan Ebü’l-Kâsım İbrahim b. Muhammed el-İflîlî (öl. 441/1049), nahivci ve edip Ebû Sehl el-Harrânî (öl. 442/1050), klasik şiire derin vukûfiyeti olan Ebû Bekir Müslim b. Abdulaziz b. Efleh (öl. 456/1063) gibi alanında yetkin olan hocalardan nahiv ve edebiyat dersleri almıştır.⁴⁰

A‘lem eş-Şentemerî, biyografisinden bahseden kaynakların çoğunun belirttiğine göre ilk kitabı *Nüket*’i te’lif ettiği yıl olan 440/1048 yılında Kurtuba’daki tahsil hayatını

³⁶ Ebû ‘Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru A‘lâmi’n-Nübelâ*, thk. Hasen ‘Abdulmennân (Riyad: Beytu Efkari’d-Devliyye, 1424/2004), 10/400; Hayreddîn Ziriklî, *el-A‘lâm: Kāmûsü Terâcim*, nşr. Züheyr Fethullah (Beyrut: Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyin, 1422/2002), “el-A‘lem eş-Şentemerî”, 8/233; Ebü’l-Haccâc Yûsuf b. Süleymân b. Îsâ A‘lem eş-Şentemerî, *el-Muhterî’ fî Îzâ’ati’s-Serâiri’n-Nahv*, thk. Hasen b. Mahmud Hindâvî (Riyad: Daru Kunûzi’l-İşbiliyye, 1426/2006), 1.

³⁷ Ebü’l-‘Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-A‘yân ve Enbâ’ü Ebnâ’i’z-zamân*, thk. Dr. İhsan Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, 1397/1977), 7/81; Sezer, *A‘lem eş-Şentemerî*, 2/363; Naîme Celîl, *el-Cuhûdu’n-Nahviyye ‘inde A‘lem eş-Şentemerî Unmûzecen* (Tilimsan: Tilimsan Ebû Bekr Belkâid Üniversitesi, Magniye Dil Araştırmaları Birimi, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 8; Ebü’l-Haccâc Yûsuf b. Süleymân b. Îsâ A‘lem eş-Şentemerî, *Şerhu Hamâseti Ebî Temmâm*, thk. Ali Mufaddal Hammudân (Lübnan-Suriye: Dâru’l-Fikri’l-‘Asır, 1412/1992), 8.

³⁸ A‘lem eş-Şentemerî, *Şerhu Hamâseti Ebî Temmâm*, 11.

³⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-A‘yân*, 7/81.

⁴⁰ A‘lem eş-Şentemerî, *Şerhu Hamâseti Ebî Temmâm*, 22.

tamamlayıp Endülüs'ün diğer önemli kültür merkezlerinden biri olan İşbîliye'ye giderek orada yaşamaya başlamıştır.⁴¹ Onun İşbîliye'de yaşamaya başlaması, dönemin İşbîliye emiri Mu'tazîd Billâh Abbâd b. Muhammed'in dikkatini çekmiş ve kısa sürede onun himayesine girmiştir. Kitâplarının çoğunu burada Abbâdî sarayında yazmış, ayrıca kurduğu halkalarda edebiyat ve nahiv alanlarındaki derin ilmî birikimini Endülüslülere aktardığından dolayı pek çok kesim tarafından rağbet edilen bir âlim olarak tanınmıştır.⁴² A'lem eş-Şentemerî, geçirdiği göz iltihaplanmasından dolayı hayatının sonlarına doğru görme yetisini kaybetmiş⁴³ ve 476/1084 senesinde İşbîliye'de vefât etmiştir.⁴⁴

2.3.2. Hocaları

A'lem eş-Şentemerî, çocukluğundan itibaren pek çok âlim ve edipten ilim tahsil etmiştir. Fakat genellikle kaynaklarda ilmî ve edebî kişiliğinin şekillenmesinde en büyük etkiye sahip olan, yaşadığı dönemde Endülüs coğrafyasının dil, nahiv, şiir alanlarında otorite, yalnızca üç hocası hakkında bilgi bulunmaktadır.⁴⁵ Bu hocalarından kısaca şu şekilde bahsedilebilir:

1- Ebü'l-Kâsım İbrâhim b. Muhammed el-İflîlî: Ebü'l-Kâsım el-İflîlî, Kurtuba'nın önemli edip ve dildilerinden olup, Ebû Bekir ez-Zübeydî (öl. 379/989) ve Ebü'l-Kâsım Ahmed b. Ebân (382/992) gibi âlimlerden dil ve edebiyat dersleri almıştır. Belâgat ilmine de vâkıf olan el-İflîlî, şiir eleştirmenliği konusunda da yetkin bir kişi olarak bilinmektedir. el-İflîlî'nin dil ve edebiyata dair görüşlerini etkileyen kişinin, Doğu'dan Endülüs'e gelerek burada dersler veren Ebû Ali el-Kâlî olduğu ifade edilmektedir.⁴⁶ eş-Şentemerî, hocası el-İflîlî'nin ders halkasında dil, nahiv, şiir ve ahbâra dair pek çok kitâp okumuştur. Bu hocasından okuduğu kitâplar arasında Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın (öl. 224/838) *el-Garîbu'l-Musannef* adlı eseri, Mütenebbî'nin *Dîvân*'ını ve Ebû Temmâm'ın *Hamâse*'si gibi meşhur ve önemli kitâpların olması, eş-Şentemerî'nin Arap dili ve edebiyatı alanlarında derinleştiğini göstermektedir.⁴⁷

⁴¹ A'lem eş-Şentemerî, *Şerhu Hamâseti Ebî Temmâm*, 12.

⁴² Ebü'l-Kâsım Halef b. 'Abdumelik İbn Beşkuvâl, *es-Sıla fî Târîhi Eimmeti Endelus ve 'Ulemâihim ve Muhaddisihim ve 'Udebâihim*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Tunus: Dâru Garbi'l-İslâmî, 1431/2010), 2/330; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 7/81; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Buğyetü'l-Vüât*, thk. Muhamed Ebü'l-Fazl İbrahim (Kahire: Dâru'l-Fikir, 1399/1979), 2/356; Ahmed Emin, *Zuhru'l-İslâm* (Beyrut: Dâru'l-Kütubu'l-'Arabiyye, 1998), 3/91; Lütü Şeyban, *Endülüs Âlimleri* (İstanbul: Ketebe, 2020), 54.

⁴³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 7/82; A'lem eş-Şentemerî, *Şerhu Hamâseti Ebî Temmâm*, 16.

⁴⁴ İbn Beşkuvâl, *es-Sıla*, 2/330; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 7/82; Ebü 'Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. 'Abdillâh Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ*, thk. Dr. İhsan Abbâs (Beyrut: Dâru Garbi'l-İslâmî, 1413/1993), 2848; Ebü'l-Haccâc Yûsuf b. Süleymân b. İsâ A'lem eş-Şentemerî, *Kitâbu'n-Nüket fî Tefsîri Kitâbi Sîbeveyhî*, thk. Reşîd Bilhabîb (Magrib: Matbaatu Fedale, 1419/1999), 1/18.

⁴⁵ A'lem eş-Şentemerî, *Tahsilü 'Ayni'z-Zeheb*, 17.

⁴⁶ Cumhur Ersin Adıgüzel, "Endülüs'te Dil Çalışmalarının Kurucu İsmi: Ebû Ali el-Kâlî", *İstanbuljas* 2/1 (Haziran 2019), 19.

⁴⁷ A'lem eş-Şentemerî, *Şerhu Hamâseti Ebî Temmâm*, 25; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ*, 2848.

2- Ebû Sehl Yunus b. Ahmed b. Yunus el-Harranî el-Cüzâmî: Ebû Sehl’in Cahiliyye şiiri, aruz ilmi ve illetleri konusunda uzman olduğu ifade edilmektedir.⁴⁸ A‘lem eş-Şentemerî de Cahiliyye şiiri de dâhil olmak üzere, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm’ın *Kitâbu’l-Emsâli*’ni, İbnu’s-Sikkî’tin (öl. 244/858) *Kitâbu’l-Elfaz ve Islâhu’l-Mantık* adlı eserlerini hocası Ebu Sehl’den okuduğu belirtilmektedir.⁴⁹

3- Ebû Bekir Müslim b. Abdilaziz b. Efleh en-Nahvî: Ebû Bekir Müslim b. Abdilaziz b. Efleh, mütedeyyin kişiliğinin yanı sıra Arap diline vukûfiyeti ve şiir rivayetlerinde bulunmasıyla ön plana çıkmaktadır. A‘lem eş-Şentemerî, bu hocasının önünde Sibeveyhî’nin *el-Kitâb*’ını, İbnu’l-Küteybî’nin *Edebu’l-Kâtib*’ini ve bazı şiir divanlarını okumuştur.⁵⁰ A‘lem eş-Şentemerî’nin okuduğu kitâplar içerisinde Arap dili, kültür ve medeniyetine dair eserlerin bulunması, Arap diline vukûfiyetini göstermesi açısından bariz bir örnek teşkil ettiği ifade edilebilir.

A‘lem eş-Şentemerî’nin meşhur hocalarından bahsettikten sonra şimdi de onun bazı öğrencilerine değinilecektir:

2.3.3. Öğrencileri

A‘lem eş-Şentemerî, en yetkin olduğu edebiyat ve nahiv alanlarında pek çok öğrenci yetiştirerek Endülüs’te edebiyat ve nahvin kalkınmasına ve yayılmasına katkıda bulunmuştur. Bu öğrencilerinin hepsinin burada verilmesi çalışmanın hacmini aşacağından dolayı öne çıkan beş öğrencisine yer verilecektir. Bahsi geçen bu öğrencilerinin kısa biyografileri ve ön plana çıkan özellikleri şu şekildedir:

1- Ebû Ali el-Gassânî el-Ceyyânî: Kurtuba’da doğan Ebû Ali el-Gassânî (öl. 498/1105), tahsil döneminde İşbîliye’ye gitmiş ve burada bir müddet A‘lem eş-Şentemerî’nin ders halkasına katılarak ondan edebiyat ve nahiv dersleri almıştır. Hocası A‘lem eş-Şentemerî’den aldığı dersler sayesinde Arap diline hâkim olmasının yanı sıra edebiyat, şiir, ensâb ve hadis ricâli bilgisiyle tanınmıştır.⁵¹

2- Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebi’l-‘Âfiye en-Nahvî el-Makrû: İşbîliye caminin imâmı olan dînî ilimlere vâkıf olmasıyla bilinen Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebi’l-‘Âfiye (öl. 509/1115), İşbîliye’de hocası A‘lem eş-Şentemerî’den nahiv dersleri almıştır. Hocasından aldığı sağlam eğitim sayesinde kendisi de ileride hocası gibi nahiv, lugat ve edebiyat sahasında dönemin öne çıkan âlimlerinden biri olmayı başarmış ve söz konusu alanlarda öğrenciler yetiştirmesiyle meşhur olmuştur.⁵²

⁴⁸ İbn Beşkuvâl, *es-Sıla*, 2/330.

⁴⁹ A‘lem eş-Şentemerî, *Şerhu Hamaseti Ebî Temmâm*, 26.

⁵⁰ A‘lem eş-Şentemerî, *Kitâbu’n-Nüket*, 1/19; A‘lem eş-Şentemerî, *Şerhu Hamâseti Ebî Temmâm*, 22.

⁵¹ İbn Beşkuvâl, *es-Sıla*, 2/330; İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-A‘yân*, 7/81.

⁵² İbn Beşkuvâl, *es-Sıla*, 2/205; Ebû ‘Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî, *Târîhu’l-İslâm Vefâyâtü’l-Tabakâtu’l-Meşâhir ve’l-A‘lâm*, thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma‘rûf (Beyrut: Dâru Garbî’l-İslâmî, 1423/2003), 11/126; A‘lem eş-Şentemerî, *Şerhu Hamaseti Ebî Temmâm*, 29.

3- Ebü’l-Hasan Ali b. Abdurrahman et-Tenûhî b. Ahdar: İşbîliye’de doğan İbn Ahdar (öl. 514/1120), A‘lem eş-Şentemerî’den nahiv dersleri almış ve zekâsıyla ön plana çıktığı için onun en fazla önem verdiği öğrencilerinden biri olmuştur. Daha sonra İşbîliyye’de hocası eş-Şentemerî gibi nahiv ilmindeki yetkinliğiyle ün kazanmıştır. Meşhur hadis âlimi Kâdî ‘İyâz başta olmak üzere pek çok kişi onun ders halkasına katılmıştır. Yetiştirdiği onlarca öğrencinin ardından 514/1120 senesinde İşbîliyye’de vefât etmiştir.⁵³

4- Ebü’l-Hüseyn Süleyman b. Muhammed el-Mâlekî İbnü’t-Tarâve: Daha çok İbnü’t-Tarâve (öl. 528/1134) ismiyle meşhur olmuş bu âlim çeşitli şehirlerde birçok âlimden ders almasının yanı sıra İşbîliye’de eş-Şentemerî’den Sîbeveyh’in *el-Kitâbı*’nı okumuştur. Nahiv ve edebiyat alanlarında aldığı eğitimlerin ardından her iki alanda da zirveye ulaşmıştır. Meriyye’de uzun yıllar nahiv dersleri verdiği için “Meriyye’nin Nahivcisi” olarak anılmıştır. Nahivde sentezci bir görüşü benimseyerek Kûfe ve Bağdat ekollerinin görüşlerinden yararlanmasının yanı sıra nahve dair kendi görüşlerini de ortaya koymuştur. Nahiv alanında yazmış olduğu *el-İfsâh bi Ba‘zı mâ Cae mine’l-Hata’ fi’l-İzâh* adlı eseri günümüze kadar ulaşmıştır.⁵⁴

5- Ebû Bekir Muhammed b. Abdulgani b. Fandale: Aslen Martûle’den olan İbn Fandale (öl. 533/1138), uzun yıllar İşbîliye’de yaşadığı için daha ziyade İşbîliyeli olarak tanınmıştır. Burada pek çok İşbîliyeli gibi nahiv derslerini A‘lem eş-Şentemerî’den almış ve onun özel olarak ilgilendiği öğrencilerinden biri olmuştur.⁵⁵ A‘lem eş-Şentemerî’den ve diğer hocalarından aldığı eğitim sayesinde edip, dilci ve fesâhati yüksek bir şair olarak tanınmıştır.⁵⁶

2.3.4. Eserleri

Nahiv ve edebiyat sahalarında uzman A‘lem eş-Şentemerî, pek çok eser ortaya koymuştur. Bu eserlerden başlıcaları şunlardır:

1- Kitâbu’n-Nuket fi Tefsîri Kitâbi Sîbeveyhî: A‘lem eş-Şentemerî’nin te’lif ettiği ilk eser olup kaynaklarda 440/1048 senesinde tamamladığı ifade edilmektedir. Adından anlaşılacağı üzere, Sîbeveyhî’nin *el-Kitâb*’ında müşkül olarak gördüğü meseleleri açıklamak için yazılmıştır.⁵⁷ A‘lem eş-Şentemerî, Emir Mu‘tazıd Billâh’e ithâfen yazdığı bu eserini, ilk olarak Emir Mu‘tazıd’ın oğlu Ebü’l-Velid İsmâil b.

⁵³ A‘lem eş-Şentemerî, *Şerhu Hamâseti Ebi Temmâm*, 29-30.

⁵⁴ Ebü’l-Hüseyn Süleyman b. Muhammed b. Abdillâh İbnü’t-Târâve, *el-İfsâh bi Ba‘zı mâ Cae mine’l-Hata’ fi’l-İzâh*, thk. Hâtîm Salih ed-Damîm (Beyrut: Â‘lemu’l-Kütüb, 1416/1996), 6; Semira Karuko, Teysir Muhammed el-Ziyâdât, “İbn Tarâve ve İlmi Hayatı”, *EKEV Akademi Dergisi*, 59 (Mayıs 2014), 207.

⁵⁵ İbn Beşkuvâl, *es-Sıla*, 2/220; A‘lem eş-Şentemerî, *Kitâbu’n-Nuket*, 23.

⁵⁶ A‘lem eş-Şentemerî, *Şerhu Hamâseti Ebi Temmâm*, 31.

⁵⁷ Sezer, “A‘lem eş-Şentemerî”, 2/363.

Abbâd'a takdim etmiştir. Tek nüshası Rabat Halk Kütüphanesi'nde (Evkaf, nr.142) bulunan bu eser, 1999, 2005 ve 2020 yıllarında bu nüshası esas alınarak basılmıştır.⁵⁸

2- Tahsîlu 'Aynî'z-Zeheb min Ma'dini Cevheri'l-Edeb fî 'İlmi Mecâzâtî'l-'Arab: A'lem eş-Şentemerî, bu eserinde Sîbeveyhî'nin *el-Kitâb* isimli eserinde geçen şiirleri şerh etmiştir. 457/1065 senesinde tamamladığı bu eserini de⁵⁹ tıpkı ilk eseri gibi dönemin Abbâdî emiri el-Mu'temid'e takdim etmiştir.⁶⁰ Kitâbın birkaç yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Reisülküttâb ve Lâleli bölümlerinde bulunmaktadır.⁶¹

3- el-Muhterî' fî İzâ'ati Serâiri'n-Nahv: A'lem eş-Şentemerî, bu kitâbını, mukaddimesinde de belirttiği üzere, nahivdeki bazı muğlak ifadeleri açıklamak için yazmıştır. Eserindeki konuları isim, fiil ve harf olmak üzere üç ana başlık altında ele almıştır.⁶² Kitâbın bir nüshası, Laleli kütüphanesinde 3397 nolu bölümde yer almaktadır. Eserin, 2006 yılında basılan nüshasının mukaddime bölümünde, muhakkik A'lem eş-Şentemerî'nin bu eserini *el-Makâlâtü's-Selâs* diye isimlendirmiştir.⁶³

4- Şerhu'l-Hamâse: A'lem eş-Şentemerî, bu eserinde Ebû Temmâm'ın 465 şaire ait olan 900'e yakın şiiri barındıran *el-Hamâse*'sindeki şiirleri geniş bir şekilde şerhetmiş ve şairleri alfabetik sıraya göre ele almıştır.⁶⁴ Eserin ilk baskısı 1992, ikinci bakısı 2004 yıllarında çıkarılmıştır.⁶⁵

5- Şerhu Şu'arâi's-Sitte: Câhiliye devrinin altı meşhur şairi İmru'l-Kays, Nâbiga ez-Zübânî, Alkame el-Fahl, Züheyr b. Ebû Sülma, Tarafe b. 'Abd ve Antere b. Şeddâd'ın divanlarının şerhlerini ihtivâ eden bir eserdir. Eserin her bir bölümü, muhte'lif zamanlarda müstakil kitâplar halinde de yayımlanmıştır. Farklı tarihlerde ve farklı isimlerle basılan eserin en önemli basımı, W. Ahlwardt'ın *el-'Ikdu's-Semin fî Devâvîni's-Şua'râi's-Sitteti'l-Câhiliyyîn* adlı eseridir.⁶⁶

6- el-Meseletü'z-Zenbûriyye: Vefâtından yaklaşık sekiz ay önce yazdığı anlaşılan bu eser, bazı ediplerin Sîbeveyhî (öl. 180/796) ve el-Kisâ'î (öl. 189/805) arasında geçen zenbûriyye⁶⁷ meselesini sormaları üzerine onlara cevap olarak yazdığı bir risâledir.⁶⁸ A'lem eş-Şentemerî'nin bu risâlesi Suud'da yayın yapan Mecelletü'd-Dirâseti'l-Lügaviyye dergisinde 2005 yılında makale olarak yayımlanmıştır.⁶⁹

⁵⁸ A'lem eş-Şentemerî, *Kitâbu'n-Nüket*, 1.

⁵⁹ Sezer, "A'lem eş-Şentemerî", 2/363.

⁶⁰ A'lem eş-Şentemerî, *Şerhu Hamaseti Ebî Temmâm*, 36.

⁶¹ Sezer, "A'lem eş-Şentemerî", 2/363.

⁶² A'lem eş-Şentemerî, *el-Muhterî*, 5.

⁶³ A'lem eş-Şentemerî, *el-Muhterî*, 1.

⁶⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mucemu'l-'Udebâ*, 1258; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 7/81.

⁶⁵ A'lem eş-Şentemerî, *Şerhu Hamaseti Ebî Temmâm*, 1.

⁶⁶ Sezer, "A'lem eş-Şentemerî", 2/363.

⁶⁷ Zenburiyye: Kisâi ve Sîbeveyhî arasındaki tartışmaya denir. Bk. İsa Hızıroğlu, "Arap Dili ve Tarihi Bağlamında Zenburiyye Tartışması" *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 54 (Haziran 2023), 327-344.

⁶⁸ el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 4/79; A'lem eş-Şentemerî, *Tahsîlü 'Aynî'z-Zeheb*, 15.

⁶⁹ Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. Süleyman b. İsmâ A'lem eş-Şentemerî, *el-Meseletü'z-Zenbûriyye*, Risâletü'l-Kadâi beyne Sîbeveyhî ve'l-Kisâi evi'l-Ferrâ' fî'l-Meseleti'z-Zenbûriyyetu'l-Makrûne bi's-Şehâdetü'z-Zûriyye, thk. Hayât Kâra, *Mecelletü'd-Dirâsetü'l-Lügaviyye*, 7/2(2005), 8-30.

7- Şerhu Dîvânı Mütenebbî: A‘lem eş-Şentemerî *el-Hamâse* eserine yaptığı şerhinin mukaddimesinde Ebû Tayyib el-Mütenebbî’nin şiirlerine dair kaleme aldığı *Kasâidu’s-Sebâ* adlı bir derlemesinden söz eder. Bu eser günümüzde kayıptır. Varlığı bu atıflardan biliniyor. Ayrıca Mütenebbî’nin divan şerhinde de ilişkisi vardır. Bu eserde hocası el-İflîlî’ye yardım etmiştir. Eserin nüshası Fas’ın Karaviyyîn şehrindeki kütüphanede yer aldığı tespit edilmiştir. Nüsha incelenerek Karaviyyîn Üniversitesi’nde yüksek lisans tezi olarak tahkik edilmiştir.⁷⁰

8- Risâle fi’l-Fark Beyne’l-Müşhib ve’l-Müşheb: A‘lem eş-Şentemerî, Emir Mu‘temid’in “*müşhib*” ve “*müşheb*” kelimeleriyle alakalı sorduğu soruya cevap sadedinde ele aldığı bu risâlesinde, söz konusu iki kelime arasındaki farkı şiirle anlatmıştır. el-Makkarî *Nefhu’t-Tîb* adlı eserinde eş-Şentemerî’nin soruya verdiği cevaba yer vermiştir.⁷¹

9- Şerhu’l-Cümel: Ebû’l-Kâsım ez-Zeccâcî’nin (öl. 337/949) nahve dair yazdığı *el-Cümelü’l-Kübra* adlı eserinin şerhidir. Endülüslü bazı âlimler bu esere temas etmemiş ancak diğer bir kısım âlim bu eseri eş-Şentemerî’ye nisbet etmişlerdir.⁷²

10- Şerhu Ebyâti’l-Cümel: Zeccâcî’nin el-Cümel adlı eserindeki beyitleri (şevâhid) müstakil bir kitâpta şerhetmiş olup eser Süleymaniye kütüphanesi (Lâleli nr.3255) bölümünde yer almaktadır.⁷³

A‘lem eş-Şentemerî’nin yukarıda zikredilen eserlerinin yanı sıra kaybolduğu için günümüze ulaşmayan birtakım eserlerinin olduğu da belirtilmekte olup bunlardan isimleri tespit edilebilenler şunlardır:

11- el-Meseletü’r-Reşîdiyye: A‘lem eş-Şentemerî’nin vefâtına yakın bir dönemde yazdığı ifade edilen bu küçük hacimli eserini, Abbâdîlerin Reşîd lakabıyla meşhur son hükümdarı Mu‘temid’in oğlu ‘Ubeydullah’a ithafen yazdığı söylenmektedir. Eserin günümüze kadar ulaşmamıştır.⁷⁴

12- Muhtasaru’l-Envâ’

13- Ma‘rifetu Hurûfi’l-Mu‘cem

14- Fehresetu A‘lem eş-Şentemerî

15- Şerhu Eş‘âri’l-Hamâse

16- Risâle fi’r-reddi alâ İbni Sirâc

17- Şerhu kasâidu’s-Sebâ fi şî’ri Ebî Tayyib el-Mütenebbî.⁷⁵

⁷⁰ A‘lem eş-Şentemerî, *Kitâbu’n-Nüket*, 28.

⁷¹ el-Makkarî, *Nefhu’t-tîb*, 4/77; A‘lem eş-Şentemerî, *Tahsîlü ‘Ayni’z-Zeheb*, 15.

⁷² İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-A‘yân*, 7/81; ‘Abdûlbâkî b. ‘Abdûlmecîd el-Yemânî, *İşâretu’t-Ta‘yîn ve Terâcîmü’n-Nuhâti ve’l-Lugaviyyîn*, thk. ‘Abdûlmecîd Riyab (Riyad: Şeriketu’t-Tibâati’l-‘Arabiyye, 1987).393; Sezer, “A‘lem eş-Şentemerî”, 2/363; A‘lem eş-Şentemerî, *Şerhu Hamâseti Ebî Temmâm*, 36.

⁷³ Sezer, “A‘lem eş-Şentemerî”, 2/363.

⁷⁴ A‘lem eş-Şentemerî, *Şerhu Hamâseti Ebî Temmâm*, 39; A‘lem eş-Şentemerî, *Kitâbu’n-Nüket*, 34.

⁷⁵ A‘lem eş-Şentemerî, *Tahsîlü ‘Ayni’z-Zeheb*, 17; A‘lem eş-Şentemerî, *Kitâbu’n-Nüket*, 28; Halef ‘Abdullah Salih el-Cebûrî, *el-Huccetu’n-Nahviyye inde A‘lem eş-Şentemerî* (Tikrit: Tikrit Üniversitesi, Arap Dili ve Edebiyatı Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2002), 11.

3. BAŞLICA DİL EKOLLERİ

Arap dil âlimlerinin dile dair ilk çalışmaları lugat ve gramer alanlarında ağırlık kazanmıştır. Gramere dair çalışmalar da nahiv başlığı altında ortaya konmuştur. Nahiv çalışmalarını başlatan âmiller Kur'an'ı okumada lahnın (hata) yaygınlaşması ve Arap dilindeki bozulmaları önlemektir.⁷⁶ Bu gaye doğrultusunda, Hz. Ali'nin öncülüğünde Ebü'l-Esved ed-Düelî (öl. 69/688)⁷⁷ ve ardından Nasr b. Asım el-Leysî (öl. 89/707), Abdurrahman b. Hürmüz (öl. 117/735) ve Yahyâ b. Ya'mer (öl. 129/746) gibi âlimler Arap dilinin kurallarını ortaya koymak için çalışmalara başlamışlar ve Arap diline dair ilk çalışmaları meydana getirmişlerdir.⁷⁸ Bu alana dair günümüze ulaşmış en eski eser ise Sîbeveyhî'nin yazdığı *el-Kitâb*'dir. Onun bu eseri nahiv ilmine temel teşkil etmiş, üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Daha ziyade Basra'da yürütülen ilk dil çalışmaları zaman içerisinde farklı şehirlere de yayılmıştır. Farklı şehirlerdeki âlimler dile dair farklı görüşler geliştirerek dil ekollerini oluşturmuşlardır. Bu dil ekollerini Basra, Kûfe, Bağdat, Mısır ve Endülüs dil ekolleridir.⁷⁹

3.1. Basra Dil Ekolü

Hz. Ali'nin tâlimatıyla nahvin esaslarını ilk tespit eden Ebü'l-Esved ed-Düelî'den sonra onun öğrencileri, Basra'da başlatılan nahiv çalışmalarında önemli roller oynamışlardır. Basra ekolünün ilk tabakasını oluşturan bu âlimler Nasr b. Asım el-Leysî (öl. 89/708), 'Anbesetu'l-Fîl (öl. 100/718), Yahyâ b. Ya'mer ve Abdurrahman b. Hürmüz'dür.⁸⁰ Nasr b. Asım ve Yahyâ b. Ya'mer, Ebü'l-Esved'in çalışmalarını takip ederek şekil bakımından benzeyen harfleri noktalararak birbirinden ayrılmasını sağlamışlardır. Bununla birlikte Ebü'l-Esved'in döneminde Kur'an-ı Kerim'in yanlış okunmasını önlemek için harekelediği ifade edilmektedir.⁸¹

Abdullah b. Ebî İshâk el-Hadramî (öl. 117/735), İsa b. Ömer es-Sekafî (öl. 149/766) ve Ebû Amr b. el-'Alâ (öl. 154/770) Basra'da gramer çalışmalarını yürüten âlimlerin ikinci tabakasını oluşturur. Bu tabakadaki âlimler nahiv meselelerini ortaya

⁷⁶ Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye* (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1968), 11.

⁷⁷ Muhammed et-Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv ve Târihu Eşheri'n-Nühât* (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1995), 28.

⁷⁸ Ebü'l-Hasen Cemâlüddin Ali b. Yusuf İbnü'l-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât alâ Enbâhi'n-Nühât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim (Kahire-Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-'Arabiyye-Müessesetu'l-Kütübü's-Sekâfe, 1402/1982), 4/24.

⁷⁹ Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, 6-7; Mahfuz Geylani, "Arap Dil Ekolleri ve Önde Gelen Temsilcileri", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 6/1 (Ocak 2020), 231-232.

⁸⁰ Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, 38; Muhammed Sa'id b. Muhammed Cân Sa'id el-Afgânî, *Min Târihi'n-Nahv* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 34; Muhammed eş-Şâtır Ahmed Muhammed, *el-Mücez fî Neş'eti'n-Nahv* (Kahire: Mektebetu Külliyyeti Ezheriyye, 1983), 41.

⁸¹ eş-Şâtır, *el-Mücez*, 40.

koyarken istinbât ve kıyas metodunu uygulayarak kurallar koymuşlar ve araştırmaları sonucunda nahve dair te'lif çalışmalarını başlatmışlardır.⁸²

Basra dil ekolünün üçüncü tabakasını ise Ebû'l-Hattâb el-Ahfeş (öl. 172/788), Halîl b. Ahmed (öl. 175/791) ve Yûnus b. Habîb (öl. 182/798) gibi âlimler oluşturmaktadır. Söz konusu tabakanın en önde gelen şahsiyetlerinden olan Halîl b. Ahmed, dile dair özgün bilgiler toplamak için Hicaz, Necid, Tihame çöllerine yolculuklar yapmış, dil ile ilgili malzemeleri en saf kaynak olan bedevî Araplardan toplamıştır.⁸³ Derlediği bu malzemeyle ilk sözlük çalışması olan *Kitâbu'l-'Ayn* adlı eserini bilim dünyasına kazandırmıştır.⁸⁴ Ayrıca Halîl b. Ahmed, Ebû Amr b. el-'Alâ, Sîbeveyhî, el-Kisâ'î ve Ebû Zekerîyya el-Ferrâ' (öl. 207/822) gibi âlimlerin hocalığını da yapmıştır. Özellikle Sîbeveyhî *el-Kitâb*'ını yazarken Halîl b. Ahmed'den aktarımlar yapmıştır.⁸⁵ Halîl b. Ahmed, sarf ve nahiv ilimlerinin kaidelerinin büyük bir kısmının yanı sıra âmil nazariyesini de ortaya koyarak nahvin müstakil bir ilim dalı olmasında en büyük paya sahip olmuştur. Çalışmalarını büyük ölçüde semâ', ta'lîl ve kıyas metoduna dayandırmıştır. Öğrencisi Sîbeveyhî ise onun eksik bıraktığı konuları tamamlamış ve nahiv kurallarını sistemleştirmiştir.⁸⁶

Halîl b. Ahmed'den sonra Basra'daki dil çalışmaları Sîbeveyhî, Ebû Muhammed Yahya b. el-Mübarek el-Yezîdî (öl. 202/817), Ebû Zeyd el-Ensârî (öl. 215/830), el-Asmaî (öl. 216/831) gibi âlimler tarafından devam ettirilmiştir.⁸⁷ Bu âlimlerden biri olan Sîbeveyhî, bir gün hocası Hammad b. Seleme'nin (öl. 167/784) önünde hadis ve fıkıh okurken bir kelimede hata yapmıştır. Bunun üzerine dil ile ilgili hususları öğrenmeye karar vererek Halîl b. Ahmed'in öğrencisi olmuştur.⁸⁸

Sîbeveyhî, çoğu zaman Arap gramerinin en küçük ayrıntısına kadar değindiği *el-Kitâb* adlı eserindeki kuralların çoğunu hocası Halîl b. Ahmed'den ve geriye kalan bir kısmını da diğer hocalarından öğrendiği bilgilerle meydana getirmiştir.⁸⁹ Onun büyük uğraşlarla meydana getirdiği *el-Kitâb* 'ı, nahivle alakalı günümüze ulaşan ilk eser olması nedeniyle sonraki çalışmaların neredeyse hepsinde *el-Kitâb* esas alınmış, üzerine pek çok şerh, tekmile veya tenkit yazılmıştır.⁹⁰

⁸² Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, 38-39; Selami Bakırcı - Kenan Demirayak, *Arap Dili Gramer Tarihi* (Erzurum: Fenomen, 2019), 36- 37.

⁸³ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ*, 2848; Ebû'l-Berekât Kemâlüddîn 'Abdurrahman b. Muhammed el-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elîbbâ fî Tabakâti'l-'Udebâ*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabiyye, 1418/1998), 49.

⁸⁴ Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, 31; Bakırcı - Demirayak, *Gramer Tarihi*, 38.

⁸⁵ Enbârî, *Nüzhetü'l-Elîbbâ fî Tabakâti'l-'Udebâ*, 49.

⁸⁶ Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, 34, 38, 46.

⁸⁷ Bk. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 2/244; Ebû't-Tayyib 'Abdulvâhid b. Alî el-Lügavî el-Halebî, *Merâtibu'n-Nahviyyîn*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim (Kahire: Mektebetu Nahdati'l-Mısır, ts.), 27; Enbârî, *Nüzhetü'l-Elîbbâ fî Tabakâti'l-'Udebâ*, 49; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât alâ Enbâhi'n-Nühât*, 375.

⁸⁸ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. 'Abdillâh b. Mezhiç ez-Zübeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lügaviyyîn*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Mısır: Daru'l-Me'ârif, 1403/1983), 66; Enbârî, *Nüzhetü'l-Elîbbâ fî Tabakâti'l-'Udebâ*, 61.

⁸⁹ Mehmet Reşit Özbalkıç, "Sîbeveyhî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 37/131.

⁹⁰ Bakırcı - Demirayak, *Gramer Tarihi*, 40.

Basra ekolünün diğer önemli temsilcilerinden biri de Ebü'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Ahfeş el-Evsat'dır (öl. 215/830). Ahfeş el-Evsat, Sîbeveyhî'nin en bilgili ve önemli öğrencilerinden olup hocasının vefâtından sonra onun *el-Kitâb*'ını okutarak bu eserin geniş çevrelere yayılmasında ve şöhret kazanmasında büyük pay sahibi olmuştur.⁹¹

el-Ahfeş el-Evsat'tan sonra dönemin önemli âlimlerinden biri olan Ebû Fadl er-Riyâşî (öl. 257/870), I. Abbâsî asrındaki Basra nahiv ekolünün temsilcilerinin sonuncusudur. Basra nahiv ekolünün çalışmaları, bundan sonra Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberred (öl.285/898) ve öğrencileri tarafından devam ettirilmiştir.⁹²

3.2. Kûfe Dil Ekolü

Basralı âlimler daha ziyade Arap dilinin grameri ile uğraşırken, Kûfeliler daha çok usûlü fıkıh, kıraatler, rivayetler, eski Arap şiirinin rivayet ve derlenmesi ile meşgul olmuşlardır.⁹³ Kaynaklarda ifade edildiğine göre, Kûfe'deki nahiv çalışmaları Basralı nahivciler Ebû Amr b. el-'Alâ ve İsâ b. Ömer'den ders aldıktan sonra Kûfe'ye gelen Ebû Ca'fer er-Ru'âsî (öl. 175/791)⁹⁴ tarafından başlatılmıştır. Bazı âlimlere göre, er-Ru'âsî, Kûfe nahiv mektebinin kurucusu kabul edilse⁹⁵ de birçok dil kuralını ortaya koyması ve ilkelerini belirlemiş olmasından dolayı ekolün gerçek kurucusu, nahivci, dilci ve meşhur yedi kıraat âlimlerinden biri olan Ebü'l-Hasan Ali b. Hamza el-Kisâ'î sayılmaktadır.⁹⁶

el-Kisâ'î, dil çalışmalarında kıyasa önem vermiş, el-Halîl ve Sîbeveyhî'den farklı olarak şâz ve nâdir kelimeleri de nahiv çalışmalarında kullanmıştır. Onun, kıraat ilmiyle uğraştığı ve Hz. Peygamber'den aktarılan yedi kıraatın kaybolmasından korktuğu için şâz ve nâdir kelimeleri kıyas kapsamına aldığı ifade edilmektedir.⁹⁷

Kûfe nahiv ekolünde el-Kisâ'î ile başlayan dönem Sîbeveyhî, Ebû Muhammed el-Yezîdî, Ebu Zeyd el-Ensârî ve el-Asmaî'nin oluşturduğu Basralı dil âlimlerinin dördüncü tabakasına denk gelmektedir. el-Kisâ'î'den sonra Kûfe'de nahiv çalışmalarını sürdüren âlimler Ebü'l-Hasan Ali b. Mübârek el-Ahmer (öl. 194/809), Ebû Zekeriyya el-Ferrâ' ve Ebü'l-Hasan el-Lihyânî (öl. 220/835)'dir. Bu âlimler Kûfe ekolünün üçüncü tabakasını oluşturmuşlardır.⁹⁸

el-Ferrâ', el-Lihyânî ve el-Ahmer'den sonra, bu ekolün çalışmaları el-Ferrâ'nın öğrencisi ve onun kitâplarını aktaran Ebû Muhammed Seleme b. Asım (öl. 226/840),

⁹¹ Bakırcı - Demirayak, *Gramer Tarihi*, 42.

⁹² Bakırcı - Demirayak, *Gramer Tarihi*, 44.

⁹³ Şâtır, *el-Mucez*, 36; Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, 153; Bakırcı - Demirayak, *Gramer Tarihi*, 47.

⁹⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ*, 2486; Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 96.

⁹⁵ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ*, 2486; İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, 97; Suyûtî, *Buğyetü'l-Vüât*, 2/162.

⁹⁶ Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ fî Tabakâtî'l-'Udebâ*, 67; Carl Brockelmann, *Târihu'l-Edebi'l-'Arabî*, çev. 'Abdulhâlim en-Neccâr (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1959), 197.

⁹⁷ Bakırcı - Demirayak, *Gramer Tarihi*, 49.

⁹⁸ Bakırcı - Demirayak, *Gramer Tarihi*, 51.

Muhtasaru'n-nahv adlı eserin sahibi Ebû Ca'fer Muhammed b. Sa'dan ed-Darîr (öl. 231/845), Ebû Yûsuf Ya'kub b. İshâk es-Sikkât (öl. 244/858) ve Sa'leb'in hocası Ebû Ca'fer Muhammed b. Abdillâh b. Kâdim (öl. 251/865) gibi âlimler tarafından devam ettirilmiştir. Bu âlimlerden sonra Kûfe dil ekolü, Ebû'l Abbâs es-Sa'leb (öl. 291/903) ve talebeleriyle devam ettirilmiştir.⁹⁹

İlk Abbâsî asrında Basra ve Kûfe ekolleri arasındaki tartışmalar devam etmiştir. Nahiv kuralları tam anlamıyla belirginlik kazanmamıştır. Üçüncü bir ekol olan Bağdat ekolünün kuruluşuna kadar bu durum devam etmiştir.¹⁰⁰

3.3. Bağdat Dil Ekolü

Bağdat dil ekolü, ilk zamanlarda Basra ve Kûfe dil ekolünün etkisi altında kalırken Hicrî IV. asırdan itibaren kendi görüşlerinin yanı sıra bu iki ekolün görüşlerini de birleştirerek uzlaştırmacı bir yöntem takip etmiştir.¹⁰¹ Ebû'l-Hasen Muhammed b. Ahmed b. Keysân (öl. 299/912)¹⁰², Ebû Bekir b. Şukayr (öl. 315/927) ve Ebû Bekir b. el-Hayyât (öl. 320/911) Bağdat dil ekolünün ilk temsilcilerinden sayılmaktadır. Söz konusu bu ekolün temsilcileri, ilk önce Kûfe ekolünün, sonra da Basra ekolünün nahiv bilgisini öğrenerek orta yol bulmaya çalışmışlardır.¹⁰³

İbn Keysân, sırasıyla Basralı dil âlimi Müberred ve Kûfeli âlim Sa'leb'den dil ile ilgili meseleleri öğrendikten sonra Basra ve Kûfe ekollerinin nahiv bilgisine son derece vâkıf olmuştur. Dil meselelerinde ekollerden herhangi birini diğerine incelemeyen ve yerine göre her ikisine de eşit mesafede yaklaşan İbn Keysân, iki ekolün görüşünü mezc etme konusunda son derece başarılı olmuş ve ortaya koyduğu bu uzlaştırmacı yaklaşımla hem öğrencilerine hem de kendisinden sonra gelen kuşaklara öncülük etmiştir.¹⁰⁴

"Niftaveyh"¹⁰⁵ lakablı Ebû Abdillâh İbrahim b. Muhammed b. Arefe b. Süleymân (öl. 323/935) ve Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâcî de (öl. 337/949) Bağdat dil ekolünün önemli temsilcilerindendir.¹⁰⁶

Basra ekolünün öncülerinden İbnü's-Serrâc (öl. 316/929) ve İbn Düreyd'den (öl. 321/933) uzun yıllar ders aldıktan sonra İbn Keysân'ın yolundan giden Ebû Ali Hasen b. Ahmed el-Fârîsî de (öl. 377/987) Bağdat ekolünün öne çıkan isimlerinden bir diğeridir.¹⁰⁷

⁹⁹ Bakırcı - Demirayak, *Gramer Tarihi*, 51.

¹⁰⁰ Bakırcı - Demirayak, *Gramer Tarihi*, 57.

¹⁰¹ Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, 184; Mehmet Musa Şirin, "Nahiv İlmi ve Ekolleri", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Dergisi* 1/1 (Nisan 2015), 185-196.

¹⁰² Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, 176; Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, 248; İsmail Durmuş, "İbn Keysân" *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/134-136.

¹⁰³ Bakırcı - Demirayak, *Gramer Tarihi*, 83.

¹⁰⁴ Bakırcı - Demirayak, *Gramer Tarihi*, 83.

¹⁰⁵ Zülfikar Tüccar, "Niftaveyh", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 2007), 33/82-83.

¹⁰⁶ Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, 178; Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, 202.

¹⁰⁷ Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, 200; Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, 255.

Ebû Ali el-Fârisî, Abbâsîler döneminde Büveyhîlerin hükümdarı Adudüddavle'nin (öl. 372/983) himayesine girmiş, nahve dair *el-Îzâh* ve sarfa dair *et-Tekmile* adlı eserlerini Büveyhî sarayında yazmıştır. Bu dönemde nahiv konusunda adından söz ettirdiği için “İmâmu'n-nahviyyîn” (nahivcilerin önderi) lakabıyla anılmıştır.¹⁰⁸

Bağdat dil ekolünün en önemli temsilcilerinden biri de Ebû Ali el-Fârisî'nin en meşhur öğrencilerinden olan Ebû'l-Feth Osmân b. Cinnî'dir (öl. 392/1002).¹⁰⁹ Memleketi Musul'da ilk eğitimini aldıktan sonra Bağdat'a geçerek Ebû Ali el-Fârisî'nin ders halkasına katılan İbn Cinnî, hocasının vefâtına kadar derslerine devam etmiş, hocası öldükten sonra da onun yerine geçmiştir.¹¹⁰

İbn Cinnî'yi diğer gramer âlimlerinden ayıran özelliği usûlu'l-fıkıh düşüncesini gramer çalışmalarına uyarlamış olmasıdır. Böylece Arap gramer tarihinde yeni bir sayfa açmıştır. Zira daha önceki âlimler, kıyasın şartlarını ve illetlerini ortaya koymakla yetinirlerken, İbn Cinnî lafız, terkip ve anlamlar arasındaki bağdan hareketle, dil olgusunu yorumlamaya çalışmıştır. Bu durumu, *el-Hasâ'is* adlı eserinde görmek mümkündür.¹¹¹

Yine Sîbeveyhî, Halîl b. Ahmed'in bilimsel düşüncelerini sabit kurallara dönüştürürken İbn Cinnî, gramer âlimlerinin görüşlerini genel dilsel bir sistem halinde şekillendirmiştir. Böylece onun sayesinde dilin sınırları lafız ve anlamın ötesine geçerek, düşünce ve anlatım boyutuna ulaşmıştır.¹¹² İbn Cinnî, *Sırru Sanâ'ti'l-Î'râb* adlı eserinde harflerin ses boyutu, mahreçleri ve sıfatları hakkında geniş bilgiler vermiştir. İbdâl, i'lâl, hazf, idgâm, nakl ve benzeri konuları ele alarak incelemiş, ayrıca *et-Tasrîfu'l-Mulûkî* adlı eserinde mücerred, mezîd, ibdâl, harekeyle tağyîr, sükûn, iğlâl ve hazf konularına temas etmiştir. Bunlarla ilgili pek çok sarf örnekleri vermiştir.¹¹³ İbn Cinnî'nin sarf ilmine katkılarından dolayı kaynaklarda sarf ilmini ondan daha iyi bilen ve inceleyen birinin olmadığı ifade edilmiştir.¹¹⁴

Bağdat Dil Ekolünün en önemli âlimlerinden biri de Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî'dir. (öl. 538/1144)¹¹⁵ Harezm'e bağlı Zemahşer köyünde 467/1074 senesinde doğmuştur. Bir süre Mekke'de kaldığından dolayı Cârullah (Allah'ın komşusu) lakabıyla anılmıştır. Belâgat, Arap dili, meânî ve beyân ilimlerinde önde gelen âlimlerden olup bu alanlarda onlarca öğrenci

¹⁰⁸ Bakırcı - Demirayak, *Gramer Tarihi*, 88.

¹⁰⁹ Suyûtî, *Buğyetü'l-Vüât*, 2/132; Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, 202; Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, 265.

¹¹⁰ Bakırcı - Demirayak, *Gramer Tarihi*, 89.

¹¹¹ Salih Zafer Kızıklı, “Bağdat Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış”, *Marife* 13/3 (Aralık 2013), 142.

¹¹² Kızıklı, “Bağdat Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış”, 142.

¹¹³ Kızıklı, “Bağdat Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış”, 142.

¹¹⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ*, 1585; Suyûtî, *Buğyetü'l-Vüât*, 2/132; Bakırcı - Demirayak, *Gramer Tarihi*, 90.

¹¹⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 5/168-173; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ*, 1142; Ebû'l-Felâh 'Abdulhay b. Ahmed İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, thk. Abdulkâdir el-Arnaût - Mahmûd el-Arnaût (Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1406/1986), 6/194-198; Harun Özel, *Zemahşerî ve Nahiv İlmindeki Yeri* (Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 10.

yetiştirmiştir.¹¹⁶ En önemli eserleri bir sözlük çalışması olan *Esâsü'l-belâga*, ilk dirâyet tefsiri kabul edilmesinin yanı sıra Arap diline dair pek çok incelikleri ihtiva eden *el-Keşşâf* ve gramer hakkında geniş bilgileri ihtiva eden *el-Mufasssal* adlı eserleridir.¹¹⁷

el-Mufaşşal; isimler, fiiller, edatlar/harfler ve bunlar arasındaki ortak hususlar (müşterek) olmak üzere dört ana bölümden oluşmaktadır.¹¹⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*'ında Arap gramerinin farklı konularına çokça değinmiş, Kur'an ayetlerini derinlemesine ele alarak incelemiştir. *el-Keşşâf*, her ne kadar tefsir kitâbı da olsa gramer yönünden bir hazine özelliği taşımaktadır.¹¹⁹

Zemahşerî'nin nahivle ilgili eserleri incelendiğinde Basralıların görüşlerini desteklemekle birlikte bazen Kûfelilerin görüşlerine katılarak meşhur Bağdat ekolünün görüşlerini uyguladığı, bazen de hiçbir nahivcinin görüşüne katılmadığı ve kendine özel görüşlerle tek kaldığı görülmektedir.¹²⁰ Zemahşerî, iki asıl kaynak olan kıyas ve semâ' metotlarını kullanmada kendinden önceki âlimlerin yolundan gitmiştir. Fakat Araplardan dil, şiir ve nesir ile ilgili aktarımlarda bulunurken kendi görüş ve fikirlerini de öne sürmüştür. Onun dil ve nahivle ilgili yazdığı kitâplarda kendi görüşleriyle ilgili birçok örneklerle karşılaşmak mümkündür.¹²¹ Zemahşerî tespit edilen nahiv kurallarını yeniden ele almaktan çok nahvi içeren meseleleri ve hükümleri ele almıştır. O, bütün ömrünü bu kuralları inceleyerek ve özümseyerek geçirdiği için nahvin gelişimine büyük katkısının olduğu vurgulanmıştır.¹²²

Bağdat dil ekolüne mensup âlimler arasında onun kadar geniş çaplı çalışmalar yapan birinin olmadığı ifade edilmiş, Arap diline katkılarından dolayı hemşerileri Harizmliler tarafından "Fahru'l-Havârizm (Harizmlilerin gururu)" lakabıyla anılmıştır. Zemahşerî'den sonra Bağdat dil ekolünün en önemli temsilcilerinin Ebû Mansur el-Cevâlikî (öl. 540/1145), İbnü's-Şecerî (öl. 542/1148), İbnü'd-Dehhân (öl. 569/1174) ve Ebû'l-Berekât el-Enbarî (öl. 577/1180) gibi dilcilerin olduğu belirtilmektedir.¹²³

Arap dili grameri milâdî VII. ve VIII. asırlarda, Kur'an'ın hatalı okunmasını önlemek amacıyla kurallar koyulan bir birikimken milâdî IX. ve XII. asırlar arasında Bağdat'ta üzerine incelemelerin yapıldığı bir ilim haline gelmiştir. Bu dönemde kıyas, semâ', tûmdengelim, tümevarım gibi yöntemler gramere uygulanmıştır. Gramerin konuları ve terimleri, nihâî şekline Bağdatlı âlimler tarafından ulaştırılmıştır.¹²⁴

¹¹⁶ Geylani, "Arap Dil Ekolleri ve Önde Gelen Temsilcileri", 224.

¹¹⁷ Harun Özel, "Zemahşerî ve Nahiv İlmindeki Yeri", *Route Educational and Social Science Journal* 2 (01 Ocak 2015), 286-287.

¹¹⁸ Kızıklı, "Bağdat Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış", 145.

¹¹⁹ Geylani, "Arap Dil Ekolleri ve Önde Gelen Temsilcileri", 225.

¹²⁰ Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, 284; Bakırcı - Demirayak, *Gramer Tarihi*, 2019, 95.

¹²¹ Özel, *Zemahşerî ve Nahiv İlmindeki Yeri*, 115.

¹²² Özel, *Zemahşerî ve Nahiv İlmindeki Yeri*, 116.

¹²³ Özel, "Zemahşerî ve Nahiv İlmindeki Yeri", 278.

¹²⁴ Kızıklı, "Bağdat Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış", 148.

3.4. Mısır Dil Ekolü

Mısır'da nahiv çalışmaları Vellâd b. Muhammed et-Temîmî (öl. 263/876) tarafından başlatılmıştır.¹²⁵ Vellâd'ın, Halîl b. Ahmed'den ders aldıktan sonra ortaya koyduğu çalışmalar Mısır'da ilk ve önemli nahiv çalışmaları olarak kabul edilmiştir. Bu dönemde hem Basra hem Kûfe ekollerine bir yöneliş olmakla birlikte Basralıların kitâpları daha yaygın olduğu ve kolay ezberlendiği için Basralılara olan rağbetin Kûfelilerden daha fazla olduğu söylenebilir.¹²⁶ Vellâd b. Muhammed'den sonra Sa'leb'in damadı Ahmed b. Ca'fer ed-Dineverî, (öl. 289/902) hicrî III. asır Mısır dilcilerinin başında gelir. Diğer bir ifadeyle Mısırlı dilcilerin ikinci tabakasındandır. ed-Dineverî, Basra'ya giderek el-Mâzinî'nin ders halkasına katılmış, daha sonra Bağdat'a geçerek el-Müberred'den Sîbeveyhî'nin *el-Kitâbı*'nı okumuş ve Mısır'a dönmüştür. Nahivle ilgili önemli eserlerini Mısır'da kaleme almıştır.¹²⁷

Mısır dil ekolünün önde gelen isimlerinden biri de Ebû Ca'fer en-Nehhâs'tır (öl.338/950). en-Nehhâs, Bağdat'a giderek el-Müberred, el-Ahfeş, İbnü'l-Enbârî ve ez-Zeccâc gibi ünlü hocalardan Bağdat dil ekolünün inceliklerini öğrendikten sonra Mısır'a geri dönmüş ve Mısır dil ekolünün önemli temsilcilerinden biri haline gelmiştir. Mısırlı nahivcilerin üçüncü tabakasına mensup olan en-Nehhâs, Kur'an, Lugat ve edebiyat alanlarında olduğu gibi nahiv alanında da *el-Kâfî*, *et-Tuffâha* ve *el-Muknî* eserlerini kaleme almıştır.¹²⁸ en-Nehhâs, nahiv metodu ile kıraat metodunu ilk defa bir araya getiren kişi olarak bilinmiştir. *İ'râbu'l-Kur'an* adlı eserinde buna dikkat çekmiştir. Nahivciler rivayetlerin kıyasa aykırı olup olmadıklarına önem verip bazıları pek çok kıraat rivayetini nahiv kurallarına uymadığı gerekçesiyle reddederken, en-Nehhâs daha orta yollu bir yöntem takip etmiştir. Kur'an ayetlerini açıklarken nahiv yönünden ihtilaflı konuları nahivdeki otoritelerin görüşlerini belirterek açıklamaya çalışmış ve kıraatle ilgili bazı rivayetleri kabul etmediği gibi bir kısım nahiv kurallarını da ayetlerden çıkarmıştır. en-Nehhâs, pek çok müfessir ve nahivcinin yaptığı gibi delil olarak getirdiği şiirlerle, kıraatı yönlendirmeye çalışmıştır.¹²⁹

Basra ve Kûfe ekollerinden etkilenerken gelişen Mısır dil ekolü, Endülüs çevresinde etkili olmuştur. Mısırlı gramercilerin Endülüs ve çevresinden pek çok öğrencisi olmuştur. Endülüslü âlimlerden biri olan Muhammed b. Yahyâ b. Abdisselâm

¹²⁵ Zafer Kızıklı, "Mısır Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış", *EKEV Akademi Dergisi* 35 (2008), 200; Hüseyin Ersönmez, "Arap Gramerinin Gelişim Sürecinde Mısır Dil Ekolü 1", *Mizanul-Hak İslami İlimler Dergisi* 3 (Aralık 2016), 103.

¹²⁶ Zübeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn*, 233; Kızıklı, "Mısır Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış", 201.

¹²⁷ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ*, 206; Bakırcı - Demirayak, *Gramer Tarihi*, 128.

¹²⁸ Bakırcı - Demirayak, *Gramer Tarihi*, 132.

¹²⁹ Bakırcı - Demirayak, *Gramer Tarihi*, 133; Ersönmez, "Mısır Dil Ekolü 1", 116.

er-Rabâhî (öl. 358/969) Mısır'a gelerek en-Nehhâs'tan Sîbeveyhî'nin *el-Kitâb*'ını okumuştur.¹³⁰

V. asırda Fatımîler hakimiyetindeki Mısır'da diğer ilim adamlarına gösterilen ilgi nahivcilere de gösterilmiştir. Bu âlimler devlet idaresinde değişik görevlere getirilmişlerdir. Bu dönemin önemli nahivcileri arasında Muhammed Ebû Bekir b. Ali b. Ahmed el-İdfevî (öl. 388/998), Ebû'l-Hasan Ali b. İbrahim el-Havfî (öl. 430/1038) ve İbn Bâbişâz adıyla meşhur olan Ebû'l-Hasan Tâhir b. Ahmed el-Mısırî (öl. 469/1077) yer aldığı ifade edilmektedir.¹³¹

Mısır'da Fâtımî hakimiyetinden sonra başa geçen Eyyûbîler döneminde özellikle Selahaddin Eyyûbî zamanında ünlü âlimler yetişmiş, değerli eserler ortaya konulmuştur.¹³² Eyyûbîler zamanında yetişmiş en önemli âlimlerden biri, *el-Kâfiye* adlı nahiv eseriyle ün kazanan İbnü'l-Hâcib'tir (öl. 646/1249). Onun zamanında Basra ve Kûfe dil ekolleri arasındaki tartışmalar son bulduğu için önceki ekollerin görüşlerini bir araya getirmiş ve sistematik bir şekilde düzenlemiştir.¹³³

Mısır'a Eyyûbîlerden sonra 648-923/1250-1517 yılları arasında Memlûkler hâkim olmuştur. Memlûkler döneminde nahivle uğraşan âlimler daha çok, önceki dönemlerde kaleme alınan İbn Malik'in *el-Elfiyye* ve İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye* adlı eserlerine şerh ve hâşiyeler yazmakla meşgul olmuşlardır. Bundan dolayı Memlûkler dönemine şerh ve hâşiyeler dönemi denmiştir.¹³⁴

Memlûkler döneminin ünlü nahivcilerinden biri de İbn Hişâm'dır (öl. 761/1360) Kahire'de doğmuş, nahiv derslerini Tâcuddîn et-Tebrizî, Ebû Hayyân (öl. 745/1344) ve İbn Murahhal (öl.699/1300) gibi âlimlerden almıştır.¹³⁵ İbn Haldûn (öl. 808/1406), onun dil ve gramer alanlarında Sîbeveyhî ve İbn Cinnî'den aşağı kalır bir yanının olmadığını ve doğuştan yetenekli olduğunu söylemiştir.¹³⁶

İbn Hişâm, gramer başta olmak üzere pek çok alanda kitâp yazmıştır. Bu eserlerinden en meşhurları *Muğni'l-Lebîb* ve *Şuzûru'z-Zeheb*'dir. Mısır dil ekolünün öncü isimlerinden olan İbn Hişâm, eserlerinde gramer kurallarını açıklarken Kûfe, Basra, Bağdat, Endülüs dil ekollerine mensup dilcilerin de görüşlerine katılmış, muhalefet ettiği noktalarda kendi görüşlerini delilleriyle ortaya koymuştur.¹³⁷

¹³⁰ Zübeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyin*, 311; Suyûtî, *Buğyetü'l-Vüât*, 2/113; Bakırcı - Demirayak, *Gramer Tarihi*, 134.

¹³¹ Bakırcı - Demirayak, *Gramer Tarihi*, 135.

¹³² Bakırcı - Demirayak, *Gramer Tarihi*, 141.

¹³³ Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, 343-346; Hulusi Kılıç, "İbnu'l-Hâcib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 2000), 21/56.

¹³⁴ Bakırcı - Demirayak, *Gramer Tarihi*, 143.

¹³⁵ Kızıklı, "Mısır Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış", 207; Bakırcı - Demirayak, *Gramer Tarihi*, 145; Hüseyin Ersönmez, "Arap Gramerinin Gelişim Sürecinde Mısır Dil Ekolü 2", *Mizanü'l-Hak İslami İlimler Dergisi* 3 (Haziran 2017), 95-124.3

¹³⁶ Ebû Zeyd Velîyyüddîn 'Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldûn, *Mukaddime* (İstanbul: Dergah, 2017), 976.

¹³⁷ Ersönmez, "Mısır Dil Ekolü 2", 42.

Bu dönemin ve Arap Edebiyatının en çok kitâp yazan âlimlerinden biri de es-Suyûtî'dir (öl. 911/1505). Kahire'de doğmuştur. Genç yaştan itibaren eserler yazmaya, Şeyhuniyye ve Baybarsiyye medreselerinde öğrenciler yetiştirmeye çalışmıştır.¹³⁸ Hemen hemen her ilim dalında eser veren Suyûtî'nin, nahiv metodolojisi konusunda *el-İktirâh fî Usûli'n-Nahv* ve *el-Eşbâh ve'n-Nezâir* isimli iki önemli eseri bulunmaktadır.¹³⁹ Gramer konusundaki en önemli eseri *Hem'u'l-Hevâmi' Şerhu Cem'i'l-Cevâmi'*dir. Bu eser; Basralı, Kûfeli, Bağdatlı, Mısırlı ve Endülüslü nahivcilerin görüşlerini bütün delilleriyle içeren bir gramer ansiklopedisini andırmaktadır. es-Suyûtî ele aldığı konularda bütün ekollerin ve ileri gelen nahivcilerin görüşlerini tek tek sıralamaktadır. Sonunda ise hangi görüşü uygun bulduğunu açıkça belirtmektedir. Bu konuda herhangi bir ekole tam bir teslimiyet göstermediği gibi seviyesi ne olursa olsun nahivcilerin görüşlerine katılmakta veya reddetmekte tereddüt etmemiştir.¹⁴⁰

Mısırlı nahiv âlimleri, tarihsel olarak Basra ve Kûfe dil ekollerinin bilginlerinden sonra geldikleri için köklü gramer kuralları tesis etme yoluna gitmemişler, mevcut gramer kurallarını Mısır gramer ekolü çerçevesinde, geliştirme ve yorumlamaya çalışmışlardır.¹⁴¹

Mısır konum itibarıyla Endülüs'e daha yakın olduğu için Mısırlı gramer âlimleri, Basra, Kûfe ve Bağdat'a giderek öğrendikleri bilgileri Mısır'a gelen Endülüslü öğrencilere öğretmişler ve Arap gramerinin Endülüs'te yayılmasına katkıda bulunmuşlardır. Onların gayretleri sayesinde Mısır, Endülüs ile doğu arasında kültürel bir köprü vazifesi görmüştür.¹⁴²

3.5. Endülüs Dil Ekolü

Endülüs'te nahiv çalışmaları doğuda olduğu gibi önceleri çeşitli metinlerde geçen garip ve nâdir kelimelerin manalarının açıklanması ile öğrencilerin karşılaştıkları nahiv sorunlarının açıklığa kavuşturulması gibi küçük meselelerle başlamıştır. Doğuya seyahat eden Endülüslülerin beraberlerinde Endülüs'e getirdikleri nahiv Kitâplarının yanı sıra Endülüs'e yerleşen doğulu âlimlerin Kûfe ve Basra nahiv ekollerinin öğretilerini Endülüs'te okutmalarından sonra Endülüs nahvinde küçük meseleler aşıl原因 olarak daha sistematik küllî meselelere geçilmiştir.¹⁴³

Endülüs'te nahiv alanında gerçek anlamda çalışmaları başlatan ilk kişi Cûdî b. Osman el-Mevrûrî'dir (öl. 198/813). el-Mevrûrî, doğuya seyahat ederek el-Kisa'î ve el-

¹³⁸ Bakırcı - Demirayak, *Gramer Tarihi*, 149.

¹³⁹ Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, 363; Sedat Şensoy, "Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/201.

¹⁴⁰ Bakırcı - Demirayak, *Gramer Tarihi*, 150.

¹⁴¹ Kızıklı, "Mısır Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış", 211.

¹⁴² Kızıklı, "Mısır Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış", 212.

¹⁴³ Şahabettin Ergüven, "Endülüs'te Dil ve Nahiv Çalışmaları", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/12 (2007), 153.

Ferrâ' gibi Kûfeli nahivcilerle görüşmüş ve onların eserlerini Endülüs'e taşımıştır. Endülüs'te nahivle ilgili ilk eseri yazan kişi olarak bilinmektedir.¹⁴⁴

Endülüs'te başlangıçta Cûdî b. Osman el-Mevrûrî aracılığıyla Kûfe mektebinin görüşleri yaygınlaşmış olmasına rağmen hicrî III. asrın sonlarında el-Ufuşnîk Muhammed b. Musa (öl. 307/919) ve Muhammed b. Yahya er-Rebâhî doğuya giderek Sîbeveyhî'nin *el-Kitâb*'ını öğrenmişler, Endülüs'e döndüklerinde öğrendiklerini öğrencilerine aktarmışlar ve Basra ekolünün yaygınlaşmasına vesile olmuşlardır.¹⁴⁵

Doğuda öğrenimini tamamladıktan sonra Halife III. Abdurrahman'ın davetiyle Endülüs'e gelen ve er-Rabâhî'nin çağdaşı olan Ebû Ali el-Kâlî (öl. 366/977) Endülüs'te Arap dili çalışmalarına yön veren kişi olarak bilinmektedir. Ebû Ali el-Kâlî'nin oluşturduğu ilmî ortam sayesinde XI. yüzyıl itibarıyla dil ilimleri gelişmeye başlamış ve özellikle XII. yüzyıla gelindiğinde Endülüslü dil âlimlerinin kendine özgün görüşlerini ifade ettikleri bir ekol haline gelmiştir.¹⁴⁶ el-Kâlî yaptığı çalışmalar ve yetiştirdiği talebelerle Endülüs dil ekolüne büyük katkılarda bulunmuştur. Etkilediği âlimler arasında çalışmamızın konusunu oluşturan eş-Şentemerî ve hocası el-İflilî de yer almaktadır. eş-Şentemerî ve hocası el-İflilî, el-Kâlî'nin eserlerini bir sonraki asra taşıyan âlimlerden sayılmaktadırlar.¹⁴⁷

Endülüs'te yetişen en meşhur dil âlimlerinden biri de yenilikçi görüşleriyle öne çıkan İbn Madâ'dır (öl. 652/1274). Arap diline dair özgün çalışmalarıyla Endülüs dil ekolünün önemli temsilcilerinden biri olan İbn Madâ, dilde sadeliği savunarak âmil ve hazf gibi temel kuralları kabul etmemiş, bu durum da fikirlerinin yayılmamasına sebep olmuştur.¹⁴⁸

Hicrî VI. asırdan itibaren Endülüs'te nahiv çalışmalarına Endülüs kimliğini kazandıran nahivciler ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte ilk dönemlerde Endülüs'e giren Kûfe, Basra ve Bağdat nahiv ekolleri Endülüs'ün nahiv sahnesinden silinmemiş, hatta bu nahiv ekolleri müstakil Endülüs nahiv ekolünün teşekkülünden sonra da varlıklarını sürdürmüşlerdir.¹⁴⁹

¹⁴⁴ Zübeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyin*, 256; el-Yemânî, *İşâretu't-Ta'yîn ve Terâcimi'n-Nuhâti ve'l-Lugaviyyîn*, 77; Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, 288; Aydın Yıldırım, *Endülüste Arap Dili Çalışmaları* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 25.

¹⁴⁵ Zübeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyin*, 311; Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, 290.

¹⁴⁶ Adıgüzel, "Ebû Ali el-Kâlî", 12.

¹⁴⁷ 'Abdul 'âlî el-Vadgîrî, *Ebû Ali el-Kâlî ve Eseruhu fî'd-Dirâseti'l-Lügaviyye ve'l-Edebiyye bi'l-Endülüsi* (Rabat: Vizâratü'l-Evkâf ve Şuûnu'l-İslâmiyye, 1983), 341; Adıgüzel, "Ebû Ali el-Kâlî", 20.

¹⁴⁸ Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, 305; Abuzer Sarp, *Arap Gramer Tarihinde Endülüs Ekolü ve İbn Madâ* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 88.

¹⁴⁹ 'Abdulkâdir Rahîm el-Hittî, *Hasâisu Mezhebi'l-Endelusi'n-Nahvî* (Bingazi: Menşûrâtî Câmî'ati Bingazi, 1993), 38; Ergüven, "Endülüs'te Dil ve Nahiv Çalışmaları", 147.

3.5.1. Endülüs Dil Ekolünün Başlıca Temsilcileri

Bu başlık altında Endülüs dil ekolünde meşhur olmuş bazı âlimlere ve bu âlimlerin nahiv ilmine katkılarından bahsedilmiştir.

3.5.1.(1). Ebû Ali el-Kâlî

Ebû Ali el-Kâlî (öl. 356/967), 288/901 yılında Malazgirt'te doğmuştur. Henüz çocukken, ilim tahsil etmek için dönemin en önemli ilim merkezlerinden biri olan Bağdat'a gitmiştir. Orada Arap diline dair önemli bir birikim elde etmiştir. 23 yıl Bağdat'ta kaldıktan sonra fazla ilgi görmediğini düşünerek Endülüs'e gitmiştir. Endülüs'te halife III. Abdurrahman (öl. 350/961) ve oğlu II. Hakem (öl. 366/976) tarafından yoğun bir ilgi ve ihtimam görmüştür. Ömrünün geri kalan 25 yılını geçirdiği Endülüs'te pek çok talebe yetiştirmiş ve 356/967 yılında yaklaşık 68 yaşında vefât etmiştir.¹⁵⁰ Doğudan beraberinde getirdiği kitâpların yanı sıra kendi ilmî birikimini Endülüslülere aktarmasından dolayı dil çalışmalarının seyrini değiştirmiş, Endülüs ilim ve fikir dünyasının gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.¹⁵¹

Endülüs âlimlerince dil ve edebiyat sahasında otorite kabul edilen Ebû Ali el-Kâlî'nin Endülüs'e üç yoldan katkı sağladığı ifade edilmiştir:

Birincisi, *el-Emâlî* başta olmak üzere eserler yazmak ve bu eserleri talebelerine okutmak suretiyle katkı vermiştir. Esasında onun vefâtından sonra da talebeleri kitâplarını okutmaya devam ettikleri için bilgileri nesilden nesile aktarıla gelmiştir.¹⁵²

İkincisi, doğudan getirdiği ilmî birikim ve kitâplar yoluyla Endülüs ilim dünyasına etki etmiştir. Te'lif ettiği eserlerde Bağdat'taki hocalarından özellikle ez-Zeccâc'ın yönteminden etkilendiği görülmektedir. Sâleb ve Müberred'in öğrencisi olan ez-Zeccâc, Basra ve Kufe dil ekollerini birleştiren biri olarak tanınmaktadır. el-Kâlî, ez-Zeccâc'ın dil alanındaki çalışmalarını Endülüs'e getirmiştir. Dil alanındaki bu zengin çalışmalar öğrencileri tarafından benimsenip el-İflîlî'ye, el-İflîlî'den de öğrencisi A'lem eş-Şentemerî 'ye tevarüs etmiştir.¹⁵³ eş-Şentemerî'nin dil alanındaki çalışmalarında en fazla etkisi olan âlimlerden biri de Ebû Ali el-Kâlî olmuştur.

Üçüncü olarak, Ebû Ali el-Kâlî, yetiştirdiği öğrencilerle Endülüs'teki dil çalışmalarına katkı sağlamıştır. Ders verdiği öğrencilerden bazıları İşbîliye'li Ebû Bekir ez-Zübeydî (öl. 379/989), Ebu'l-Âsî Hakem b. Münzir, (öl. 229/275), Ebû'l-Kâsım

¹⁵⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 1/227; Zübeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyin*, 188; Hamza Özaslan, *Ebû Ali el-Kâlî ve Kitâbu'l-emâlî* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996), 34-35.

¹⁵¹ el-Makkarî, *Nefhu't-tûb*, 3/72-73; Hüseyin Elmalı, "Ebû Ali el-Kâlî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/259-260; Adıgüzel, "Ebû Ali el-Kâlî", 3.

¹⁵² Hasan Morad, "Âlim Ebû Ali el-Kâlî ve Arap Diline Hizmeti", *Doğu Anadolu Sosyal Bilimlerde Eğilimler Dergisi* 5/1 (Haziran 2021), 89-101; Adıgüzel, "Ebû Ali el-Kâlî", 14.

¹⁵³ Adıgüzel, "Ebû Ali el-Kâlî", 19.

Ahmed b. Ebân, (öl. 382/992) Ebû Osmân Saîd b. Osmân el-Kazzâz (öl. 400/1010)'dır. Öğrencilerinden özellikle Ahmed b. Ebân, hocasının eserlerinin bir sonraki döneme aktarılmasında önemli bir rol oynamış, diğer öğrencileri de yazdıkları eserlerde onun yöntemini taklit etmişlerdir.¹⁵⁴

3.5.1.(2). Ebû Bekir İbnü'l-Kûtiyye

İbnü'l-Kûtiyye (öl. 367/967), 285/898 yılında Kurtuba'da dünyaya gelmiştir. Burada Ebû Ali el-Kâlî ve diğer meşhur âlimlerden dersler almıştır. Aldığı sağlam eğitim sayesinde X. yüzyılda Endülüs'te nahiv, lugat ve nevâdir alanlarında yetişmiş en önemli âlimlerden biri kabul edilmiştir. İbnü'l-Kûtiyye'nin te'lif ettiği pek çok eseri olmakla birlikte Arap gramer tarihinde fiili inceleyen *el-Ef'âl* adlı eseri, en önemli eserlerden biri kabul edilmektedir. Mukaddime ve üç bölümden oluşan bu eser aksâmı seb'a, masdarlar, sülâsî ve mezîd bablar hakkında önemli bilgiler içermektedir.¹⁵⁵

3.5.1.(3). Ebû Bekr ez-Zübeydî

Nesebi Yemen'in büyük kabilelerinden Zübeyd'e dayanan Ebû Bekir ez Zübeydî (öl.379/989), 316/928 yılında İşbîliye'de doğmuştur. Tahsil sürecini tamamladıktan sonra Arap dili ve edebiyatı alanında adından söz ettirmesi, halife II. Hakem'in dikkatini çekmiş, oğlu II. Hişâm'a hocalık yapması için onu saraya davet etmiştir. Yetiştirdiği diğer önemli talebeleri arasında el-İflîlî ve İbn Sîde (öl.458/1066) gibi meşhur âlimler de bulunmaktadır. II. Hakem'in vefâtından sonra Endülüs'ün idaresini devralan II. Hişâm, tahta geçer geçmez hocası Ebû Bekir ez-Zübeydî'yi Kurtuba kadılığına, daha sonra da İşbîliye kadılığına tayin etmiştir.¹⁵⁶

Ebû Bekir ez-Zübeydî, Arap diliyle alakalı çok önemli eserler yazmış olup bunlardan bazıları *el-Vâdih fî İlmi'l-Arabîyye*, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn* ve *'l-Lugaviyyîn*, *Muhtasarü'l-'Ayn* adlı eserleridir. *Tabakâtu'n-Nahviyyîn* ve *'l-Lugaviyyîn* isimli eseri, nahivle ilgili ilk çalışmaları başlatan Ebû'l-Esved ed-Duelî'den kendi hocası Muhammed b. Yahyâ er-Rabâhî'ye kadar nahiv, lugat ve edebiyat sahasında iz bırakan 296 kişinin hayatı ve eserleri hakkında bilgi vermektedir. *Muhtasaru'l-'Ayn* adlı eseri ise, Arap dilinin günümüze ulaşan ilk tam sözlüğü olma özelliğine sahip olan Halîl b. Ahmed'in *Kitâbu'l-'Ayn* adlı eserinin muhtasarıdır. ez-Zübeydî, eserdeki bazı hataları düzeltmiş,

¹⁵⁴ Adıgüzel, "Ebû Ali el-Kâlî", 18.

¹⁵⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 4/368-371; Abuzer Sarp, *Arap Gramer Tarihinde Endülüs ve İbn Madâ* (Isparta: Süleyman Demirel, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 37.

¹⁵⁶ Zübeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn*, 3; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 4/372-373; Halit Zevalisiz, "Ebû Bekr ez-Zübeydî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/519-520.

bazı kelimeleri ait olduğu yere almış, atlanan kelimeleri ilave etmiş ve bu çalışmasıyla büyük bir şöhrete kavuşmuştur.¹⁵⁷

3.5.1.(4). İbn Madâ

Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdurrahmân b. Madâ (öl. 592/1195), 513/1120 yılında Kurtuba'da doğmuştur. Kurtuba ve İşbîliye'de çeşitli âlimlerden ilim tahsil ettikten sonra Kuzey Afrika'ya gitmiştir. Mağrib'e gitmesi fikirleri açısından dönüm noktası olmuştur. Mağrib'e gitmeden önce Malikî mezhebine mensupken Mağrib'ten sonra Zâhirî mezhebinin görüşlerini benimsemiştir.¹⁵⁸ Kuzey Afrika'da Berberî kabileleri arasında dolaşarak dersler vermiştir. Onun bu davranışı, Muvahhid hükümdarı Abdülmü'min'in (öl.558/1163) hoşuna gitmiş, onu ders halkları kurması için Merâkeş'e davet etmiştir. Muvahhid hükümdarı Abdülmümin'in gösterdiği ilgi ve alakadan sonra şöhreti daha da artmış, Mağrib ve Endülüs'ün en meşhur dâimilerinden biri haline gelmiştir. Muvahhidler döneminde devlet kademelerinde çeşitli görevlere getirilen İbn Madâ, Fas kadılığı yaptıktan sonra 592/1195 yılında İşbîliye'de vefât etmiştir.¹⁵⁹

Gramer konusunda üç kitâp yazan İbn Madâ'nın bu kitâplarından sadece *er-Redd ala'n-Nuhât* günümüze ulaşırken, diğer iki eserinin ise kaybolduğu ifade edilmiştir.¹⁶⁰ İbn Madâ, günümüze ulaşan bu eserinde, Zâhirî mezhebi doğrultusunda hareket ederek geçmişten beri gelen nahiv çalışmalarına eleştiriler getirmiştir.¹⁶¹ Mensubu olduğu Zâhiriyye mezhebinin prensiplerini gramere uygulama niyetiyle, doğuda geçerli olan nahvin bazı esaslarını kabul etmeyip grameri kendine göre içine düştüğü furû ve te'vil çokluğundan kurtarma gayretine girmiştir. İbn Madâ, bu amacını kitâbının başında açık bir şekilde ortaya koymuş ve bu eseri yazmadaki amacının “bir nahivcinin ihtiyaç duymadığı şeyleri nahivden atmak ve nahivcilerin üzerinde birleştikleri hatalara dikkat çekmek” olduğunu ifade etmiştir.¹⁶²

İbn Madâ, âmil nazariyesinde klasik görüşü reddederken kendine İbn Cinnî'yi temel almış, kelimelerin sonunda oluşan merfû ve mansûb şeklindeki değişimi, konuşan kişinin gerçekleştirdiği görüşünü kabul etmiştir. Ancak bunu ifade ederken Mutezile'nin insanın fiillerini kendi yarattığı görüşüne karşı çıkararak gerçek yaratıcının Allah olduğunu,

¹⁵⁷ Zübeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn*, 4; Zevalsiz, “Ebû Bekr ez-Zübeydî”, 44/519-520.

¹⁵⁸ Sarp, *İbn Mada*, 49; Hulusi Kılıç, “İbn Madâ”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/163-164.

¹⁵⁹ Kılıç, “İbn Madâ”, 20/163-164.

¹⁶⁰ Ebü'l-Hattâb Mecdüddin Ömer b. el-Hasen İbn Dîhye, *el-Mutrib min Ehli Eş'âri'l-Mağrib*, thk. İbrahim el-Ebyârî-Hâmid 'Abdülmeccid Ahmed Bedâvî-Taha Hüseyin (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Cemî, 1374/1955), 91; Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Abdullah İbnü'l-Ebbâr, *Tekmiletu's-Sıla*, thk. 'Abdusselâm el-Heraş(Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), I/80.

¹⁶¹ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. 'Abdurrahmân İbn Madâ el-Kurtûbî, *er-Redd ale'n-Nuhât* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1947), 12; Kılıç, “İbn Madâ”, 20/163.

¹⁶² İbn Madâ el-Kurtûbî, *er-Redd ale'n-Nuhât*, 17; Kılıç, “İbn Madâ”, 20/163-164.

lafız sonundaki farklı seslerin, i'râbın değişmesi meselesinin insana sadece nisbet edildiğini ifade etmiştir.¹⁶³

Zâhiriyye mezhebinin temel prensiplerinden olan Kur'an'ın zâhirine uymamaya yol açacağından dolayı bütün âmilleri reddetmiştir. İbn Madâ, mahzuf âmilin takdir edilmesini de kabul etmemiştir. Kur'an-ı Kerim ve hadislerden getirdiği delillerle lafızdaki fazlalığın anlamdaki fazlalığa götürdüğünü ortaya koymuştur. Görünürde olmayan bir kelimenin takdir edilmesini fazladan bir eylem olduğu görüşünden hareketle isim ve fiillerdeki gizli zamirlerin takdirini kabul etmemiştir.¹⁶⁴

İbn Madâ, nahivde illet konusunu ele alarak nahivdeki ikinci ve üçüncü illetlerin kaldırılması gerektiğini ifade etmiştir. Ona göre, “قَامَ زَيْدٌ/ Zeyd kalktı” cümlesinde Zeyd kelimesinin ref' edilme sebebini, “fâildir ve bütün fâiller merfûdur” şeklinde açıklamak gerekir. Fâillerin ref' edilme sebebini de Araplar böyle ifade etmektedirler diyerek ikinci veya üçüncü illete karşı çıkmıştır.¹⁶⁵ Bu tavır da göstermektedir ki A'lem eş-Şentemerî'nin ortaya koyduğu ikinci illet arama prensibini de reddeden İbn Madâ, A'lem eş-Şentemerî'nin ikinci bir illet arayışında olmasının gereksiz olduğunu iddia etmiştir.¹⁶⁶

3.5.1.(5). İbn Mâlik

Tam adı Ebû Abdillâh Cemâlüddin Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî (öl. 672/1274)'dir. İlk eğitimini doğduğu şehir Ceyyân'da almıştır.¹⁶⁷ Daha sonra Endülüs'teki ilim çevresiyle yetinmeyerek Hicaz, Mısır, Halep ve Şam'a ilmî seyahatler gerçekleştirmiş ve ilmî yolculuğunu devam ettirmiştir.¹⁶⁸

Arap dilinin inceliklerine vukûfiyetinden dolayı Arap dili ve grameri, lugat ve kıraat alanlarında da otorite olarak kabul edilmiştir. Gramer konularında Kur'an'dan sonra hadisleri de yoğun bir şekilde kullanması yeni bir dönemin başlangıcına sebep olmuştur. İbn Mâlik ayrıca karmaşık gramer meselelerini sade bir şekilde ele alarak Arap gramerinin öğretiminde büyük bir kolaylık sağlamıştır. Aynı zamanda yetenekli bir şair olan İbn Mâlik gramer kurallarını anlattığı 1000 beyitlik manzum *Elfiyye* adlı eserini yazmıştır.¹⁶⁹

İbn Malik, nahiv ekolleri içerisinde görüşünün uyduğu konularda onlarla uzlaşırken, bazı durumlarda da kendi görüşünü ön plana çıkarmıştır. Nahiv âlimleri, i'râb olgusunun lafzın aslından olmadığını, bir başka ifadeyle arızî bir durum olduğunu

¹⁶³ İbn Madâ el-Kurtûbî, *er-Redd ale'n-Nuhât*, 87.

¹⁶⁴ İbn Madâ el-Kurtûbî, *er-Redd ale'n-Nuhât*, 100.

¹⁶⁵ Yıldırım, *Endülüste Arap Dili Çalışmaları*, 46; Kılıç, “İbn Madâ”, 20/163-164.

¹⁶⁶ Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, 293.

¹⁶⁷ Abdülkâki Turan, “İbn Mâlik”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/169.

¹⁶⁸ Ramazan Bezci, “İbn Mâlik Hayatı, Nahiv Metodu ve Hadisle İstişâdî”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2019), 192.

¹⁶⁹ Turan, “İbn Mâlik”, 20/170.

söylemişlerdir. İbn Mâlik ise bu görüşün aksine, i'râbın lafzın özünden yani aslından olduğunu ileri sürmüştür.¹⁷⁰

İbn Mâlik'in nahiv metodunun hem Kur'an hem de hadislerle verdiği kaynaklık değeri bakımından farklı bir bakış açısını ortaya koyduğu görülmüştür. Onun seleflerine göre nahiv dogmalarına teslimiyetin ötesine geçerek Kur'an ve hadisleri Arap şiirine incelemesi, eleştiri yağmuruna tutulmasına sebep olmuştur. Bundan dolayı İbn Mâlik, bu metodu sebebiyle Ebû Hayyân başta olmak üzere pek çok nahiv âliminin eleştirisine maruz kalmıştır. Onun hem nahiv ilminde hem de hadis ilmindeki inkâr edilemez yetkinliği, bu eleştirilere rağmen kendinden sonraki pek çok dilbilimciye bu bağlamda yol gösterici olmuştur.¹⁷¹

3.5.1.(6). Ebû Hayyân

Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân el-Endülûsî (öl. 745/1344), 654/1206 yılında Gırnata'da doğmuştur.¹⁷² Kur'an-ı Kerim ve Kıraat dersleri olarak ilk eğitimini burada tamamlamıştır. Hayatının tümünü ilme ve ilmî çalışmalara veren Ebû Hayyân, nahiv, lügat, tefsir, kıraat, hadis, tarih ve edebiyat gibi ilimleri tahsil etmiştir. Endülûs'ten Irak'a kadar geniş bir alanda ilim öğrenen ve öğreten Ebû Hayyân, 500 ayrı hocadan ilim talep etmiş ve pek çok öğrenci yetiştirmiştir.¹⁷³

Ebû Hayyân, kendinden önceki âlimlerin görüşlerinden ve metotlarından istifade ederek kendine özgü görüş ve metot belirlemiştir. Kendinden önce gelen İbn Madâ'nın Arap gramerinin temeli olan âmil-mamul nazariyesine karşı çıkması fikrine katılmamıştır. Hatta nazariyeyi ilk dönem nahivcileri gibi kullanmıştır. Ancak nahiv kitâplarında çok fazla yer vererek faydasız nahiv illetlerinin nahiv çalışmalarından çıkması gerektiğini savunmuştur. Örneğin "isme marifelik katan (ل) takısındaki hemze vasil mıdır, kat'ı mıdır?" tartışması ile ilgili şunları söylemiştir:

"Bu tartışmanın herhangi bir faydası yoktur. Türkçe gibi dillerde ta'rif edatı yoktur. Farsçada ise nekirelik edatı vardır, bu edatın hazfi marifelik alametidir. Bundan dolayı bunların hepsi vaz'ıyyattandır ve bunlar illetlendirilemez" ¹⁷⁴ diyerek görüşünü ortaya koymuştur. Ebû Hayyân, Basra ve Kûfeliler arasındaki bazı tartışmaların gereksiz olduğunu, bunların gereksiz yere uzatılmamasının doğru olacağını ifade etmiştir. Örneğin Basralı âlimlere göre mefullerin sayısı beştir. Kûfeli âlimlere göre bir tanedir o da

¹⁷⁰ Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, 315; Bezci, "İbn Mâlik Hayatı, Nahiv Metodu ve Hadisle İstişhâd", 208.

¹⁷¹ Bezci, "İbn Mâlik Hayatı, Nahiv Metodu ve Hadisle İstişhâd", 210.

¹⁷² Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, 320-326; Mahmut Kafes, "Ebû Hayyân el-Endelûsî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/152.

¹⁷³ el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 2/536.

¹⁷⁴ Muhammed b. Yûsuf Ebû Hayyân el-Endelûsî, *İrtisâfu'd-Darab min Lisâni'l-'Arab*, thk. Recep Osman Muhammed (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1418/1998), 543; Selim Tekin, *Ebû Hayyân el-Endülûsî ve Arap Gramerindeki Yeri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 60.

mefûlun bihtir. Diğer mefuller ona benzeyen mefullerdir. Ebû Hayyân'a göre böyle bir ihtilafın hiçbir gereği yoktur. Yine müzâri fiili, merfû yapan âmil konusundaki tartışmaların gereksiz olduğunu ve uygulamaya dönük bir hüküm çıkmayacağını belirtmiştir.¹⁷⁵

Ebû Hayyân nahiv illetleriyle ilgili görüşünü açık bir şekilde ifade ederek şöyle demiştir: *“Nahiv âlimleri illetler meselesiyle gereğinden fazla uğraşmışlardır. Bu illetler yerine doğru semâ'ya dayalı nahvî hükümler koysalardı daha faydalı olurdu. Türkçe, Farsça ve Habeşçe gibi birçok dili inceledim ve bu dillerin grameriyle ilgili kitâplar kaleme aldım. Sonuç olarak şu kaniya vardım ki dile ait hükümlerin illetlere ihtiyacı yoktur, bir dildeki bütün terkipler semâ'ya dayanmakta olup kıyasa dayalı bir şey yoktur.”*¹⁷⁶

Ebû Hayyân ister mütevâtir ister şâz olsun bütün kıraatleri delil olarak kullanmış ve böylece ilk dönem dil âlimlerinden farklı bir yöntem uygulamıştır. Yine İbn Mâlik'in ortaya koyduğu fasih olmayan Arap lehçeleri ve hadis-i şerifler üzerine kural koyma yöntemini kabul etmeyerek ilk dönem dil âlimlerinin özellikle Basralı âlimlerin bu anlamdaki nahiv yöntemini korumaya çalışmıştır. O, nahiv görüşlerini ortaya koyarken bütün kıraatlere ve fasih Arap şiirine dayanmış, böylece kendine özgü bir nahiv metodu ortaya koymuştur. Ayrıca Ebû Hayyân, ikinci ve üçüncü illet arama meselesinin faydasız bir iş olduğunu dile getirerek son dönemde ortaya çıkan nahvi sadeleştirme fikrine kaynaklık etmiştir.¹⁷⁷

¹⁷⁵ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Hemu 'l-Hevâmi ' Şerhu Cemu 'l-Cevâmi '*, thk. 'Abdul âlî Sâlim Mûkerrem (Kuveyt: Dâru'l-Buhûsi'l-İlmiyye, 1400/1980), 2/273.

¹⁷⁶ Tekin, *Ebû Hayyân el-Endülüsî ve Arap Gramerindeki Yeri*, 61.

¹⁷⁷ Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, 321-322; Tekin, *Ebû Hayyân el-Endülüsî ve Arap Gramerindeki Yeri*, 166.

4. A‘LEM EŞ-ŞENTEMERÎ’NİN ENDÜLÜS DİL EKOLÜNDEKİ YERİ

Bu başlık altında A‘lem eş-Şentemerî’nin yetkin edebî kişiliği ve edebî şerhçiliğinde kullandığı yöntemleri ele alındıktan sonra nahiv ilmindeki yetkinliğini anlamaya yardımcı olması açısından nahivde kullandığı metodlar, şevâhid şerhlerindeki yöntemleri ve nahiv görüşlerinden bahsedilmiştir.

4.1. Edebî Kişiliği

A‘lem eş-Şentemerî, yaşadığı dönemin önde gelen âlim ve edîblerinden biri kabul edilmektedir. İbn Hallikan (öl. 681/1282) onun ilmî ve edebî yetkinliğini şu sözlerle dile getirmektedir: “*A‘lem eş-Şentemerî Arap dili, grameri ve şiirlerin anlamları konusunda derin bir bilgiye sahipti. Birçok şiiri ezbere bilir, büyük bir özenle muhafaza ederdi. Dil ve edebiyat alanında meşhur ve yetkin bir isimdi.*” İlmî ve edebî yetkinliğinden olsa gerek A‘lem eş-Şentemerî’nin kurduğu ders halkaları Endülüslü öğrenciler tarafından büyük bir rağbet görür, sırf ilim tahsil etmek için Endülüs’ün farklı birçok şehriden öğrenciler onun ders halkalarına iştirak ederdi.¹⁷⁸ Ayrıca kaynaklarda klasik şiirleri ezberlemesi nedeniyle ünlü şairlerin yöntemlerinden etkilenmiştir. Bununla birlikte şiir yetenekleri en iyi şekilde temâyüz eden bir şair olduğu ve etkileyici anlatım üslubu olan bir hatip olarak da adından söz ettirdiği belirtilmiştir.¹⁷⁹

Çağdaşlarından şair Abdulcelîl b. Vehbun (öl.482 /1090) ve ünlü tarihçi İbn Bessâm (öl. 542/1147) ise “*A‘lem eş-Şentemerî, yaşadığı dönemde İşbîliye’nin en seçkin âlimi ve edebiyatçısı olduğu için bizzat Abbâdî hükümdarı Mu‘temid’in, çocuklarını eğitmesi için sarayda görevlendirdiğini*” ifade etmişlerdir.¹⁸⁰

Klasik şiirleri iyi ezberlemesi ve aktarmasından dolayı güçlü hafızasıyla tanınan A‘lem eş-Şentemerî, Arap diline vukûfiyeti sayesinde şiirlerin manalarını en ince ayrıntısına kadar şerheden ve kelimelerin anlam deryasına dalmaktan zevk alan biriydi.¹⁸¹ Onun şerh ettiği en önemli eserlerden biri, eski Arap şiirinin en önemli kaynaklarından kabul edilen Ebû Temmâm’ın *el-Hamâse* adlı eserine yaptığı şerhidir.¹⁸² A‘lem eş-Şentemerî’nin bu şerhi, yaptığı açıklamalarla Ebû Temmâm’ın şiirlerini Endülüslülerin anlamasını kolaylaştırmasının yanı sıra Endülüslü âlimlerin *el-Hamâse*’yi şerh etme

¹⁷⁸ İbn Hallikân, *Veşâyâtü’l-A‘yân*, 7/81; Tevfik Müsâade, “İnbinâu İhtiyârî ‘alâ İhtiyâr Şerhu Şentemerî li Hamâseti Ebî Temmâm Unmûzecen”, *el-Âdâb* 15/1 (2015), 113.

¹⁷⁹ Celîl, *el-Cuhûdu’n-Nahviyye*, 8-9.

¹⁸⁰ İbn Bessâm eş-Şenterîni, *ez-Zehîra*, 3/474; A‘lem eş-Şentemerî, *Kitâbu’n-Nüket*, 22; Müsâade, “İnbinâu İhtiyârî ‘alâ İhtiyâr”, 113.

¹⁸¹ A‘lem eş-Şentemerî, *Kitâbu’n-Nüket fî Tefsiri Kitâbi Sibeveyhî*, 27.

¹⁸² A‘lem eş-Şentemerî, *Şerhu Hamâseti Ebî Temmâm*, 51; Hashim el-Mahdî Sharîf, *A Critical Edition Of Part 1 Of Al-Shantamari's Commentary On Al-Hamasa* (Londra: Londra Üniversitesi, Doğu Araştırmaları Okulu, Doktora Tezi, 1980),1.

yöntemleri hakkında da bir fikir sunan tek eser kabul edilmektedir. Zira Endülüs’te *el-Hamâse* ile ilgili yapılan şerhlerin çoğu kaybolmuş veya günümüze ulaşmamıştır.¹⁸³

A‘lem eş-Şentemerî bu eserine, kapsamlı bir araştırma neticesinde Endülüs Arap edebî geleneği hakkında önemli bilgiler ilave ettiği için ulema arasında yeni bir “Hamaset” eseri olarak kabul edilmiştir.¹⁸⁴ Hatta bazıları Arap edebiyatı ve kültürüne dair yaptığı eklemelerin çokluğundan dolayı bu esere “*el-Hamâsetu’l-A‘lemî*” adını vermişlerdir.

A‘lem eş-Şentemerî’nin *Şerhu’l-Hamâse* adlı eserinin birçok nüshası bugün hâlâ bazı kütüphanelerde bulunmaktadır. 164 varaktan oluşan bu yazma eserin en önemli nüshalarından biri Tunus’ta Hasan Hüsnî Abdulvehhâb kütüphanesinde 18656 numaralı rafta muhafaza edilmekte olup başlığı şu şekildedir: “*Kitâbu’l-Hamâse Tertîbu’l-A‘lem.*” Kapağındaki süslemelerden hükümdara sunulmak üzere hazırlandığı anlaşılan bu eser, muhtemelen İşbîliye hükümdarı Mu‘tazîd’a armağan edilmiş ve onun sarayındaki ilmî oturumlarda okunmuştur.¹⁸⁵

Bununla birlikte A‘lem eş-Şentemerî, giriş bölümünde bu eseri, ilmî birikimini tamamlamak için oluşturduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle bu çalışma bir bakıma rivayetlerin, kaynakların ve farklı bakış açılarının derlenmesi ve düzenlenmesi amacıyla ele alınmıştır. Dolayısıyla bu eser, tamamen yeni bir çalışma olarak değil daha ziyade Ebû Temmâm’ın *el-Hamâse*’sinde var olan bilgilerin geliştirilmiş ve genişletilmiş bir yorumu olarak değerlendirilmiştir.¹⁸⁶

Onun bu çalışması, yalnızca dilbilgisel çalışmalar için değil aynı zamanda edebiyat tarihi açısından da büyük bir öneme sahip olmuştur. Zira eş-Şentemerî bu çalışmasında, hem mevcut kaynakları bir araya getirme hem de kaynakları sistemli bir şekilde düzene oturtması açısından önemli bir katkı sunmaktadır. Bunun yanında A‘lem eş-Şentemerî’nin öğrencilerine kolaylık sağlamak için şiirlerin konularını ve vezinlerini alfabetik bir düzene göre oluşturması, adı geçen bu eserinin hem edebî hem de öğretim açısından bir başvuru kaynağı haline gelmesini sağlamıştır.¹⁸⁷

A‘lem eş-Şentemerî, *el-Hamâse*’ye yazacağı şerh için Ebû Ali el-Kâlî’nin hicrî 330 yılında Endülüs’e gelirken yanında getirdiği eşsiz bir nüshayı temel almıştır. Ayrıca Ebu’l-Futûh el-Cürcânî’nin (öl.406/1015) yorumlarından faydalanmış ve onu da kaynaklarından biri olarak kullanmıştır. Esere, şerhini yazmaya kullandığı kaynakları zikrederek başlamıştır.¹⁸⁸ Şerhinde titizlikle hazırlanmış bir yöntemi ve sıkı bir planı

¹⁸³ Muhtar Bezâviye - Mustafa Mâsirdî, “el-Mâddetü’l-Mu‘cemiyye fi’l-Müdevvinâti’t-Türâsiyyetü’l-‘Arabiyye: Şerhu Hamâseti Ebî Temmâm li’ş-Şentemerî Unmûzecen-”, *Mecelletü’s-Savtiyyât* 19/1 (2023), 344.

¹⁸⁴ A‘lem eş-Şentemerî, *Şerhu Hamâseti Ebî Temmâm*, 49.

¹⁸⁵ A‘lem eş-Şentemerî, *Şerhu Hamâseti Ebî Temmâm*, 51.

¹⁸⁶ A‘lem eş-Şentemerî, *Şerhu Hamâseti Ebî Temmâm*, 56.

¹⁸⁷ A‘lem eş-Şentemerî, *Şerhu Hamâseti Ebî Temmâm*, 60.

¹⁸⁸ A‘lem eş-Şentemerî, *Şerhu Hamâseti Ebî Temmâm*, 54; Bezâviye - Mâsirdî, “el-Mâddetü’l-Mu‘cemiyye”, 344.

uygulama konusundaki hassasiyeti açıkça görülmektedir. A‘lem eş-Şentemerî, eserine aldığı şiirlerin anlamlarını açıklamaya ve yorumlamaya odaklanarak, medih (övgü), hiciv (yergi), mersiye (ağıt) ve diğer temaların söylenme amaçlarını detaylı bir şekilde ortaya koymuştur. Ayrıca eş-Şentemerî bu şerhinde, zaman zaman herhangi bir kelimeyi dilbilgisi, nahiv ve belagat açısından da ele aldığı için söz konusu alanlara dair onun önemli birikimlerini de ihtiva etmektedir.¹⁸⁹

Ayrıca A‘lem eş-Şentemerî şiirleri şerh ederken yer yer tenkitlerde de bulunduğu için eserini edebî tenkit eserleri bağlamında da sınıflandırmak mümkündür. Kısaca ifade etmek gerekirse, bu dönemde A‘lem eş-Şentemerî’nin bu şerhi, şiir şerhlerinin yalnızca dilsel bir çalışma olmaktan çıkıp edebî eleştirinin de bir edebiyat dalı olarak kabul edildiğinin ve şiir şerhçiliğinin hicrî IV ve V. yüzyıllarda zirveye ulaştığının bir kanıtı olmuştur.¹⁹⁰

4.2. Şiir Şerhçiliğindeki Yöntemi

A‘lem eş-Şentemerî’nin *el-Hamâse* şerhini derinlemesine inceleyen biri bu eserde iki temel özelliğin ön plana çıktığını fark eder:

Eserin birinci özelliği, kısa ve özlü bir şekilde kelimelerin sözlük anlamlarını açıklamaya odaklanmasıdır. Eserde, kelimelerin anlamlarının belirgin hale getirilmesi ve doğru bir şekilde yorumlanması ön plandadır. Bu özelliğiyle onun bu eserini bir sözlük hazinesi şeklinde değerlendirmek mümkündür. eş-Şentemerî’nin eserinin ikinci özelliği ise şiirlerin söyleniş amaçları ve kullanılan sanatlı ifadeleri tespit etmekle ilgilenmesidir. Şiirlerdeki estetiği ve anlam zenginliklerini de bu bağlamda incelemektedir.¹⁹¹

A‘lem eş-Şentemerî, şerhinin mukaddime bölümünde bu iki hususa verdiği önemi şu ifadelerle açıklamaktadır: “*el-Hamâse şiirlerinden oluşan bir kitâp ortaya koymak bu şiirleri süslemeyi ve düzenlemeyi, kelimelerini belirlemeyi ve düzeltmeyi, garip kelimeleri ve karmaşık dil yapılarını açıklamayı gerektirir. Ta ki bu kitâp, bu alandaki tüm eserleri aşan bir düzeye ulaşsın ve bu konudaki diğer kapsamlı eserlere ihtiyaç bırakmasın.*”¹⁹²

A‘lem eş-Şentemerî’nin, *el-Hamâse*’deki kaside ve beyitleri şerh ederken kullandığı yöntemler şu şekilde sıralanabilir:

1. Metne şair hakkında bilgi vererek giriş yapması: A‘lem eş-Şentemerî, *el-Hamâse*’deki beyitleri açıklarken, *el-Hamâse* şerhine şiirin hangi şaire ait olduğunu zikretmekle başlar. *el-İnşâd* (الإنشاد) adı verilen bu bölümde kendinden önceki yorumcuların eklediği bilgilere atıfta bulunur ve her şairi kabilesine nispet eder. Bazen de şairin kısa biyografisi ve öne çıkan özelliklerine değinir. Şiir beyitlerini genellikle birer

¹⁸⁹ Bezâviye - Mâsirdî, “el-Mâddetü’l-Mu‘cemiyye”, 344.

¹⁹⁰ Fehd b. Munâhî es-Seyhânî, “eş-Şerhu’s-Şi‘rî fi Kadâi’n-Nakdi Mukârabetu’s-Şentemerî li Hamâseti Ebî Temmâm Misâlen”, *Mecelletü’l-Bahsi’l-İlmî fi’l-Âdâb* 21/5 (2020), 233.

¹⁹¹ Mûsâade, “İnbinâu İhtiyârî ‘alâ İhtiyâr”, 116; Bezâviye-Mâsirdî, “el-Mâddetü’l-Mu‘cemiyye”, 345.

¹⁹² Bezâviye-Mâsirdî, “el-Mâddetü’l-Mu‘cemiyye”, 345.

birer veya ikişer ikişer açıklamakla birlikte bazen üç veya dört beyti birlikte açıkladığı da görülmektedir.¹⁹³

2. Açıklamaya “يَقُولُ” ifadesiyle başlaması: A‘lem eş-Şentemerî’nin şiirleri şerh ederken kullandığı yöntemlerden biri de genellikle şiirin sahibine göndermede bulunarak “يَقُولُ” ifadesiyle başlamasıdır.¹⁹⁴

3. Garip kelimeleri açıklaması: A‘lem eş-Şentemerî, anlaşılması zor ve kapalı kelimeleri açıklayarak okuyucunun anlamasını kolaylaştırır. Açıklamak istediği kelimeleri genellikle metindeki sıralarına göre ele alır. Bazen de “/يعنى/ yani”, “/معناه/ anlamı” veya “/يأي/ demek oluyor ki” gibi ifadelerle tüm cümleleri açıklamaya yönelir. Eğer bir kelime tekrar ediyorsa, daha önce açıklanmış olan kelimeleri “/وَقَدْ تَقَدَّمَ تَفْسِيرُ هَا/ daha önce açıklandı”, “/وَقَدْ تَقَدَّمَ ذِكْرُهُ/ önceden bahsedildi” veya “/وَقَدْ سَبَقَ تَفْسِيرُهُ/ anlamı daha önce verilmişti” gibi ifadelerle geçer.¹⁹⁵

A‘lem eş-Şentemerî’nin, *el-Hamâse* eseri üzerine yaptığı şerhte zengin söz varlığını ustalıkla açıkladığı görülmüştür. A‘lem eş-Şentemerî’nin sözlük çalışması klasik sözlük çalışmalarının kelimeleri tanımlama ve açıklama yöntemlerinden aşağı kalmamıştır. Ancak aralarındaki temel fark A‘lem eş-Şentemerî, açıklamalarında sözlüklerin klasik organizasyon ve dizilim düzenini bire bir takip etmemiş ve giriş çıkış sistematığına tam olarak bağlı kalmamıştır.¹⁹⁶

4. Anlam ve içeriği kapsayan orta yollu bir yaklaşım sergilemesi: A‘lem eş-Şentemerî, anlamı ele alırken gereksiz ayrıntılara girmekten kaçınır, anlamları özlü ve etkili bir şekilde verir. İçerikleri netleştirmek ve canlandırmak için güçlü ifadeler ve anlam yüklü kelimeler kullanır. Metindeki kelimeler ve yapılar arasındaki bağlantıları bulmaya çalışır. Mitoloji ve hurafelerden uzak durarak, güçlü bir düşünce yapısı, sağlam bir mantık, doğru görüş ve akıl gücü sergiler.¹⁹⁷

5. Âyet, Hadis ve Şiirlerle istiḥâdda bulunması: A‘lem eş-Şentemerî, açıklamalarını desteklemek için Kur’an-ı Kerim’den ayetler, hadislerden ve eski, yeni şiirlerden çok sayıda örnekler verir.¹⁹⁸

6. Açıkladığı kelimelerle ilgili gramatik bilgiler vermesi: A‘lem eş-Şentemerî’nin nahivci yönü, şiir yorumlarında baskın bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Dönemin seçkin dil bilgisi âlimlerinden biri olarak titiz ve hassas bir yöntem benimsemiştir. Şiirde geçen ve gramerle ya da başka konularla ilgili delil olan ifadeleri

¹⁹³ A‘lem eş-Şentemerî, *Şerhu Hamâseti Ebî Temmâm*, 66; Bezâviye-Mâsirdî, “el-Mâddetü’l-Mu‘cemiyye”, 345; Müsâade, “İnbinâu İhtiyârî ‘alâ İhtiyâr”, 116.

¹⁹⁴ A‘lem eş-Şentemerî, *Şerhu Hamâseti Ebî Temmâm*, 67.

¹⁹⁵ A‘lem eş-Şentemerî, *Şerhu Hamâseti Ebî Temmâm*, 68-69.

¹⁹⁶ Bezâviye - Mâsirdî, “el-Mâddetü’l-Mu‘cemiyye”, 347.

¹⁹⁷ A‘lem eş-Şentemerî, *Şerhu Hamâseti Ebî Temmâm*, 71.

¹⁹⁸ A‘lem eş-Şentemerî, *Şerhu Hamâseti Ebî Temmâm*, 72.

belirtmiştir. Ele aldığı konuları işlerken saf dil bilgisi kültürü ile edebî kültür arasında bir ayırım yaparak araştırdığı konunun amacına matuf oranda bunları harmanlamıştır.¹⁹⁹

A‘lem eş-Şentemerî’nin şerhini farklı kılan özelliklerden biri de kendisinden önce gelen tüm şerhlerden ayrılarak Ebû Temmâm’ın seçimlerine kesin bir şekilde bağlılık göstermemiş olmasıdır. Önceki şârihlerin aksine A‘lem eş-Şentemerî, *el-Hamâse*’de birçok değişiklik yapmıştır. Kitâbın bölümlerinde değişiklikler yaparak bazılarını yeniden düzenlemiş, kimi beyitleri farklı parçalar içinde aktarmış, hatta bazı şiirleri Ebû Temmâm’ın *el-Hamâse*’sine ait olmayan başka bir *Hamâse* türüne dayandırmıştır. Örneğin *الأضياف/misafîrler* bölümünü medih bölümünden ayırarak farklı bir şekilde düzenlemiştir. Ayrıca, orjinal *el-Hamâse*’de olmayan yeni bir bölüm eklemiş ve buna “*Bâbu’l-Kebîr/Büyük Bölüm*” adını vermiştir. Bu bölüm kitâbın en sonunda yer almakta olup içeriğinde farklı şiir parçalarına yer verilmiştir. Böylece A‘lem eş-Şentemerî’nin şerhinde bölümler on ikiye çıkmış, Ebû Temmâm’ın *el-Hamâse*’sindeki gibi on bölüm olarak kalmamıştır.²⁰⁰

4.3. Nahivle İlgili Yaklaşımları ve İzlediği Metod

Endülüs’te nahiv ilmini başlatan kişinin Cudî b. Osman olduğu söylenebilir. Endülüslü âlimlerin çoğunda bir gelenek olduğu üzere Cudî b. Osman da Doğu’nun ilmî birikiminden yararlanmak için Bağdat’a gitmiş ve burada Kûfe ekolünün önde gelen âlimlerinden Kîsâî ve Ferrâ’ya öğrencilik yaparak onlardan ilim tahsil etmiştir. Daha sonra, burada nahivle ilgili öğrendiklerini Endülüslülere aktarmak için hocası Kîsâî’nin *el-Me‘ânî* kitâbını da yanına alarak Endülüs’e dönmüştür. el-Cebûrî, *el-Huccetu’n-Nahviyye ‘inde A‘lem eş-Şentemerî* adlı eserinde, Cudî b. Osman’ın Endülüs’te Kûfe ekolüne meyilli Bağdat ekolünün ilk temsilcisi sayılabileceğini ifade etmiştir.²⁰¹ İbnü’l-Ebbâr da Cudî b. Osman’ın Endülüs’e döndükten sonra nahve dair *Münebbehu’l-Hicâre* adında bir kitâp yazdığını ve ders halkası oluşturduğunu zikretmiştir.²⁰² Cudî b. Osman’dan sonra Endülüs’te hem Kûfe hem Basra ekollerini temsil eden birçok nahiv âlimi yetişmiştir. Nahiv ilminin Endülüs’te yerleşmesinden sonra, Basra ve Kûfe ekolleri arasında süregelen rekabetten dolayı sonraki nesillerin daha çok Basra ekolünü benimsedikleri ve çalışmalarını bu doğrultuda yaptıkları görülmektedir. Bunun bir göstergesi olarak Endülüslü âlimler Basralı dilcilerin eserlerine hâşiyeler yazmışlar ve onları şerh etmişlerdir. Bu âlimlerden biri Ebû Bekir ez-Zübeydî’nin öğrencisi el-İflîlî’dir. el-İflîlî’nin ardından öğrencisi A‘lem eş-Şentemerî, Basra dil ekolünün öncüsü

¹⁹⁹ A‘lem eş-Şentemerî, *Şerhu Hamâseti Ebî Temmâm*, 74; Müsâade, “İnbinâu İhtiyârî ‘alâ İhtiyâr”, 117; Bezâviye - Mâsirdî, “el-Mâddetü’l-Mu‘cemiyye”, 346.

²⁰⁰ Bezâviye - Mâsirdî, “el-Mâddetü’l-Mu‘cemiyye”, 346.

²⁰¹ Zübeydî, *Tabakâtu’n-Nahviyyin*, 256; el-Cebûrî, *el-Huccetu’n-Nahviyye*, 6; Ergüven, “Endülüs’te Dil ve Nahiv Çalışmaları”, 145.

²⁰² İbnü’l-Ebbâr, *Tekmiletu’s-Sıla*, 1/201.

sayılan Sîbeveyhî’nin *el-Kitâb* adlı eserini açıklama niyetiyle *en-Nüket fî Tefsîri Kitâbi Sîbeveyhî* ve *Tahsîlu ‘Ayni’z-Zeheb Min Ma‘dini Cevheri’l-Edeb fî ‘İlmi Mecâzâtî’l-‘Arab* isimli iki kitâbı kaleme alarak bu geleneği devam ettiren Endülüslü nahivciler arasında yer almıştır.²⁰³

A‘lem eş-Şentemerî, râviligini yaptığı pek çok şiirle, divanların yanı sıra dil ve nahiv kitâplarında istişhâd amaçlı kullanılan şiirlerin rivayet zincirini oluşturan önemli halkalardan biri olmuştur. *Tahsîlu ‘Ayni’z-Zeheb* adlı eserinde de görüleceği üzere farklı hocalarından aktardığı rivayetleri ayrıntılı şekilde belirtmeye özen göstermiştir. Dönemin Abbâdî halifesi Mu‘tazîd Billâh, eş-Şentemerî’den öğrencilerin kolayca ulaşabilmeleri ve topluca inceleyebilmeleri için Sîbeveyhî’nin eserindeki şâhit beyitleri bir kitâpta toplamasını ve bu beyitlerin anlamlarını özetleyerek, Sîbeveyhî’nin bunları hangi amaçla şâhit olarak kullandığını açıklamasını istemiştir. A‘lem eş-Şentemerî de halifenin isteğini yerine getirmek için bahsi geçen bu eseri kaleme almıştır. A‘lem eş-Şentemerî, kitâbının mukaddime bölümünde eseri yazma amacını ve kitâbının öne çıkan özelliklerini şu sözleriyle ayrıntılı bir şekilde dile getirmiştir: “Öğrencilerin rahatlıkla ulaşabilmeleri için Sîbeveyhî’nin şâhid olarak kullandığı beyitleri toplayıp, bu hususî eserde bir araya getirdim. Beyitlerin anlamlarını şerhettim ve hangi amaçla kullanıldıklarına açıklık getirdim. Bu şiirleri Sîbeveyhî’nin kitâbında geçen sıraya göre düzenledim. Öncelikle her beytin hangi gramer başlığına, ardından da hangi şaire ait olduğunu belirledim. Araştırmacının ihtiyacını karşılayacak kadar bilgi verdim, konuyu gereksiz yere uzatmadım.”²⁰⁴

A‘lem eş-Şentemerî’nin bu eseri, oldukça fazla şiirsel şâhidler ihtiva etmektedir. Zira müellif, Sîbeveyhî’nin kullandığı beyitle anlam bakımından benzerlik taşıyan bir başka beyti delil olarak eklemiş, bazen de belli bir kelimenin anlamını izah etmek için beyit zikretmiştir. Ayrıca bazen de Sîbeveyhî’nin bir görüşünü desteklemek ya da doğrudan bir nahiv veya sarf meselesini açıklamak amacıyla beyte başvurduğu görülmektedir.²⁰⁵

A‘lem eş-Şentemerî, *Kitâbu’n-Nüket* adlı eserinde ise ifade ettiğine göre Sîbeveyhî’nin *el-Kitâb*’ının tamamını şerhetmemiştir. Müşkül meselelerin üzerinde durmuştur. A‘lem, *Kitâbu’n-Nüket*’te bu konu hakkında şunları ifade etmiştir: “Bu kitâp Sîbeveyhî’nin *el-Kitâb*’ını okuyan, anlamaya çalışan, maksatları ve amaçları üzerine kafa yoranlara cevap veren bir kitâptır. Sîbeveyhî’nin *el-Kitâb*’ını inceleyen kimse, zihnine takılan müşkül meselelerin cevabını bu eserimizde bulur.”²⁰⁶

²⁰³ el-Cebûrî, *el-Hucetu’n-Nahviyye*, 6.

²⁰⁴ Hüsam Muhammed İbrahim Muhammed, “et-Tevcihu’n-Nahvî li Rivâyâtü’ş-Şevâhidü’ş-Şi‘riyye Dirâseten fî Tahsîli ‘Ayni’z-Zeheb”, *Mecelletü Dirâseti’l-‘Arabiyye* 45/3(2022), 1131; Muhammed es-Sâlih Bûdiyâf, “Şevâhidü Sîbeveyhî’ş-Şi‘riyyeti fî Kitâbi Tahsîli ‘Ayni’z-Zeheb li’l-A‘lem eş-Şentemerî’l-Endelüsî Kırâaten fi’l-Menhec ve’t-Teyisr”, *Mecelletü’l-Lügati’l-Arabiyye* 24/4(2022), 581-604.

²⁰⁵ Muhammed, “et-Tevcihu’n-Nahvî”, 1131.

²⁰⁶ A‘lem eş-Şentemerî, *Kitâbu’n-Nüket fî Tefsîri Kitâbi Sîbeveyh*, 80.

Ayrıca A 'lem eş-Şentemerî, hocası el-İflîlî'den okuduğu *el-Kitâb* 'ı öğrencilerine okutmak ve eserdeki zor meseleleri şerh ve izah etmek suretiyle *el-Kitâb* 'ın Endülüs'te ve tüm Arap dünyasında daha iyi tanınıp benimsenmesine katkıda bulunmuştur.²⁰⁷ Zemahşerî'nin, *el-Kitâb* hakkında yazılmış olan Endülüs şerhlerini okumak için Harezm'den Mekke'ye geldiği ve komşusu Abdullah b. Talha'dan (öl. 518/1124) *el-Kitâb* 'ın şerhini okuduğu yönündeki rivayetler söylenilenleri destekler niteliktedir.²⁰⁸

Hicrî V. asrın ilk dönemlerine kadar Endülüs'te Basra ve Kûfe dil ekollerinin görüşleri daha fazla benimsenmiş olsa da Endülüs dil ekolünü Bağdat dil ekolüne yaklaştıran ilk kişilerden biri olduğu söylenen A 'lem eş-Şentemerî'nin gayretleri neticesinde Bağdat dil ekolünün daha baskın olduğu görülmeye başlanmıştır.²⁰⁹ Bu minvalde Bağdatlı bir âlim olan Zeccâcî'nin *el-Cümel* adlı eserini şerh etmiş,²¹⁰ eserlerinde Bağdat nahiv ekolünün temsilcilerinden Ebû Ali el-Fârisî, İbn Cinnî, Zeccâcî gibi âlimlerin görüşlerine ağırlık vermiş, zaman zaman bu görüşlere kendi görüşlerini de eklemiştir.²¹¹

Modern dönem dilbilgisi ve edebiyat tarihi araştırmacısı Şevkî Dayf, onun nahiv hakkındaki derin bilgisini şu cümlelerle anlatmıştır: “A 'lem eş-Şentemerî Basra, Kûfe ve Bağdatlı dilticilerin yöntemlerini birleştirmiş, Ebû Ali el-Fârisî ve İbn Cinnî'nin görüşlerinden faydalanmıştır. Bunlarla yetinmeyip onların izinden giderek daha fazla açıklamalar getirmiş ve yeni görüşler ortaya koymuştur. Hakkında söylenilenlerden hareketle, A 'lem eş-Şentemerî'nin Endülüslü dilticiler için bu yöntemi güçlü bir şekilde benimseyen ilk kişi olduğu sonucuna varılabilir. Zira o, nahiv hükümlerini yalnızca tek illetle açıklamakla yetinmemiş, örneğin “her mübtada merfudur” gibi bir kuralın sadece bu illetle açıklanmasını yeterli görmemiştir. ‘Mübtada neden merfû oldu, mansûb olmadı’ sorularını sorarak ikinci dereceden illetlendirmeler getirmiştir. Aynı zamanda Basralılar, Kûfeliler ve Bağdatlılardan görüşler seçerek kendine özgü bir yöntem oluşturmuştur”.²¹²

Her mübtada merfûdur örneğinde olduğu gibi kuralı temellendirme ve izah anlamına gelen illetlendirme konusunda tek illetle yetinmemiş ikinci bir illet aramıştır. Ancak İbn Madâ, A 'lem eş-Şentemerî'nin ikinci bir illet arayışında olmasının gereksiz olduğunu belirtmiştir.²¹³

²⁰⁷ Şârif Muhammed, “Şurûhu Kitâbi Sîbeveyhî ve Şevâhiduhû fi'l-Endelus: "A 'lem eş-Şentemerî " Unmûzecen”, *Mecelletu'l-Lügati'l- Arabiyye* 23/3 (2021), 188; Bakırcı - Demirayak, *Gramer Tarihi*, 116.

²⁰⁸ Muhammed, “Şurûhu Kitâbi Sîbeveyhî”, 184-185.

²⁰⁹ Geylani, “Arap Dil Ekolleri ve Önde Gelen Temsilcileri”, 2020, 226.

²¹⁰ Bakırcı - Demirayak, *Gramer Tarihi*, 116; Muhammed, “Şurûhu Kitâbi Sîbeveyhî”, 188.

²¹¹ Ergüven, “Endülüs'te Dil ve Nahiv Çalışmaları”, 147.

²¹² Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, 293; el-Cebûrî, *el-Huccetu'n-Nahviyye*, 1.

²¹³ Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, 293.

4.3.1. Kur’an-ı Kerim’le İstişhâd

A‘lem eş-Şentemerî, dil bilgisi kurallarını açıklarken Arapça’nın en mükemmel kullanıldığı metinleri ihtiva eden ve mükemmel bir dilsel üsluba sahip olan Kur’ân ayetlerinden yararlanmıştır. Bazen dil ile ilgili ilk kez ortaya koyduğu kuralları desteklemek, bazen de daha önceden var olan bir kuralı açıklamak veya öğrencilerinin iyice anlamalarını sağlamak için Kur’an ayetlerine sıkça başvurmuştur. Bu doğrultuda mütevatir kıraatleri, şâz kıraatleri ve Mushaf’ın yazım şeklini de nahiv kurallarını desteklemek için delil olarak kullanmıştır.²¹⁴ Onun nahiv kurallarını açıklarken âyetlerden istişhâd yönteminin daha iyi anlaşılabilmesi için birkaç örnek zikretmek yerinde olacaktır:

ÖRNEK 1: Sîbeveyhî, “... قاعداً علم الله وقد سار الركب” “(Sen burada) Otururken Allah biliyor ya kervan çoktan yola çıkmıştır.” ve “أقائماً وقد قعد الناس” “Halk oturmuşken sen ayakta mısın.” cümlelerinde “neden bu hâl üzeresin” denilerek uyarı veya sitem dile getirildiğini, buradaki قاعداً ve قائماً kelimelerinin hâl olduğunu iddia etmiştir. Müberred ise bu iki kelimenin sorulan soruya göre cümledeki konumlarının değişebileceğini ifade ederek hâl ya da mefûlün mutlak²¹⁵ gelmesinin caiz olduğunu öne sürmüştür. A‘lem eş-Şentemerî, Sîbeveyhî ve Müberred arasında bir görüş ayrılığı olduğunu ifade ederek Sîbeveyhî’nin görüşünü savunmuş, hâlîn de cümlede mefûlün mutlak gibi pekiştirme amacıyla kullanılabileceğini fakat söz konusu iki kelimenin de hâl olduğunu belirtmiştir. Belirttiği bu görüşün doğruluğunu desteklemek için (وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولًا)²¹⁶ ayeti kerimesini delil olarak getirmiş ve buradaki “رسولاً” kelimesinin hâl olduğunu ifade etmiştir.²¹⁷

ÖRNEK 2: İsmi mevsûl olan *men* (مَنْ)’in bir lafzı bir de anlamı olmak üzere iki yönü vardır. Lafız bakımından bu kelime müfred müzekker kabul edilir. Bu nedenle, sıra cümlesinden ya da haberdan veya bunların dışındaki herhangi öğeden (مَنْ)’e bir zamir döneceği zaman, zamir lafza göre döndüğü için kastedilenin müfred ya da çoğul, müennes ya da müzekker olması fark etmeksizin bu zamir müfred müzekker olarak döner. Eğer zamir, anlama göre döndürülürse, bu durumda konuşmacının kastettiği anlam göz önünde bulundurulur. Sîbeveyhî bu durumu örneklerle açıklamış ve buna dair şahitler zikretmiştir. Örneğin Sîbeveyhî zamirin (مَنْ)’in lafzına değil manasına döndürüldüğüne delil olarak Ferezdak’tan (öl. 114/732) şu beyti nakletmiştir

تَعَالَ فَإِنْ عَاهَدْتَنِي لَا تَخُونَنِي نَكُنْ مِثْلَ مَنْ يَا ذَنْبُ يَصْطَحِبَانِ

Gel! Bana ihanet etmeyeceğine söz verirsən,

²¹⁴ el-Cebûrî, *el-Hucetu’n-Nahviyye*, 82.

²¹⁵ Bk. Mehmet Akif Özdoğan, “Arap Dilinde Lafız ve Anlam Açısından Mef’ul-ü Mutlak”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (Haziran 2015), 1-26.

²¹⁶ Nisâ 4/79.

²¹⁷ el-Cebûrî, *el-Hucetu’n-Nahviyye*, 84.

Ey kurt; seninle iki samimi arkadaş gibi oluruz.

Burada şair, “مَنْ” ile kendisini ve kurdu birlikte kastetmiş, bu yüzden “يَصْطَبَّانَ” fiilini tesniye olarak getirmiş, dolayısıyla da مَنْ’e dönen zamir de tesniye olmuştur. Bazı Kûfeliler, مَنْ men manaya hamledildiğinde artık zamirin lafza göre döndürülmesinin caiz olmadığını ama lafza hamledilirse zamirin manaya döndürülebileceğini söylemişlerdir. A‘lem eş-Şentemerî, Sîbeveyhî ve Basralıların bu görüşünü savunmuş, karşıt görüştekileri ise şu âyetle çürütmüştür: (فَإِنْ أَحْسَنَ اللَّهُ لَهُ رِزْقًا فَلْيَحْلِقْ فِيهَا أَبَدًا).²¹⁸ eş-Şentemerî’ye göre, bu ayeti kerimde önce “له” şeklinde zamir müfred olarak getirilmiş, hemen ardından “خَالِدِينَ” kelimesi çoğul olarak getirilmiştir. Bu da cümlede hem anlama göre hem de lafza göre zamir kullanımının aynı anda mümkün olduğunu göstermektedir.²¹⁹

ÖRNEK 3: A‘lem eş-Şentemerî’nin Kur’ân ayetlerini delil olarak getirme konusunda farklı yollar izlediği görülmektedir. Onun izlediği farklı yollardan biri, bazen ele aldığı bir nahiv meselesi için birden fazla ayeti aynı anda delil olarak getirmesidir. Bu bağlamda, ما edatının anlamı etkilemediği ve bu yüzden iptal edilebildiği durumlardan bahsederken “ما edatı cer harfleriyle birlikte kullanıldığı durumlarda eğer anlamda bir değişikliğe yol açmıyorsa yok sayılması veya düşürülmesi mümkündür.” ifadesini kullanmış ve bu görüşüne (فَبِمَا رَحْمَةٍ مِّنَ اللَّهِ لَئِنْ لَّهُمْ)²²⁰ ve (فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ)²²¹ ayetlerini delil olarak getirmiştir. A‘lem eş-Şentemerî’ye göre bu ayetlerde, “بِمَا” ifadesinde yer alan “ما” edatı “بـ” harfi ceriyle gelmiştir. Ancak anlamda hiçbir değişiklik yapmamıştır. “ما” edatının varlığı veya yokluğu anlamı etkilemediğinden “ما” yokmuş gibi kabul edilebilir.²²²

4.3.2. Hadisle İstîşhâd

A‘lem eş-Şentemerî, hadisle istîşhâd yöntemine nahiv meselelerini açıklamak için değil, sadece muğlak kelimelerin lugavî anlamlarını açıklamak için başvurmuştur.²²³ Bu durumun, onun dилcilik yönünün diğer özelliklerine kıyasla daha kuvvetli olmasından kaynaklandığı ifade edilebilir. Örneğin; A‘lem eş-Şentemerî, *Şerhu Dîvânı Ebî Temmâm* adlı eserinde yer alan beyitlerin anlamlarını daha belirgin hale getirmek için zaman zaman Hz. Peygamber’in hadislerine başvurduğu görülmektedir.²²⁴ Onun bu konuya dair eserlerinde yer verdiği hadislerden üç tanesini örnek olarak sunmanın, hadisle istîşhâd

²¹⁸ Talak 65/11.

²¹⁹ el-Cebûrî, *el-Huccetu’n-Nahviyye*, 85.

²²⁰ Âl-i İmran 3/159.

²²¹ Maide 5/13.

²²² A‘lem eş-Şentemerî, *el-Muhteri*, 127; Adnan Ahmed Raşid, *el-Mebâhisu’l-Lügaviyye ve’n-Nahviyye fî Kitâbeyn (el-Muhteri fî İzaati Serâiru’n-Nahv ve Şerhu Dîvân-ı Ebî Temmâm) li A‘lem eş-Şentemerî* (Irak: Diyâlâ Üniversitesi Temel Eğitim Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 33.

²²³ el-Cebûrî, *el-Huccetu’n-Nahviyye*, 40.

²²⁴ Raşid, *el-Mebâhisu’l-Lügaviyye ve’n-Nahviyye*, 37.

mesalesinin zihinlerde netlik kazanmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu örnekler şu şekildedir:

ÖRNEK 1: A‘lem eş-Şentemerî, *Şerhu Dîvânı Ebî Temmâm* adlı eserinde, Ebû Temmâm’ın aşağıdaki beytini açıklarken Hz. Peygamber’in hadislerinden istifade etmiştir:

وَبَلَّاقًا حَتَّى كَأَنَّ قَطِيبَهُهَا حَلْفُوا يَمِينًا فِي بَلَاكِ غُمُوسَا

(Onlar) öyle ıssız ve çorak yerlere vardılar ki, sanki oraların halkı bile kaybolmuş gibiydi.

Zorlu ve tehlikeli diyarlarda ağır bir yemin ettiler.

A‘lem eş-Şentemerî, bu beyitteki غُمُوس kelimesinin anlamını açıklarken Hz. Peygamber’in “اليمين الغموس تَذُرُ الدِّيَارَ بَلَّاقٍ/ yemîn-i ğamûs diyarları boş ve terkedilmiş bırakır”²²⁵ hadisine dayanmıştır.²²⁶

ÖRNEK 2:

A‘lem eş-Şentemerî, aşağıdaki beyitte yer alan bir kelimeyi açıklamak için yine Hz. Peygamber’in dilsel zenginliğinden yararlanmıştır:

Miskin ed-Dârimî (öl. 89/708):

أَخَاكَ أَخَاكَ إِنَّ مَنْ لَا أَخَا لَهُ كَسَاعٍ إِلَى الْهَيْجَا بِغَيْرِ سِلَاحٍ

Kardeşine sahip çık kardeşine! Çünkü kardeşi olmayan kimse, Savaşa silahsız çıkan kimse gibidir.

A‘lem eş-Şentemerî, bu beyitte yer alan “أَخَاكَ أَخَاكَ” ifadesine açıklık getirmiş, Hz. Peygamber’in “المرء كثير بأخيه”²²⁷ hadisine başvurmuştur.²²⁸

ÖRNEK 3: A‘lem eş-Şentemerî, “قُرْء/hayız” kelimesinin çoğulunun “قُرُوء” veya “أَقْرُوء” şeklinde gelmesi gerektiğini söyleyen Sîbeveyhî’nin bu görüşüne itiraz etmiştir. Hz. Peygamber’in “دَعِيَ الصَّلَاةَ أَيَّامَ أَقْرَائِكَ”²²⁹ hadisine dayanarak “قُرْء” kelimesinin çoğulunun “أَقْرَاء” olması gerektiğini ifade etmiştir.²³⁰

²²⁵ Bk. Süleyman b. Ahmed Ebü’l-Kâsım et Taberânî, *Müsnedü’s-Şâmiyyîn*, thk. Hamdî b. ‘Abdulmecîd es-Süflî (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1403/1983), 3/397.(2543); Muhammed b. Ahmed ed-Dârimî İbn Hibbân, *es-Sikât*, ed. Muhammed ‘Abdulmu’id Hân (Haydarâbad: Dâiratu’l-Meârif, 1973), 8/400.

²²⁶ Raşîd, *el-Mebâhisu’l-Lügaviyye ve’n-Nahviyye*, 37.

²²⁷ “Kişi, kardeşiyle beraberken daha güçlüdür.” Bk. Ebû Muhammed ‘Abdullah b. Ahmed İsbahânî, *Kitâbu’l-Emsâl fi’l-Hadîsi’n-Nebevi*, thk. ‘Abdul’âlî ‘Abdulhamîd Ahmed (Hindistan: ed-Dâru’s-selefiyye, 1407/1987), 83; Ebü’l-Fazl Celâlüddîn ‘Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Sahîh Da’îf el-Câmi’u’s-Sahîh Ziyâdetuhu*, ed. Ahkâm Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî (Dijital Kitâp, ts.), 12692.

²²⁸ A‘lem eş-Şentemerî, *Tahsîlü’l-Ayni’z-Zeheb*, 181; el-Cebûrî, *el-Huccetu’n-Nahviyye*, 40.

²²⁹ “Hayız günlerinde namazı bırakınız.” Bk. Ebü’l-Fazl Ahmed b. Ali İbn Hacer el-‘Askalânî, *et-Telhîsu’l-Habîr fi Tahrîci Ehâdisi’r-Râfi’i el-Kebîr* (Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1989), 3/495 (1640); Muvaffakuddîn ‘Abdullah b. Ahmed İbn Kudâme, *Ravdâtu’n-Nâzir ve Cennetü’l-Menâzir*, thk. Şabân Muhammed İsmâil (Müessesetü’r-Reyyân, 1422/2002), 1/145.

²³⁰ el-Cebûrî, *el-Huccetu’n-Nahviyye*, 40.

4.3.3. Eski Arap Şiiriyle İstîşhâd

Eski Arap şiiri, Arapça’nın saf ve doğal halini anlamak için zengin bir kaynaktır. A‘lem eş-Şentemerî dil bilgisi kurallarını açıklarken eski şiirden faydalanmıştır. Bunun sebebi, eski şiirin fasih ve doğru bir dil kullanımı yansıtmasıdır. eş-Şentemerî, dilcilerin genel yaklaşımına uygun olarak ilk üç kuşak olan Cahiliyye, Muhadramun ve İslam’ın ilk dönemindeki şairlerin şiirine dayanmış, dördüncü kuşak müvellledun dönemi olan ve Beşşâr b. Bürd (öl. 167/783) ile başlayan dönemin şairlerinin şiirini ise kullanmamıştır. Ayrıca sahabe ve tâbîinden ünlü kişilerin sözlerini kabul etmiş, şüpheli kişilerin sözlerine başvurmamıştır. Bu yaklaşım, onun şiir ve nesirle ilgili başvurularında açıkça görülmektedir.²³¹ Burada onun eski şiirle istîşhâd ettiği üç örneği zikretmek, zaman zaman başvurduğu şiirle istîşhâd yönteminin daha anlaşılır olmasına katkı sağlayacaktır:

ÖRNEK 1: Halîl b. Ahmed ve Sîbeveyhî, dinleyicinin bağlamdan hareketle anlayabileceği gerekçesiyle “رُبَّ” edatından sonra gelen cevabın hazfedilmesinin caiz olduğunu söylemişlerdir. Bu görüşü desteklemek için Şemmâh (öl. 30/650) adlı şairin şu dizelerini örnek getirmişlerdir:

ودوية قفرٍ ثَمَّتِي نِعَامَهَا كَمْشِي النَّصَارَى فِي خَفَافِ الْأَرَنْدَجِ

Issız, vahşi bir çölde devekuşlarının yürüyüşü,

Hristiyanların yumuşak ayakkabılar içindeki yürüyüşüne benzer.

Burada aslında “رُبَّ دَوِيَّةٍ” (Nice çölde...) denmek istenmiş, ancak ardından gelen cevap cümlesi olan “ne oldu, ne yaptın” sorusunun cevabı gelmemiştir. Halîl ve Sîbeveyhî’ye göre “nice bir çölde yürüdüm” anlamı kastedilmiştir.²³² Ancak Müberred, bu görüşe itiraz ederek eksik olan cevabın aslında mevcut olduğunu, hemen ardındaki beyitte bulunduğunu savunur:

قَطَعْتُ إِلَى مَعْرُوفِهَا مَنَكَرَاتِهَا وَقَدْ خَابَ آلُ الْأَمْعَزِ الْمَتَوَهِّجِ

O çölün bilinmez yönlerinden, tanınan yönlerine kadar geçtim.

Ve alevli, sarp dağların halkı boşuna umutlandı.

Müberred’e göre “قَطَعْتُ” (geçtim) cevabı açıkça yer almakta, Halîl ve Sîbeveyhî bunu göz ardı etmektedir. Bu konudaki tartışmaları değerlendiren İbn Vellâd (öl. 332/944), cevabın hazfinin Kur’an’da, şiirde ve konuşma dilinde caiz olduğunu, bu konuda görüş ayrılığı olmadığını belirtmiştir. Ayrıca “قَطَعْتُ” mısrasının bazı eski nüshalarda yer almadığını, bunun bilinçli bir hazif değil, nüsha farkı olduğunu ifade

²³¹ Abdulkâdir b. Ömer el-Bagdâdî, *Hizânetü’l-Edeb ve Lübbü Lübâbi Lisâni’l-‘Arab*, thk. ‘Abdusselâm Muhammed Harun (Kahire:Mektebetü’l-Hancı, 1417/1997), 1/5-6; el-Cebûrî, *el-Huccetu’n-Nahviyye*, 102; Raşid, *el-Mebâhisü’l-Lügaviyye ve’n-Nahviyye*, 39; Hüseyin Tural, “Arap Dilinde Şiir ve Hadisle istîşhâd mes’alesi I: Şiirle istîşhâd”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9(Haziran 1990), 67-79.

²³² el-Cebûrî, *el-Huccetu’n-Nahviyye*, 86.

etmiştir. A‘lem eş-Şentemerî de bu görüşü desteklemiş, Sîbeveyhî’nin haklı olduğuna şu ifadeyle dikkat çekmiştir: “*Belki o şiirin râvîsi, şiiri bu kısmıyla rivayet etti, ya da Sîbeveyhî’ye o şekilde ulaştı.*” Ayrıca A‘lem eş-Şentemerî, Kur’ân’da da cevapsız şart yapısının bulunduğu örnek olarak (وَلَوْ أَن قَرَأْنَا سُورَةَ الْبُرُجِ) ²³³ ayetini delil getirmiştir. Bu ayette de “لو” şart edatıdır, ancak cevabı zikredilmemiştir. Fakat mana bağlamdan anlaşılmaktadır. ²³⁴

ÖRNEK 2: A‘lem eş-Şentemerî, Arapçada bilinen bir kuralı açıklarken el-Hırnik b. Heffân adlı kadın bir şairin şiirini örnek verir. Bilinen bir isimden sonra gelen sıfatlar, bazen cümleyle gramatik olarak bağlantısını keser. Bu durumda araya gizli bir fiil ya da gizli bir özne yerleştirildiği kabul edilir:

لَا يَبْعُدَنَّ قَوْمِي الَّذِينَ هُمْ سَمَّ الْعُدَاةِ وَأَقْفَةَ الْجُرُزِ
النَّازِلِينَ بِكُلِّ مُعْتَرِكٍ وَالطَّيِّبُونَ مَعَاقِدَ الْأَزْرِ

Kavmim, düşmanların zehri ve savaş meydanlarının belası olan kavmim asla onlardan uzak olmasın.

(Onlar) Sabahın zehri ve kesim aletleriyle beraber olanlar ve kuşakları bağlayan temiz, iyi kimselerdir.

Bu beyitte “النَّازِلِينَ/inenler” ve “الطَّيِّبُونَ/temiz olanlar” kelimelerinin, ilk cümleyle gramatik bağlantıları kesilmiş gibi gözükmetedir. Bu duruma “قطع” denir. A‘lem eş-Şentemerî, şairin bu sıfatları gizli bir fiile bağladığını ve anlamın şu şekilde olduğunu belirtir: “*Onlar öyle kimselerdir ki savaş meydanına inenlerdir...temiz olanlardır...*”. Ayrıca “الطَّيِّبُونَ” kelimesinden sonra gelen “مَعَاقِدَ الْأَزْرِ/ kuşak bağlayanlar” ifadesi de mansûb yapılmıştır. Yani burada “مَعَاقِدَ” kelimesi, “الطَّيِّبُونَ” sıfatına bağlıdır. Çünkü “الطَّيِّبُونَ” kelimesi elif-lamlı çoğul ve müzekker olup sonunda sabit “nun” vardır. Bu tür yapılar, ardından gelen kelimeyi nasb eder. Bu, Arapça dilbilgisinde bilinen bir özelliktir. ²³⁵

ÖRNEK 3: A‘lem eş-Şentemerî, bazı nahiv meselelerini açıklarken aynı konuda farklı şairlerden birden fazla şiir getirir. Örneğin med harflerinin hangi hareketlerle ilişkilendirildiğini gösterirken şu beyitleri örnek olarak kullanmıştır: ²³⁶

a) Sonu elif (ل) ile biten kafîyeye Cerîr b. Atiyye’nin (öl. 110/ 728) şu beytini örnek vermek mümkündür:

بَانَ الْخَلِيْطُ وَلَوْ طَوَّعْتُ مَا بَانَ

Kafîle ayrıldı, eğer elimde olsaydı, ayrılmazdı.

²³³ Rad 13/31.

²³⁴ A‘lem eş-Şentemerî, *Tahsilü ‘Ayni’z-Zeheb*, 425; el-Cebûrî, *el-Huccetu’n-Nahviyye*, 86-87.

²³⁵ A‘lem eş-Şentemerî, *el-Muhteri*, 55; Raşid, *el-Mebâhisu’l-Lügaviyye ve’n-Nahviyye*, 40.

²³⁶ Raşid, *el-Mebâhisu’l-Lügaviyye ve’n-Nahviyye*, 41.

Burada son ses “ا” (elif) ile uzatılmıştır çünkü kafiye fetha ile bitmektedir.

b) Sonu vav (و) ile biten kafiye Ebü’l-A‘lâ el-Mearrî’nin (öl. 449/1057) şu şiiri örenk verilebilir:

هَرِيْرَةٌ وَدَعَتْهُ لَاحِظٌ لَامٌ لَاءٌمٌ وَ

Aziz olanı terk et, seni kınasalar bile.

Burada son ses “و” (vav) ile uzatılmıştır çünkü kafiye dammelidir.

c) Sonu yâ (ي) ile biten kafiye Züheyr b. Ebû Sülmâ’nın (öl. 609/[?]) şu şiiri örenk verilebilir:

أَمَّنْ أَمَّ أَوْفَى دِمْنًا لَمَّةٌ لَمَّ تَكَلَّمَ ي

Ümmü Evfâ’nın yıkıntılarında konuşmayan bir o mu kaldı ?

Burada “ي” (ya) kullanılmıştır, çünkü kafiye kesre ile bitmektedir. A‘lem eş-Şentemerî, bu beyitleri şairlerin kafiye hareke ve harfe göre nasıl şekillendirdiklerini göstermek için delil olarak getirmiştir.²³⁷

4.3.4. Semâ‘ Metodu

Klasik Arap dilbiliminde ve özellikle nahiv çalışmalarında “semâ‘” kelimesi, “rivayet ve duyum yoluyla sabit olmuş dil malzemesi” anlamında kullanılır. Burada “semâ‘ metodu”, Arap dili kurallarını şiir, hadis, nesir ve günlük konuşmalardan bizzat işitilen şekliyle öğrenme yöntemidir. Semâ‘ yöntemi, nahiv ya da dil kurallarını belirlemede esas olan yöntemlerden biri olup dil âlimleri bir kelimenin kullanımı konusunda semâ‘ yoluyla sabit olmuş bir şiir ya da söz varsa onu kıyasa tercih etmişlerdir.²³⁸ A‘lem eş-Şentemerî dil çalışmalarında, Cahilîye ve Sadru’l-İslam dönemlerindeki fasih Arapların konuşmalarına dayanan semâ‘ yöntemine başvurmuş, onların aktardığı kelimelere ve ifadelerin doğruluğuna güvenmiştir.²³⁹ Onun, dil kurallarını açıklarken semâ‘ yöntemine başvurduğu örneklerden birkaç tanesi şu şekildedir:

ÖRNEK 1: Arapça’da “لَمْ” edatı, fiilin başına gelir ve onu cezm eder. Fiil mu‘tell (illetli) bir fiilse, cezm alameti olarak sonundaki illet harfi düşer. Örneğin: “لَمْ يَأْتِ”, burada fiilin sonunda yer alan yâ (ي) harfi düşmüştür. Ancak Kays b. Zuheyr’e (öl. 9-10/631) atfedilen şu beyitte bu kurala uyulmamıştır:²⁴⁰

²³⁷ A‘lem eş-Şentemerî, *el-Muhterî*, 76-77; Raşîd, *el-Mebâhisu’l-Lügaviyye ve’n-Nahviyye*, 41.

²³⁸ Ebü’l-Berekât Kemâlüddîn ‘Abdurrahman b. Muhammed el-Enbârî, *el-İgrâb fî Cedeli’l-râb*, thk. Sa‘îd el-Afgânî (Beirut: Dâru’l-Fikr, 1391/1971), 81; Raşîd, *el-Mebâhisu’l-Lügaviyye ve’n-Nahviyye*, 32.

²³⁹ el-Cebûrî, *el-Hucetu’n-Nahviyye*, 59.

²⁴⁰ el-Cebûrî, *el-Hucetu’n-Nahviyye*, 128-129.

أَلَمْ يَأْتِ كَ وَالْأَنْبَاءُ تَنْمَ ي

Haberler dalga dalga yayılırken sana gelmedi mi?

Burada fiil "يَأْتِ" yerine "يَأْتِي" şeklinde kullanılmış, yani illet harfi düşürülmemiştir. Bu kullanıma ilişkin olarak Sîbeveyhî, bu tür istisnâların şiirsel zorunluluktan kaynaklandığını belirtmiştir. Mazinî ve İbn Cinnî de bu görüşü benimsemiştir. Buna karşılık A‘lem eş-Şentemerî, bu tür kullanımların sadece şiirsel zorunlulukla açıklanamayacağını savunmuştur. Ona göre bazı Arap kabileleri, fiilin sonunda illet harfi olsa bile onu düşürmeden sahih bir fiil gibi kullanmaktadırlar. Bu, onların dillerinin bir parçasıdır. Bununla birlikte İbn Sîd el-Batelyevsî (öl. 521/ 1127), A‘lem’in yukarıdaki görüşünü reddetmiş ve söz konusu kullanımın şiir zaruretinden kaynaklandığını söylemiştir.²⁴¹

ÖRNEK 2: Arapçada “أَمْسَ” kelimesi başında “ال” takısı yoksa, bir şeye izâfe edilmemişse, nekra değilse, çoğul halinde kullanılmamışsa, ismi tasgir yapılmamışsa bu durumda ya zarf olarak ya da başka bir görevde kullanılır. Eğer zarf olarak kullanılıyorsa, genellikle kesra üzere mebnî olur ve bu durumda anlam açısından bir gün öncesi veya önceki herhangi bir zaman kastedilir. Hicaz bölgesindeki kabilelere göre “أَمْسَ” kelimesi zarf olup daima kesra üzere mebnidir. Beni Temim bu kelimeyi mu‘rab sayar ve i‘râba tâbi tutar. Sîbeveyhî’ye göre Benî Temim kabilesi “أَمْسَ” kelimesini fâil konumunda ref‘ halinde şu şekilde kullanır:

“ذَهَبَ أَمْسُ بِمَا فِيهِ” “Dün, içindekilerle birlikte geçti.”

“مَا رَأَيْتُهُ مَذْ أَمْسُ” “Onu dünden beri görmedim”.

Bu kullanımda “أَمْسَ” kelimesi gayrı munsarîf gibi değerlendirilir. Çünkü kelimeyi dil içindeki doğal kullanımdan çıkarmışlardır. Sîbeveyhî, bunun gramatik bir zorunluluktan değil, konuşma dili alışkanlığından kaynaklandığını vurgular. Ayrıca Sîbeveyhî, bazı Arapların “مَذْ” edatından sonra “أَمْسَ” kelimesini fetha okuduklarını, oysa normalde “مَذْ” harfinin kelimeyi cer ettiğini belirtmiştir. Bu durumun cer edilmesi gereken bir kelimenin ref‘ edilen kelimeye benzetilmesinden kaynaklandığını öne sürerek şu beyti delil olarak getirmiştir:

لَقَدْ رَأَيْتُ عَجَباً مَذْ أَمْسَا عَجَازاً مِثْلَ السَّعَالِي خَمْسَا

Düinden beri tuhaf bir şey gördüm: Beş tane cinlere benzeyen yaşlı kadın.

Sîbeveyhî, bu tür kullanımların nadir olduğunu söylemiştir. A‘lem eş-Şentemerî de bu konuda Sîbeveyhî ve onun görüşünü benimseyenleri takip etmiş, “أَمْسَا” kelimesinin “مَذْ” edatından sonra gelmesinin bazı Temim kabilelerinin dilinde yer alan doğal bir ağız özelliği olarak açıklamıştır.²⁴²

²⁴¹ Abdulkâdir el-Bagdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, 7/169-171; el-Cebûrî, *el-Huccetu'n-Nahviyye*, 128-129.

²⁴² el-Cebûrî, *el-Huccetu'n-Nahviyye*, 123-126.

4.3.5. Kıyas Metodu

A‘lem eş-Şentemerî, dil ile ilgili kuralları çıkarırken kıyas yöntemini de kullanmıştır. Bu yöntem, bir durumda doğru kabul edilen bir kuralın, aynı şartları taşıyan diğer durumlara da uygulanabileceği ilkesine dayanmaktadır.²⁴³ A‘lem eş-Şentemerî, gramerle ilgili bir görüşü savunurken Basralı dilbilimcilerin kıyas ve gerekçelerini referans olarak almış, kıyaslarında belirgin bir şekilde Basra dil ekolünden etkilenmiştir. Bu nedenle, onu Endülüs’te kıyas yöntemini kullanan ilk dilbilimcilerden saymak mümkündür.²⁴⁴ A‘lem eş-Şentemerî’nin kıyas yöntemine başvurduğu örneklerden üç tanesi şu şekildedir:

ÖRNEK 1: حَاشَا’nın kelimenin üç grubundan hangisine girdiği konusunda dil âlimleri arasında görüş farklılıkları bulunmaktadır. Basralı nahivciler bu kelimeyi istisnâ yapısında harfî cer olarak kabul etmişlerdir. Sîbeveyhî’ye göre حَاشَا bir isim değildir, ancak حتى edatında olduğu gibi, kendisinden sonra geleni cer eden bir harftir ve istisnâ anlamı taşımaktadır. Kûfelilere göre ise حَاشَا kelimesi, fiili mazi olup çekimlenebilir niteliktedir. Bazı Kûfeli nahivciler, bu kelimenin aslında fiil olduğunu ancak edat gibi kullanılmaya başlandığını ifade etmişlerdir. Müberred ise daha geniş bir perspektiften bakarak حَاشَا’nın hem fiil hem de harf olarak değerlendirilebileceğini iddia etmiştir. Bu bağlamda Müberred şöyle demiştir: “لا” dışında harf olanlar “حَاشَا” ve “خَلَا”dır. Ancak her ne kadar bu ikisi lafız itibarıyla harfe benzese de anlam ve kullanım bakımından fiil olarak da kullanabilirler.” Müberred, bu görüşünü desteklemek amacıyla حَاشَا kelimesinin, خَلَا gibi fiil olduğunu, geçmek ve dışlamak gibi anlamlara geldiğini, يُحَاشِي şeklinde muzâri olarak da çekimlenebileceğini ifade etmiş ve şu örneği zikretmiştir: “أَنْتَ أَحَبُّ النَّاسِ إِلَيَّ وَلَا أَحَاشِي أَحَدًا” *“Sen bana insanların en sevimsisinsin ve ben hiç kimseyi dışlamam.”* Ayrıca Müberred “حَاشَا” kelimesinin fiil olduğunu ve çekimlenebildiğini ispat etmek için Cahiliyye dönemi şairlerinden Nâbîga ez-Zübyânî’ye (öl. 604/[?]) ait şu beyti de örnek olarak sunmuştur:²⁴⁵

وَلَا أَرَى فَاعِلًا فِي النَّاسِ يُشَبِّهُهُ وَلَا أَحَاشِي مِنْ الْأَقْوَامِ مِنْ أَحَدٍ

İnsanlar arasında ona benzeyen hiçbir kimse görmüyorum ve kavimlerden hiç kimseyi dışlamıyorum.

Buna karşılık, Zeccâc her iki görüşe de itiraz etmiştir. Ona göre, gerek Basralıların gerekse Kûfelilerin ileri sürdüğü görüşler, “حَاشَا”nın fiil olduğunu kanıtlamaz. Zeccâc, bu kelimenin bir isim olduğunu ve fiil yerine geçen mebnî bir masdar olduğunu, bu sebeple de kelimenin mansûb olduğunu ileri sürmüştür.²⁴⁶ A‘lem eş-Şentemerî “حَاشَا” kelimesini

²⁴³ Enbârî, *el-İgrâb fî Cedeli'l-İ'râb*, 93; Raşid, *el-Mebâhisu'l-Lügaviyye ve'n-Nahviyye*, 49.

²⁴⁴ el-Cebûrî, *el-Huccetu'n-Nahviyye*, 222.

²⁴⁵ Ebû'l-'Abbâs Muhammed b. Yezid el-Müberred, *el-Müktedab*, thk. Muhammed 'Azîme 'Abdulhâlik (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.), 4/391-393; el-Cebûrî, *el-Huccetu'n-Nahviyye*, 142-144.

²⁴⁶ el-Cebûrî, *el-Huccetu'n-Nahviyye*, 142-144.

'بَلْه' kelimesiyle kıyas ederek mebnî bir masdar olduğunu öne sürmüştür. Ancak el-Cebûrî, A'lem eş-Şentemerî'nin bu kıyasının zayıf olduğunu söylemiştir. Ona göre, "يَا حَاشَا لِلَّهِ" ve "بَلْه" kelimeleriyle kıyaslamak sağlam bir delil teşkil etmez. Ayrıca A'lem eş-Şentemerî'nin, "حَاشَا" kelimesine tenvin verilmediği yönündeki görüşü de tartışmalıdır. Zira Ebu's-Semâl'in kıraatinde geçen "حَاشَا لِلَّهِ"²⁴⁷ ifadesi, kelimenin tenvin alabileceğini göstermektedir. Bu da A'lem eş-Şentemerî'nin iddiasına karşı ciddi bir delil olarak değerlendirilir.²⁴⁸

ÖRNEK 2: Nahiv âlimleri arasında mefûlû maahın nasb edilmesine sebep olan âmil hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Basralı nahivciler göre, mefûlû maahın nasb olmasının sebebi kendisinden önceki fiildir. Bu görüşe göre "و" harfî, "مع" anlamı taşır ve cümledeki fiilin etkisiyle sonraki kelimenin mansûb hale gelmesini sağlar. Buna karşılık Kûfeli nahivciler, mefûlû maahın mansûb olmasının tartışmalı olduğunu ileri sürer. Onlara göre, bu yapıdaki cümlelerde fiilin tekrar edilmesi gerekir. Örneğin "إِسْتَوَى / Su ile tahta eşit oldu" cümlesinde, "الْخَشْبَةُ" "tahta"nın fiilin etkisine mazhar olması mantıken mümkün değildir çünkü "إِسْتَوَى" "eşit olmak" fiili, ancak bir değişkenlik veya eksiklik/artanlık içeren bir özneye isnat edilebilir. Dolayısıyla burada fiilin "الْخَشْبَةُ" "tahta"ya nisbeti zayıf olup bu da fiilin tekrarı ihtiyacını doğurmaktadır. Benzer şekilde, "جَاءَ زَيْدٌ وَعَمْرُو" / *Zeyd ve Amr geldi*" cümlesinde fiilin yalnızca Zeyd'e isnat edilip Amr'a edilmemesi bir çelişki meydana getirir. Bu nedenle, ikinci unsurun mansûb olması gerektiği sonucuna ulaşırlar. A'lem eş-Şentemerî, bu konuda Basralıların görüşünü benimsemiştir. eş-Şentemerî'ye göre, örneğin "ضَرَبْتُ زَيْدًا وَعَمْرُو" / *Zeyd'e ve Amr'a vurdum*" cümlesinde fiil doğrudan "زَيْدًا" üzerinde etkili olurken, "و" harfî isimleri birbirine bağladığı için fiilin etkisini ikinci isme de taşımaktadır. eş-Şentemerî bu görüşünü, "مَا ضَرَبْتُ إِلَّا زَيْدًا" / *Sadece Zeyd'i dövdüm*" cümlesine kıyas yaparak destekler. Burada "إِلَّا" harfî nasıl fiilin etkisini sınırlandırmıyorsa, "و" harfî de sadece bağlayıcı bir görev üstlenmekte ve fiilin etkisini azaltmamaktadır. Dolayısıyla eş-Şentemerî, "و" harfinin istisnâ anlamında değil, isimleri birbirine bağlayan basit bir edat olarak değerlendirildiği bu tür cümlelerde, fiilin ilk isme yönelik etkisinin ikincisine de sirayet ettiğini ve bu nedenle ikinci ismin mansûb olduğunu savunmaktadır.²⁴⁹

ÖRNEK 3: Sîbeveyhî, "لَنْ" kelimesinden sonra gelen "غَدُوَّة" kelimesinin mansûb olması gerektiğini belirtmektedir. Ancak bu durumu istisnâi olarak değerlendirir ve Arap dilinde bir kelimenin belirli bir bağlamda anlamlı ve kurallı biçimde kullanılmasının, başka bağlamlarda da aynı şekilde geçerli olacağı anlamına gelmeyeceğini vurgular. Sîbeveyhî'ye göre "لَنْ" aslında "لَنْ" kelimesinin kısaltılmış halidir. Bu durum, "بَكْنُ" kelimesindeki harfin düşürülmesine benzer. Eğer "لَنْ" kelimesine zamir eklenirse, asıl haline geri döner; örneğin "مِنْ لَدُنْهُ" / *onun yanından* veya "مِنْ لَدُنِي" / *benim yanımdan*

²⁴⁷ Yusuf suresi 12/31.

²⁴⁸ Ebû Muhammed Cemâluddin 'Abdullah b. Yûsuf el-Ensârî İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, thk. Sa'îd Afgânî vd. (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1383/1964), 130; el-Cebûrî, *el-Huccetu'n-Nahviyye*, 144.

²⁴⁹ A'lem eş-Şentemerî, *Kitâbu'n-Nüket*, 1/484; el-Cebûrî, *el-Huccetu'n-Nahviyye*, 144-146.

ifadelerinde olduğu gibi. Bu kullanımlar, “لَنْ” kelimesinin “عند” (yanında) kelimesiyle anlam bakımından benzer olduğunu göstermektedir. Müberred ise “لَنْ” kelimesinin “عند” anlamında kullanıldığını belirtir ve bir nesnenin konumunun sabit olmaması durumunda bu anlamın farklı bağlamlara da yayılabileceğini ifade eder. Zeccâc da benzer şekilde, “لَنْ”un “عند” gibi işlev gördüğünü, muzaf olduğu kelimenin başına “ال” takısı geldiğinde ise sonundaki “ن” harfinin düştüğünü ifade eder. Örneğin “لَنْ زَيْدٍ” (Zeyd’in yanında) ve “لَنْ الرَّجُلِ / *adamin yanında*” örneklerinde bahsedilen bu durum gözlemlenmektedir. A‘lem eş-Şentemerî’ye göre, Arapların “عُدُوَّة” kelimesini “لَنْ” ile birlikte kullanıp mansûb hâlde getirmeleri, “لَنْ” kelimesinin sonundaki “ن” harfinin benzetme yoluyla sabit kalmasıyla açıklanabilir. Ona göre, “عشرين” ve “ضاربين” gibi kelimelerdeki mansûbiyet kalıbı nasıl sabitse, “لَنْ” kelimesi de aynı biçimde değerlendirilebilir. Ancak el-Cebûrî bu konuda eş-Şentemerî’nin görüşüne katılmamıştır. Ona göre, eş-Şentemerî’nin bu kıyası zayıf bir delile dayanmaktadır. “لَنْ” kelimesindeki “ن” harfi, yalnızca “ال” takısı gelmediğinde sabit kalır; “ال” takısı eklendiğinde ise düşer. Dolayısıyla, “لَنْ” kelimesinden sonra gelen ismin mansûb olmasını bu harfin sabitliğine bağlayarak genel bir kural oluşturmak isabetli değildir. Zira “عشرين” ve “ضاربين” gibi kelimelerdeki mansûbiyetin sebebi, “لَنْ” ile yapılan kıyaslamadan farklı bir gramer zeminine dayanmaktadır.²⁵⁰

4.3.6. Fasih Dil ve Eski Metinler

Eski Arap nesirleri, hutbeler, mektuplar ve atasözleri gibi metinler dilbilimcilerin dil bilgisi kurallarını anlamak ve geliştirmek için başvurdukları önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. Bu konuya dair aşağıda verilen üç örneğin meselenin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu örnekler şu şekildedir:

ÖRNEK 1: A‘lem eş-Şentemerî’ye göre, “عَسَى” fiili zayıf bir fiil olduğundan, kendisinden sonraki kelimelerin i‘râbı üzerinde doğrudan etki oluşturmaz. Bu nedenle, “عَسَى” fiilinin haberi doğrudan isim olarak gelemez, genellikle “أَنَّ” edatı ve muzârî fiil ile birlikte kullanılır. Örneğin “عَسَى زَيْدٌ أَنْ يَقُومَ / *Zeyd’in kalkması umulur*” ifadesi nahiv açısından doğru bir kullanım kabul edilirken “عَسَى زَيْدٌ الْقِيَامَ” gibi örnekler nahiv açısından geçerli değildir. Bununla birlikte, Arap şiirinde veya özlü sözlerde bu kurala aykırı kullanımlara rastlanabilmektedir. Örneğin “عَسَى الْغَوِيُّرُ أَبُوسًا / *Küçük bir şeyin ardında büyük bir şey olabilir*” şeklindeki özlü sözde, “عَسَى” fiilinin haberi doğrudan bir isim olarak gelmiştir. “عَسَى”nın haberinin (أَبُوسًا) şeklinde isim olarak gelmesi, gramer yapısına uymasa da edebî gelenekte meşru bir yer edinmiştir. Bu bağlamda eş-Şentemerî, dilbilgisel meseleleri açıklamada Arapların darb-ı mesel ve şiir geleneğini dikkate alarak dilin fiilî kullanımına dayanan yaklaşımlar geliştirmiştir.²⁵¹

²⁵⁰ Müberred, *el-Müktedab*, 4/340; el-Cebûrî, *el-Huccetu’n-Nahviyye*, 147.

²⁵¹ A‘lem eş-Şentemerî, *el-Muhteri*, 116-119; Raşîd, *el-Mebâhîsu’l-Lügaviyye ve’n-Nahviyye*, 47.

ÖRNEK 2: Nahiv âlimleri arasında “إياك، إياه، إياي” gibi zamir kalıplarının yapısı hakkında önemli görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Halîl b. Ahmed ve Sîbeveyhî’ye göre, bu tür ifadelerdeki “إيا” belirsiz bir zamir olup tek başına bir anlam ifade etmez, ancak kendisine ك (kâf), ه (hâ), ي (yâ) gibi harflerin eklenmesiyle bir anlam kazanmışlardır. Bu görüşe göre, “ي، ه، ك” harfleri zamire eklenen yardımcı unsurlar olup, i‘râb yönünden bağımsız bir konumda değildirler. Basralı nahivciler de bu görüşü benimsemiş ve “إيا”yı asıl zamir kabul etmişlerdir. Buna karşın, Kûfeli nahivciler bunun tam tersi bir görüş savunmuşlardır. Onlara göre zaminin asıl çekirdeğini ي، ه، ك oluşturmakta olup “إيا” ise bunlara getirilen takviye edatıdır. Bazı Kûfeliler ise bu yapıyı (إِيَّاكَ) bütünüyle birleşik ve müstakil bir zamir olarak kabul etmişlerdir. A‘lem eş-Şentemerî ise Halîl b. Ahmed ve Sîbeveyhî’nin görüşünü benimsemiş ve bu görüşü Arapların “فِيَّاهُ وَإِيَّا الشَّوَابَّ” kullanımına dayandırmıştır. Ona göre eğer “إياه” kelimesi başlı başına bir zamir olsaydı, ardından gelen “إِيَّا الشَّوَابَّ” gibi bir atıf yapısı nahiv bakımından mümkün olmazdı. Böylece Şentemerî, dilsel meselelere açıklık getirmede Arapların fiilî dil kullanımına ve edebî örneklerine başvurarak argümanını temellendirmiştir.²⁵²

ÖRNEK 3: “حَبَّذَا” terkibi hakkında nahiv âlimleri arasında üç temel görüş bulunmaktadır:

1. Fiil + Fâil Oluşu:

Sîbeveyhî, Ebû Ali el-Fârîsî, İbn Harûf (öl.609/1212) ve İbn Mâlik gibi âlimlere göre “حَبَّ” kelimesini mazi fiil, “ذَا” kelimesini ise fâil olarak değerlendirmişlerdir. Buna göre “حَبَّذَا / Zeyd ne güzel biridir” cümlesinde “زَيْدٌ” kelimesi mübtada olurken “حَبَّذَا” yapısı mübtedaya haber olur. “حَبَّذَا” ifadesi bu bağlamda “نَعَمْ” kalıbıyla aynı anlam işlevine sahiptir. Örneğin “حَبَّذَا زَيْدٌ” ifadesinde “حَبَّ” fiil, “ذَا” fâil, “زَيْدٌ” ise övülen öğedir.²⁵³

2. Birleşik İsim Görüşü:

Bu görüşü benimseyenler, “حَبَّذَا” kelimesini fiil-fâil ayrımı yapmadan ikisinin birlikte tek bir isim olduğunu savunmaktadırlar. Bu isim, cümlede mübtada konumundadır. Övülen unsur ise ya haber ya da haberi mukaddem olarak değerlendirilir. Böylece bu yapı, kalıplaşmış bir isim yapısı olarak ele alınır.²⁵⁴

3. Zeyd fâildir Görüşü:

İbn Dürüsteveyh ve bazı nahivciler, “حَبَّذَا زَيْدٌ” örneğinde “حَبَّذَا” yı bir mazi fiil olarak kabul etmiş fâilin ise Zeyd olduğunu savunmuşlardır.²⁵⁵

A‘lem eş-Şentemerî, bu görüşler arasında Sîbeveyhî ve onu takip eden kimselerin görüşünü tercih etmiştir. Ona göre, “حَبَّذَا” övgü ve takdir anlamında kullanılan “نَعَمْ” kelimesiyle aynı anlamdadır. Mesela “حَبَّذَا زَيْدٌ” dediğinde, bu “Zeyd” övülmeye değerdir”

²⁵² el-Cebûrî, *el-Hucetu’n-Nahviyye*, 122.

²⁵³ Ebû Muhammed Bahâuddin ‘Abdullah İbn ‘Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, thk. Muhammed Muhyiddin ‘Abdulhamid (Kahire: Dâru’t-Türâs, 1400/1980), 3/169-170.

²⁵⁴ İbn ‘Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, 3/171.

²⁵⁵ el-Cebûrî, *el-Hucetu’n-Nahviyye*, 127.

anlamına gelir. “حَبَّ” burada fiil, “ذَا” ise fâildir. Bu ikisi birlikte tek bir kelime gibi işlev görür. Bu yapı Hicaz Araplarının “هَلَمْ” (haydi gel) kelimesinde yaptığı yapıya benzetilir. Çünkü onlar “هَلَمْ” kelimesini tekil, ikili, çoğul, müzekker ve müennes farkı gözetmeksizin hep aynı kalıpta kullanırlar. Hicaz Araplarının metinlerinde “هَلَمْ” kelimesine benzetilerek “حَبَّذَا”, “هَلَمْ” kelimesi gibi aynı kalıpta ifade edilir.²⁵⁶

4.3.7. Mantık ve Akıl Yürütme

A‘lem eş-Şentemerî, dilbilgisel olguları anlamak ve açıklamak için bazen akıl yürütme ve mantığa da başvurmuş, kuralları genel çerçeveler içinde analiz etmeye çalışmıştır. Aşağıda verilen örnekler üzerinde meselenin daha iyi anlaşılacağı düşünülmektedir. Bu örnekler şunlardır:

ÖRNEK 1: Sîbeveyhî’ye göre, kelimelerin sonlarında ortaya çıkan i‘râb veya benzeri değişimlerin sekiz ayrı durumu vardır: Nasb, Ref‘, Cerr, Cezm, Fetha, Damme, Kesre, Vakıf. Bu sekiz durum, ses düzeyinde dört temel gruba indirgenebilir:

1-Nasb ile fetha ses olarak aynıdır.

2-Cerr ile kesra ses olarak aynıdır.

3-Ref‘ ile damme ses olarak aynıdır.

4-Cezm ile vakıf dördüncü grubu oluşturur.²⁵⁷

Ebû Osman el-Mâzinî (ö. 249/863), Sîbeveyhî’nin “sekiz mecârî” şeklindeki sınıflandırmasını eleştirerek mebnî kelimelerde harekenin sabit olduğunu ve bu tür hareketlerin mecârî olarak nitelendirilmesinin isabetli olmadığını ifade etmiştir. Ona göre, hareketlerin mecârî olarak nitelendirilmesinin isabetli olmadığını ifade etmiştir. Ona göre, hareketlerin mecârî sayılması için i‘râbı açık yani değişebilir olması gerekir. Bu bağlamda yalnızca dört durumun yani ref‘, nasb, cerr ve cezmin mecârî sayılabileceğini diğerlerinin ise bu bağlamda sınıflandırılmayacağını savunmuştur. A‘lem eş-Şentemerî, el-Mâzinî’nin bu eleştirisine karşı çıkarak Sîbeveyhî’yi savunmuştur. O, meseleye akıl yürütme yoluyla yaklaşmış ve şu değerlendirmede bulunmuştur:

*“Kelimelerin sonlarındaki hareketler, vakıf yapılmadığı sürece cümle içerisinde hareketlenir. Bu durum, kelimenin başı veya ortasındaki hareketlerden farklıdır zira onların duruma bakılmaksızın daima hareketlenmesi zorunludur. Dolayısıyla, hareketlerin değişime açık olduğu yerler kelime sonlarıdır. Bu da mecârî teriminin burada kullanılmasını haklı kılar. Ayrıca kelime sonları i‘râbın gerçekleştiği yerlerdir. Bu i‘râb da kelimenin dilsel işlevine bağlı olarak farklı şekillerde ortaya çıkabilir. Bu itibarla kelime sonlarında görülen hareket türlerinin tamamı mecârî kapsamında değerlendirilebilir. Buna karşılık, kelimenin başındaki ve ortasındaki hareketler böyle bir değişime tâbi değildir.”*²⁵⁸

²⁵⁶ el-Cebûrî, *el-Hucetu’n-Nahviyye*, 127.

²⁵⁷ A‘lem eş-Şentemerî, *Kitâbu’n-Nüket*, 1/167; el-Cebûrî, *el-Hucetu’n-Nahviyye*, 198-199.

²⁵⁸ el-Cebûrî, *el-Hucetu’n-Nahviyye*, 198-199.

Bu açıklama, eş-Şentemerî'nin dilsel yapıları sadece verili örneklerle değil, aynı zamanda sistematik bir mantık çerçevesinde analiz ettiğini göstermektedir.

ÖRNEK 2: Nahiv âlimleri, fiillerin cer alamayacağı konusunda ittifak etmiş ancak bu durumun gerekçelendirilmesi noktasında farklı açıklamalar getirmişlerdir. Bu bağlamda Sîbeveyhî müzâri fiillerin cer almamasını, isimlerin cezm alamamasına kıyasla açıklamıştır. Ona göre cer, genellikle izâfet yoluyla meydana gelir ve bu yapı tenvini engeller. Oysa fiiller bu tür bir yapıya uygun değildir. Zira fiiller, izâfet ilişkisinin gerektirdiği anlam taşıma özelliğine sahip değildir. Sîbeveyhî konuya dair şunları ifade eder:

“Fiillerin isim olmadığını şuradan anlayabilirsin: Eğer onları bir ismin yerine koyacak olursan bu mümkün olmaz. Örneğin, ‘إِنَّ يَضْرِبُ يَاتِينَا’ desen bu bir cümle olmaz. Ancak bu fiiller, anlam bakımından isim fiil kalıbına benzer. Çünkü her ikisi de başlarına lam-ı te’kîd alabilir. Nitekim Kur’ân’da geçen: “وَإِنَّ رَبَّكَ لَيُخَوِّضُكُمُ بَيْنَهُمْ”²⁵⁹ ayetinde geçen لَيُخَوِّضُ ifadesi, anlam olarak ‘لَحَاكُمُ’ şeklinde değerlendirilir. Aynı şekilde, fiiller ‘س’ ve ‘سوف’ gibi gelecek zaman edatları alabilirken isimler de marîfeli için ‘ل’ takısını alır.”²⁶⁰

Başka bir âlim olan el-Ahfeş, fiillerin isim ve harflerden farkını şu şekilde açıklar:

“Fiillerde cer yoktur. Çünkü fiiller, birer delildir kendisiyle işaret edilen şey değildir. Oysa Zeyd, Amr gibi isimler, doğrudan bir varlığa işaret eder. İzâfet bir gösterene değil, doğrudan gösterilen yani anlamın kendisi olan unsura yapılır. Bu nedenle fiillere izâfet yapılmaz; dolayısıyla cer de gelmez.”²⁶¹

ez-Zeccâcî, Sîbeveyhî'nin bu görüşünü temel alır ve şu şekilde ifade eder:

“Fiillerin cer almayacağına dair nahivcilerin dayandığı temel görüş, Sîbeveyhî'nin açıklamasıdır. Bu meselede daha sonra ileri sürülen tüm görüşler, bu ana fikrin açıklaması veya detaylandırılması mahiyetindedir. Ne Basralıların ne de Kûfelilerin bu görüşe yeni bir esas getirdiği söylenebilir.”²⁶²

Konuyla ilgili uzun açıklamalarda bulunan Ebû Saîd es-Sîrâfî, (öl.368/979) meselenin bir kıyas meselesi olduğunu vurgular: *“Sîbeveyhî, nasıl ki isimlere cezm gelmez diyorsa, aynı şekilde fiillere de cer gelmez. Böylece isimlerin cezm alamaması, fiillerin de cer alamamasına kıyasla açıklanır.”²⁶³*

Bu tartışmalar ışığında A'lem eş-Şentemerî de fiillerin cer almamasını mantıksal bir çerçevede ele almış ve şu değerlendirmede bulunmuştur: *“Fiiller, fâil ve mef'ule delalet eden göstergelerdir. Buna karşın izâfet yapılan unsur olan muzâfun ileyh, bizzat*

²⁵⁹ Nahl 16/24.

²⁶⁰ el-Cebûrî, *el-Huccetu'n-Nahviyye*, 199.

²⁶¹ el-Cebûrî, *el-Huccetu'n-Nahviyye*, 199-200.

²⁶² Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk ez-Zeccâcî, *el-Îzâh fî 'ileli'n-Nahvi*, thk. Mâzin el-Mübârek (Beyrut: Daru'Nefâis, 1979), 107.

²⁶³ el-Hasan b. 'Abdullah b. Merzubânî Ebû Sa'îd es-Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhî*, thk. Ahmed Hasan el-Mehdelî, Ali Seyyidi Ali (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1428/2008), 3/191.

anlamın kendisini temsil eder, onun bir göstergesi değildir. Bu nedenle fiillere izâfet yapılamaz. Çünkü dilde izâfet, gösterilene değil, doğrudan varlığa yapılır."²⁶⁴

ÖRNEK 3: Fâil, Arap dilinde bütün dil âlimlerinin ittifakıyla ref' durumundadır. Bu konuda hiçbir dilci farklı görüş belirtmemiştir. Arap dilcileri, fâilin ref' halinde geldiği, diğer öğelerin ise neden nasb ya da cerr aldığı konusunda farklı gerekçeler öne sürmüşlerdir. Müberred bu konuda şöyle demektedir: "*Fâil, ref' halinde gelir. Çünkü o ve fiil birlikte cümleyi oluşturur. Bu ikisiyle yapılan cümle tamamdır ve dinleyene tam anlamlı bir bilgi verir. Fâil ile fiil, haber ve mübtada gibidir. Fâil ref' olurken, mef'ûl ise mansûb olur. Bunun nedeni fâil ile mef'ûlün birbirinden ayırt edilmesi içindir.*"²⁶⁵

İbnu'l-Verrâk, (öl. 381/991) fâilin neden ref' halinde olduğu ve neden nasb veya cer halinde olmadığıyla ilgili birkaç gerekçe söylemiştir. Bunlardan bazıları şunlardır:

1. Fiilin fâili, dilde kullanım bakımından mefûlden daha azdır. Çünkü geçişli bir fiil dört mefûle kadar geçebilirken, fâil yalnızca bir tane olur. Bu nedenle daha az kullanılan fâile daha ağır bir hareke olan ref' verilmiş daha çok kullanılan mefûle ise hafif olan nasb verilmiştir. Böylece denge sağlanmıştır.²⁶⁶

2. Fâil, fiille beraber bir cümle oluşturur ve bu aynen mübtada haber yapısında olduğu gibi anlamlı ve tamamlayıcıdır. Bu yüzden mübtada nasıl ref' alıyorsa fâilde de aynı durum geçerlidir.

3. Fiil, fâil tarafından gerçekleştirilir, yani eylem ondan meydana gelir. Bu yüzden fâil, mefûlden önce gelir ve daha öncelikli olur. Dolayısıyla öne geçmesi itibariyle ref' alması daha uygun olur.

4. Fiil, fâille birlikte bir anlam ifade eder ve mana açısından tamamlanır. Örneğin "قام زيد". Buna karşılık nesne sadece bir tamamlayıcıdır ve olmasa da fiil fâil ile ilişki kurulabilir. Bu yüzden fâile daha güçlü bir hareke olan ref', mefûle ise daha zayıf bir hareke olan nasb verilmiştir.²⁶⁷

Ebû'l-Berekât el-Enbarî (öl. 328/940), fâilin ref' olmasının gerekçeleri olarak beş neden saymıştır.

1. Fiil sadece bir fâili alır ama birden fazla mefûlü olur.

2. Fâil, mübtada gibi olup ona benzer, mübtada ref' olduğu gibi fâil de ref' olur.

3. Fâil, mefûlden daha güçlüdür. Bu yüzden daha güçlü olan fâile, daha güçlü hareke olan ref' verilir, daha zayıf olan mefûle ise daha zayıf hareke olan nasb verilmiştir.

4. Fâil, cümlede önce gelir ve ref' de hareketler arasında ilk sıradadır. Mefûl ise, sonda yer alır ve nasb da hareketler içinde sonuncudur. Dolayısıyla birinci olana birinci, sonuncu olana sonuncu verilmiştir.

²⁶⁴ el-Cebûrî, *el-Huccetu'n-Nahviyye*, 200-202.

²⁶⁵ Müberred, *el-Müktedab*, 1/8-9.

²⁶⁶ el-Cebûrî, *el-Huccetu'n-Nahviyye*, 200-202.

²⁶⁷ Muhammed b. 'Abdullah b. 'Abbâs İbnü'l-Verrâk, *'İlelî'n-Nahv*, thk. Mahmud Câsım Muhammed ed-Dervîş (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1419/1999), 269.

5. Fâil “neden ref’ halindedir, nasb ve cer halinde değildir?” sorusunun aslında bağlayıcılığı yoktur. Harekelendirerek zaten amaç gerçekleşmiştir. Bu sorunun geçersizliği şu şekilde açıklanabilir: Diyelim ki fâil nasb almış ve mefûl ref’ almış olsaydı o zaman başka biri çıkıp şöyle derdi: “Neden tam tersini yapmadınız?” Bu da sorunun kendi içinde dönüp dolaşıp aynı noktaya geleceğini ve dolayısıyla geçersiz bir itiraz olduğunu gösterir.²⁶⁸

A‘lem eş-Şentemerî ise bu konuda şunları ifade eder:

“Eğer biri şöyle sorarsa ‘Neden fâil ref’ alır da nasb veya cerr almaz?’ Cevap şudur: Çünkü fâil tektir ama mefûl çoktur. Fiil bazen bir, bazen iki bazen de daha fazla mef’ûl alabilir. Mef’ûller çok olduğu için onlar için daha hafif hareke olan nasb seçilmiştir. Fâil ise tek olduğu için ona daha ağır hareke olan ref’ verilmiştir. Zira hafif harekenin tekrar edilmesi daha kolaydır. Bundan dolayı çoklukta kolaylık gözetilmiştir.”

Başka bir gerekçe olarak ise eş-Şentemerî’ye göre fâil cümlede vazgeçilmezdir, onsuz fiil eksik olur. Nesne ise sonraki sıradadır. Bu nedenle harflerin çıkış yeri dikkate alındığında ref’ ilk hareke olup dudaklardan çıkar, nasb ise son harekedir ve elif gibi boğazdan çıkar. Buna göre fâile birinci (ref’), mef’ûle ise sonuncu (nasb) verilmiştir.”²⁶⁹

Bu kaynaklar sayesinde A‘lem eş-Şentemerî, Arap dilbilgisine özgün katkılarda bulunmuştur. Kuralları Kur’an, şiir ve Arapların doğal konuşma dili gibi canlı metinlerle ilişkilendirilerek daha sağlam ve mantıklı hale getirmiştir.”²⁷⁰

²⁶⁸ Ebü’l-Berekât Kemâlüddîn ‘Abdurrahman b. Muhammed el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye* (Ammân: Dâru’l-Erkam b. Ebi’l-Erkam, 1420/1999), 78-79; el-Cebûrî, *el-Huccetu’n-Nahviyye*, 201-202.

²⁶⁹ el-Cebûrî, *el-Huccetu’n-Nahviyye*, 202.

²⁷⁰ Raşîd, *el-Mebâhisu’l-Lügaviyye ve’n-Nahviyye*, 31.

4.4.1. Nahiv Kurallarını Açıklama Yöntemi

A‘lem eş-Şentemerî, nahivle ilgili eserlerini yazarken öğrenciler için öğrenme süreçlerini kolaylaştırmayı kendisine öncelikli hedef olarak belirlemiştir. Bu hedef doğrultusunda sade, açık ve amaca hizmet eden bir yol izlemiştir. Onun benimsediği bu yöntem sade ve öğretici bir niteliğe sahiptir. A‘lem eş-Şentemerî’nin nahiv meselelerini açıklarken takip ettiği başlıca yöntemler şunlardır:

1. Şiir Şâhitlerini İlgili Nahiv Kurallarına Göre Tasnif Etmek: A‘lem eş-Şentemerî, her bir şiir şâhidini açıklamaya başlamadan önce şâhidin ait olduğu nahiv konusunu (bâb) açıkça belirtmiştir. Bu yöntemi uygulamasındaki amaç talebelerinin şâhidin ait olduğu konuyu kolayca anlamasını sağlamaktır. Mesela Sîbeveyhî fâil ile ilgili bir şiir zikretmişse A‘lem eş-Şentemerî “هَذَا بَابُ الْفَاعِلِ الَّذِي يَتَعَدَّاهُ فِعْلُهُ إِلَى مَفْعُولٍ / bu, fîli tek bir mefûle geçen fâil babıdır.” diyerek bu şiirin ait olduğu konu başlığının altına almıştır. Genel olarak bu yöntemi Sîbeveyhî’nin *el-Kitâb*’ına yazdığı şerhin tamamında izlemiştir.²⁷¹ Ayrıca A‘lem eş-Şentemerî, Sîbeveyhî’nin *el-Kitâb*’ında olmayan babları, *Kitâbu’n-Nuket* isimli eserine eklemiştir.²⁷² Bunun yanı sıra A‘lem, *en-Nüket*’te Sîbeveyhî’nin konu başlıklarının tamamını şerhetmemiştir. Şerhinin konusu olan metin kısaysa tamamını zikretmiş, metin uzun olduğunda ise başını ve sonunu zikretmekle yetinmiştir.²⁷³

2. Sîbeveyhî’nin *el-Kitâb*’ındaki Sıralamaya Bağlı Kalması: A‘lem eş-Şentemerî, Sîbeveyhî’nin nahiv kurallarına şâhid olarak kullandığı şiirleri şerh ederken, herhangi bir karışıklığa mahal vermemek için beyitlerin *el-Kitâb*’daki sıralamasına bağlı kalmış ve bu durumu mukaddimede şu sözleriyle dile getirmiştir: “Bu kitâbı şâhidlerin eserde geçtiği sıraya göre düzenledim.” Onun bu yöntemi öğrencilerin konuyu daha kolay öğrenmesini sağlamıştır.²⁷⁴

3. Dilsel Şâhidlerin Yerini Belirtmesi: A‘lem eş-Şentemerî, Sîbeveyhî’nin rivayet ettiği beyitteki şâhidin yerini belirtmeyi ihmal etmemiştir. Eğer nahivciler beyitteki şâhidin yeri konusunda ihtilaf etmişlerse eş-Şentemerî, önce Sîbeveyhî’nin görüşünü aktarmış, ardından diğer nahivcilerin farklı görüşlerine yer vermiştir. Birden fazla beyitte aynı dilsel şâhid söz konusu olduğunda ise yalnızca ilk beyitte şâhidin yerini açıklamakla yetinmiş, ardından gelen beyitlerde ise sadece “önceki gibi” diyerek aynı açıklamanın geçerli olduğunu söylemiştir.²⁷⁵

4. Klasik Şiiri Şevâhid Kullanması: A‘lem eş-Şentemerî, nahiv kitâplarında sadece şevâhid olarak zikredilen şiirleri şerhetmekle kalmamış, kendisi de Endülüs’ün önemli nahivcilerinden biri olarak, zaman zaman klasik şiirlerden şevâhid getirmeye

²⁷¹ Celîl, *el-Cuhûdu’n-Nahviyye*, 67.

²⁷² A‘lem eş-Şentemerî, *Kitâbu’n-Nüket*, 85.

²⁷³ Muhammed, “Şurûhu Kitâbi Sîbeveyhî”, 187.

²⁷⁴ A‘lem eş-Şentemerî, *Tahsilü ‘Ayni’z-Zeheb*, 57; Celîl, *el-Cuhûdu’n-Nahviyye*, 67-68.

²⁷⁵ Celîl, *el-Cuhûdu’n-Nahviyye*, 68.

önem vermiştir. Başta nahve dair *Kitâbu'l-Muhteri*‘ eseri olmak üzere nahiv meselelerinin ispatında bu şevâhidi kullanmıştır.²⁷⁶

5. Şâhid Şiirlerin Bazılarının İ‘râbını Yapması: A‘lem eş-Şentemerî, beyitleri açıklarken bazen şâhit beytin detaylı i‘râbını da yapmıştır. Örneğin Lebîd b. Rebî‘a’ya (öl. 40/660) ait beytin i‘râbını şu şekilde yapmıştır:

فَعَدَتْ كِلَا الْفَرَحَيْنِ تَحْسَبُ أَنَّهُ مَوْلَى الْمُخَافَةِ خَلَفَهَا وَأَمَامَهَا

Sanki korkunun efendisi, onu, önünden ve arkasından kuşatmış gibi her iki sevinci de terk etti.

“تَحْسَبُ أَنَّهُ .. مَوْلَى الْمُخَافَةِ” ifadesi merfû ve mübtada konumundadır. “مولى المخافة” ifadesi mübtadanın haberidir. “أَنَّهُ” zamirindeki “هـ”, “كِلَا” kelimesine dönmektedir. Çünkü bu kelime anlam olarak tesniye olmasına rağmen lafız olarak müfreddir. “مَوْلَى الْمُخَافَةِ” ifadesi “أَنَّهُ” cümlesinin haberidir.²⁷⁷

6. Lehçelere İşaret Etmesi: A‘lem eş-Şentemerî, eserlerinde nahiv meselelerini ele alırken bazı Arap kabilelerinin kullandığı lehçe ve ağız farklılıklarını referans olarak kullanmıştır. Aşağıdaki beyitte Örneğin “رَضِي” fiilinin “رَضَا” şeklinde kullanıldığını göstermek için Tayy kabilesine mensup Zeyd el-Hayl’e (öl. 9/631) ait aşağıdaki şiiri zikretmiştir. Bu lehçede, kesreden sonra gelen harekeli “ي” harfi hoş karşılanmadığı için ‘den önceki harf üstün yapılmış ve ي (ye) elife (l) dönüştürülmüştür.²⁷⁸

أَفِي كُلِّ عَامٍ مَاتُمْ تَبْعَتْوَنَّهُ عَلَى مَحْمَرٍ تُوبِثُومُوهُ وَمَا رَضَا

*Her yıl sizlerin gönderdiği bir yas (matem) var ki,
Kıpkırmızı bir şeyi yok ettiniz ve razı olmadınız.*

7. Beyitteki Şâhidin Kaynağını Açıkladıktan Sonra Beytin Anlamını Açıklaması: A‘lem eş-Şentemerî, şâhid olarak zikredilen beytin kaynağını vermiş, ardından bu beyitle ilgili nahiv âlimlerinin görüşlerini ve ihtilaflarını aktarmış, daha sonra beytin anlamını açıklamıştır. Beyitlerin anlamını açıklarken şâhid sadece bir mısra olarak verilmişse o beyti tamamlayarak beyti bir bütün halinde açıklamıştır. Bazen de anlamı daha iyi açıklayabilmek için ilk beyitten önceki veya sonraki beyitleri de eklemiştir.²⁷⁹

8. Şiir Beyitlerini Şairlerine Atfetme: A‘lem eş-Şentemerî, şiir beyitlerini sahiplerine atfetmeye ve bu beyitlerin anlamlarını derinlemesine incelemeye büyük önem vermiştir. Ayrıca beyitlerin söyleniş koşullarına ve bağlamlarına dikkat etmiş, bunları açıklama gayreti göstermiştir. *en-Nüket* adlı eserinde yalnızca Sîbeveyhî’nin delil olarak kullandığı şiirlerle yetinmeyerek onun bahsetmediği başka beyitlere de yer vermiştir. Bu,

²⁷⁶ A‘lem eş-Şentemerî, *el-Muhteri*‘, 79; Raşid, *el-Mebâhisu’l-Lügaviyye ve’n-Nahviyye*, 39.

²⁷⁷ A‘lem eş-Şentemerî, *Tahsilü ‘Ayni’z-Zeheb*, 32-33; Celil, *el-Cuhûdu’n-Nahviyye*, 69.

²⁷⁸ A‘lem eş-Şentemerî, *Tahsilü ‘Ayni’z-Zeheb*, 33; Celil, *el-Cuhûdu’n-Nahviyye*, 70.

²⁷⁹ Celil, *el-Cuhûdu’n-Nahviyye*, 71.

onun geniş hafıza ve rivâyet bilgisinin bir göstergesidir.²⁸⁰ A 'lem eş-Şentemerî bazı şâhid beyitleri şairlerine açıkça nispet etmiştir. “Örneğin İbn Herme'ye (öl.150/767) ait olan bir beyti ona nispet ettiği görülmüştür. Ancak kimi zaman bazı beyitleri birden fazla şaire nispet etmiştir. Örneğin aşağıdaki beytin önce Sevâide b. Adiyy'e ait olduğunu nispet etmiş, ardından Ümeyye b. Ebî Salt'a ait olabileceğini de söylenmiştir.

لَا أَرَى الْمَوْتَ يَسْبِقُ الْمَوْتَ شَيْءٌ نَغْصَ الْمَوْتُ دَا الْغَنَى وَالْفَقِيرَا

*Ölümden önce gelen hiçbir şey görmedim.
Ölüm, zengin de fakirin de tadını kaçırmaz.*²⁸¹

Hatta bazen bazı beyitlerin kime ait olduğu konusunda şüphe duymuştur. Aşağıdaki beytin Ferezdak'a aidiyeti konusunda şüphe duyduğunu belirtmiştir.²⁸²

وَجَدْنَا نَهْشًا فَضَلْتُ فَقِيْمًا نَلِ ابْنِ الْمَخَاضِ عَلَى الْفَصِيلِ

*Nasıl ki genç deve süt kuzusundan üstündü
Biz de Nahşel'i, Fukayme'den üstün bulduk.*²⁸³

9. Şiir Şâhitlerinin Tamamını İnceleme: A 'lem eş-Şentemerî, *el-Kitâb*'ın şiirsel şâhitlerini titizlikle toplamaya büyük önem vermiştir. Bu şâhitleri her bölümde tek tek açıklamış ve incelemiştir. Ayrıca bazı bölümlerde Sîbeveyhî'nin şâhitlerini açıkladıktan sonra, Ahfeş'in bu bölüme eklediği bazı şâhidleri de açıklamıştır.²⁸⁴

Bunların yanı sıra A 'lem eş-Şentemerî'nin *en-Nüket* adlı eserinde dilbilgisi konularını ele alırken gerekçelendirmeye büyük önem verdiği açıkça görülmektedir. “كَثْرَةُ الْإِسْتِعْمَالِ / *Kullanım sıklığı*” kavramını, birçok dilbilgisel ve sarfî hükmün gerekçesi olarak kullanmıştır. Görünüşe göre eş-Şentemerî, kullanım sıklığını dilin esnekliğini ve günlük kullanıma uyum sağlama yeteneğini anlamada bir temel olarak almıştır.²⁸⁵ Ayrıca A 'lem eş-Şentemerî, şâhidleri açıklama ve yorumlama konusunda ayrıntılı bir yaklaşım sergilemiş; çeşitli nahiv âlimlerinin görüşlerini de ele alarak meseleleri geniş bir perspektifle tartışmıştır. Nahiv meselelerinde analiz yapma ve nihâî hükme varma konusunda dikkat çekici bir yetenek ortaya koymuştur.²⁸⁶

²⁸⁰ Muhammed es-Salih Bûdiyaf, “Şevâhidü Sîbeveyhî eş-Şi'riyye fî Kitâbi Tahsîli 'Ayni'z-Zeheb' li A 'lem eş-Şentemerî el-Endülüsi Kırâeten fi'l-Menheci ve't-Teyisîr”, *Mecelletu'l-Lügati'l-Arabiyye* 22/4 (2022), 598.

²⁸¹ A 'lem eş-Şentemerî, *Tahsîlü 'Ayni'z-Zeheb*, 86.

²⁸² A 'lem eş-Şentemerî, *Tahsîlü 'Ayni'z-Zeheb*, 37; Celîl, *el-Cuhûdu'n-Nahviyye*, 72.

²⁸³ A 'lem eş-Şentemerî, *Tahsîlü 'Ayni'z-Zeheb*, 277.

²⁸⁴ A 'lem eş-Şentemerî, *Tahsîlü 'Ayni'z-Zeheb*, 38; Celîl, *el-Cuhûdu'n-Nahviyye*, 72.

²⁸⁵ Muhammed b. Radde 'Atiyyetullah el-'Umrî, “el-Ahkâmu's-Sarfîyyetü'l-Mebniyye 'alâ Kesreti'l İsti'mâl fî Kitâbi'n-Nüket A 'lem eş-Şentemerî”, *Zekâzîk Arap Dili Fakültesi Dergisi* 39/4(2019), 2187-2220.

²⁸⁶ Bûdiyaf, “Şevâhidü Sîbeveyhî eş-Şi'riyye fî Kitâbi Tahsîli 'Ayni'z-Zeheb”, 598.

4.4.2. A‘lem eş-Şentemerî’nin Nahve Dair Bazı Görüşleri

Bu bölümde A‘lem eş-Şentemerî’nin nahve dair bazı görüşlerine yer verilecektir. eş-Şentemerî’nin nahiv ilgili görüş belirttiği konular, merfûât, mansûbât, mecrûrât ve tâbileri şeklinde üç başlık altında tasnif edilerek ele alınacaktır.

4.4.2.(1). Merfûât

1. Mübteda: " إِنَّ " ve kardeşleri " كَانَ " kardeşleri ve " مَنْ " gibi lafzî âmillerden soyutlanan ve manevî âmil tarafından ref‘ olan isimdir. Mübteda cümlede kendisi hakkında hüküm verilen ögedir. Bazen mübteda, cümlede sıfat gibi ikinci bir öge olup başka bir ögeyi tanımlayabilir. Bunun yanında masdar yapıcı " أَنْ " ile başlayan fiil veya ismi mevsul مَا’sı gibi ifadeler de mübteda olabilir. " مَا فَعَلْتَ حَسَنٌ / *Senin yaptığın şey güzeldir* " cümlesi bu tür kullanıma örnek olarak verilebilir.²⁸⁷ A‘lem eş-Şentemerî aşağıdaki beytin açıklamasını yaparken mübteda ile ilgili kendi görüşlerini sarf ederek konuya açıklık getirmeye çalışmıştır. ‘Adiyy b. Zeyd’e (öl. 600 civarı) ait olan bu beyit şu şekildedir:

أَرْوَاحُ مَوْقِعٍ أَمْ بَكْوَرُ أَنْتَ فَانْظُرْ لِأَيِّ حَالٍ تُصِيرُ

Sen düşün, hangi durumda olacaksın

Akşam mı gelecek ruhun, yoksa sabah mı?

A‘lem eş-Şentemerî’ye göre bu şiirde geçen " أَنْتَ فَانْظُرْ " ifadesinde " أَنْتَ " mübteda, " فَانْظُرْ " onun haberidir. Bununla birlikte " أَنْتَ فَانْظُرْ " ile " أَنْتَ انْظُرْ " ifadesi arasında herhangi bir fark yoktur. Zira buradaki " فَا " zaid olup kendinden önceki cümlelerin manasını pekiştirmek için gelmiştir.²⁸⁸

2. Haber: İsim cümlesinin temel unsurlarından biri olup mübtedayı tamamlayan kısımdır. İsim cümlesinde haber, müştak ya da câmid bir isim olabilir. Eğer haber müştak bir isim olursa, mübtedaya dönen bir zamirin olması gerekir. Ancak haber câmid bir isim olursa mübtedaya dönen zamire ihtiyaç yoktur. Haber, isim cümlesi veya fiil cümlesi şeklinde geldiğinde yine mübtedaya dönen ve mübtedayla sayı ve cinsiyet bakımından bir zamirin olması gerekir. " زَيْدٌ يَكْتُبُ بِالْإِنْجِلِيزِيَّةِ / *Zeyd İngilizce yazıyor* " örneğinde haber, fiil cümlesi (يَكْتُبُ) olarak geldiği için fiilden mübtedaya dönen müstetir هُوَ zamiri bulunmaktadır. " زَيْدٌ قَائِمٌ أَبُوهُ / *Zeydin babası ayağa kalkmaktadır* " örneğinde ise haber (قَائِمٌ) şeklinde isim cümlesi olarak gelmiştir. Bu isim cümlesinde mübtedaya dönen zamir (أَبُوهُ)deki هُوَ olup açıktan gelmiştir.²⁸⁹ A‘lem eş-Şentemerî, isim cümlesinin asıl

²⁸⁷ Ebû Muhammed Cemâluddîn ‘Abdullah b. Yûsuf el-Ensârî İbn Hişâm, *Evdâhu'l-Mesâlik ilâ Elfiyeti İbn Mâlik*, thk. Berakât Yûsuf Hebûd (Beyrut: Daru'l-Fikri't-Tabaa, ts.), 1/186.

²⁸⁸ A‘lem eş-Şentemerî, *Tahsilü ‘Ayni’z-Zeheb*, 125; Celîl, *el-Cuhûdu’n-Nahviyye*, 23.

²⁸⁹ Celîl, *el-Cuhûdu’n-Nahviyye*, 24.

unsurlarından olan haberin takdir edilmek suretiyle hazfedilebileceğini belirtmiştir. Buna delil olarak Kays b. Hatîm’in (öl. 620) şu beytini zikretmiştir:

نَحْنُ بِمَا عِنْدَنَا وَأَنْتَ بِمَا عِنْدَكَ رَاضٍ وَالرَّأْيُ مُخْتَلِفٌ

Sen elindekienden hoşnutsun bizde elimizdekienden

Ama düşünceler farklıdır.

A‘lem eş-Şentemerî bu beyitte نَحْنُ çoğul olduğu için haberinin ikinci satırda yer alan رَاضٍ olamayacağını, çünkü رَاضٍ kelimesinin tekil olduğunu belirtmiştir. Ona göre burada mübtada olan نَحْنُ kelimesinin haberi رَاضُونَ olup hazfedilmiştir.²⁹⁰

3. Fâil: Fâilin merfû olmasına dair farklı görüşler vardır:

1. Cumhurun görüşüne göre fiil ile bağlantılı ve fiilin manasını içeren bir âmil olduğundan dolayı fâil merfûdur.

2. İbn Hişâm’ın görüşüne göre fâilin merfû olması fiille bağlantısındanadır. Yani fiil ile arasındaki bağ anlam bağı ile kurulduğundan dolayı fâil merfû olur. Bu görüşe göre fâilin merfûluğu lafzî açıdan bir zaruret olmadıkça değişmez.

3. Fâil, fiil ile tamam olma hususunda haber ile tamam olan mübtadaya benzerliğinden dolayı merfû olur.

4. Kûfelilerden bir kısım âlime göre fiil fâil tarafından başlatıldığı için fâil merfû olmuştur. Bununla birlikte Kûfeliler, fâilin önce gelmesini de caiz görmüşlerdir. Bunu da aşağıdaki ez-Zebbâ’nin beytine dayandırmışlardır:

مَا لِلْجَمْعِ أَلْ مَشْنُوءُهَا وَيُودُ

Develeri yavaş yürüten ne var?

Burada مَشْنُوءُهَا ifadesi şiir zaruretiinden dolayı cümleinin sonuna gelmiştir. Basralılar fâiliin öne geçmesini te’vil etmişler, وَيُودُ kelimesini nasb eden fiilin تَبَتْ veya تَزَيَّدَتْ takdirinde olduğunu ifade etmişlerdir. Örnek olarak أَوْ الزَّيْدُونَ قَامَ cümlesini vermişlerdir. A‘lem eş-Şentemerî, fâilin öne geçmesi ile ilgili görüşünü temellendirirken Fek‘asî’nin aşağıdaki beytini vermiştir.²⁹¹

صَدَدْتُ فَأَطَوَّلْتُ الصَّدُودَ وَقَلَّمَا وَصَالَ عَلَى طُولِ الصَّدُودِ يَدُومُ

Geri çekildim ve uzun süre reddettim,

Ancak o zaman az bile olsa bu karşılıklı bağ devam etti.

A‘lem eş-Şentemerî, fâilin öne geçmesini takdir ederek, beyitte fâil olan وَصَالَ kelimesinin fiil olan يَدُومُ kelimesinden önce gelmesinin sebebini şiirsel zaruretiinden dolayı olduğunu ifade etmiştir. İkinci takdiri de belirterek يَدُومُ fiilini وَصَالَ kelimesinin başına takdir ederek وَصَالَ قَلَّمَا يَدُومُ وَصَالَ şeklinde kelimesini fâil olarak ortaya koymuştur. A‘lem eş-Şentemerî burada birinci takdiri tercih etmiştir. Lafız olarak uzak olsa da mana

²⁹⁰ A‘lem eş-Şentemerî, *Tahsîlû ‘Ayni’z-Zeheb*, 97; Celîl, *el-Cuhûdu’n-Nahviyye*, 24.

²⁹¹ Celîl, *el-Cuhûdu’n-Nahviyye*, 25.

değerlendirdiğini söylemiştir. Fakat A‘lem eş-Şentemerî, bu kıyasın doğru olmadığını gerekçelendirmeler yaparak anlatmıştır. Birinci gerekçe olarak أَصْبَحَ’nin كَانَ gibi zaid olarak kullanılmadığını, ikinci olarak ise كَانَ nakıs fiili sadece geçmiş zamanı bildirip mevcut zamana etki etmezken, “أَصْبَحَ” olayın mevcut zamanını bildirmesinin yanı sıra süreklilik ifade ettiğini taaccub fiillerinin ise, yapısı gereği, şu anki veya devam eden bir durumu değil geçmiş durumu anlatır demiştir.²⁹⁶

5. Leyse’nin İsmi: Leyse’ye benzeyen harfler: لا, لات, إن dir. Bu harfler olumsuzluk anlamı ifade etme bakımından ليس’ye benzer ve işlev bakımından aynı görevi yerine getirirler. Bu harfler de nesh eden harfler grubundan olup başına geldiği ismi ref‘ haberini nasb ederler. A‘lem eş-Şentemerî “ما” harfinin haberinin, öne geçmesinin mümkün olduğunu belirtmiştir. Sîbeveyhî ise “ما” harfinin haberini muahhar olarak ref‘ yapmış²⁹⁷ ve buna delil olarak Ferazdak’ın aşağıdaki beytini getirmiştir:

فَأَصْبَحُوا قَدْ أَعَادَ اللَّهُ نِعْمَتَهُمْ إِذَا هُمْ فُرَيْشٌ وَإِذْ مَا مِثْلُهُمْ بَشَرٌ

*Böylece sabahladılar ki, Allah onlara nimetini yeniden vermişti,
Artık onlar Kureyş’ti ve onların benzeri hiçbir insan yoktu.*

A‘lem eş-Şentemerî’ye göre her ne kadar Ferazdak Temîmî kabilesinden ve Müberred’in görüşü olan مِثْلُهُمْ kelimesinin mansûb olması da bu kabilenin kullanımına uygun olsa bile en sahih görüş Sîbeveyhî’nin görüşüdür. Ferazdak cümleyi anlam karmaşasından kurtarmak için “ما مِثْلُهُمْ بَشَرٌ” cümlesindeki بشر kelimesini mansûb okumuştur. Eğer merfû okusaydı “ما مِثْلُكَ أَحَدٌ” cümlesindeki “kişilik ve insanlık konusunda sizin gibi hiçbir kimse yoktur” tarzında yanlış bir anlam ortaya çıkabilirdi. A‘lem eş-Şentemerî, بشر kelimesinin iki farklı şekilde mansûb olabileceğini söylemiştir. Birincisi hâl üzere mansûb olur ki bu durumda cümle; “Onların benzeri halinde kimse yoktur.” anlamına gelir. İkincisi zarf üzere mansûb olur ki bu durumda ise; “yücelik olarak onların konumunda kimse yoktur” anlamına gelir.²⁹⁸

6. Kâde ve Kardeşlerinin İsmi: Kâde ve kardeşleri üç gruba ayrılır:

1. Haberin yakınlığına delalet eden fiiller: هَلَّلَ, أَوْشَكَ, كَرَّبَ, كَادَ. Bu fiillerin fâillerinin
2. Bir şeyin olmasını ümit etmeye delalet eden fiiller: عَسَى, حَرَى. Bu fiillerin fâillerinin “أَنْ” ile birlikte muzari fiil olması gerekir.
3. Bir şeyin başlamak üzere olduğuna delalet eden fiiller: ابْتَدَأَ, جَعَلَ, هَبَّ, أَخَذَ, عَلَقَ, طَفِقَ, أَنْشَأَ. Bu fiiller كَانِ’nin ameli gibi amel ederler. Ancak bunların haberinin fiil cümlesi olması gerekir. Örnek: كَادَ الطَّالِبُ أَنْ يَرْسُبَ/ Öğrenci nerdeyse başarısız oluyordu.” Bu kurala istisnâ olarak جَعَلَ fiilinden sonra isim cümlesi de gelebilir. Örnek: جَعَلَ الطَّالِبُ مجتهداً/

²⁹⁶ el-Cebûrî, *el-Huccetu’n-Nahviyye*, 205.

²⁹⁷ Abbâs Hasen, *en-Nahvu’l-Vâfî* (Mısır: Dâru’l-Meârif, ts.), 1/593; A‘lem eş-Şentemerî, *Kitâbu’n-Nüket*, 1/285-286.

²⁹⁸ A‘lem eş-Şentemerî, *Kitâbu’n-Nüket*, 1/285-286; Celîl, *el-Cuhûdu’n-Nahviyye*, 28.

Öğrenci çalışmaya başladı.”²⁹⁹ A 'lem eş-Şentemerî kâde ve kardeşleri hakkında Amr bin Cüveyn et-Tâi'nin aşağıdaki beytini zikretmiş ve beyit üzerinden birtakım görüşler ileri sürmüştür:

فَلَمْ أَرِ مِثْلَهَا خَبَاسَةً وَاحِدٍ وَنَهْنَهْتُ نَفْسِي بَعْدَمَا كِدْتُ أَفْعَلُهُ

*Onun gibisini tek başına bir kötülükte görmedim
Az kalsın yapacaktım, ama nefsimi tuttum*

A 'lem eş-Şentemerî, bu şiirde “أَفْعَلُ” fiilinin gizli bir “أَنْ” masdar yapıcı ile mansûb olduğu görüşünü savunur. Normalde “كَادَ” fiilinden sonra “أَنْ” masdar yapıcının kullanımı dilde yaygın bir kullanım değildir. Ancak şair “yakınlaşma” anlamında عَسَى'ya benzerliğinden dolayı “أَنْ” masdar yapıcıyı “كَادَ” den sonra kullanmış, şiir zaruretinden dolayı “أَنْ” masdar yapıcıyı hafzetmiştir. A 'lem eş-Şentemerî, bu hususta Sîbeveyhî'nin görüşünü benimsediğini ve “أَنْ” harfinin şiirlerde çokça hafzedildiğini ifade etmiştir.³⁰⁰

7. خَبَرُ إِنَّ وَأَخَوَاتِهَا / İnne ve kardeşlerinin haberi: İsim cümlesinin başına gelerek isim cümlesine etki eden harflerdir. Bu harfler mübtadayı kendine isim alıp nasb eder, haberi de kendine haber yapıp ref eder. Bu harfler ve anlamları şu şekildedir:

1. إِنَّ ve إِنْ harfleri te'kid ve şüpheyi ortadan kaldırmak içindir.

2. لَكِنَّ istidrâk içindir. Yani önceki cümledeki yanlış anlamayı gidermek içindir.

Örnek: وَلَوْ جَاءَنِي أَكْرَمُهُ، لَكِنَّهُ لَمْ يَجِيءَ / Bana gelseydi ikram ederdim. Ancak gelmedi.

3. تَكُنْ Te'kid ve benzerlik bildiren bir harftir.

4. لَيْتَ Ulaşılması zor olan bir şeyi dileme anlamı taşır. Örnek: لَيْتَ الشَّبَابَ عَانِدٌ / Gençlik keşke dönse. لَيْتَ لِي مَالًا أَحُجُّ بِهِ / Keşke hacca gideceğim malım olsaydı.

5. لَعَلَّ Beklenti anlamı taşır. Bazı âlimler sevilen kişiye duyulan arzu anlamı taşıdığını da ifade etmişlerdir. Örnek: لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا / Umulur ki Allah bundan daha iyi bir durum ortaya çıkarır.³⁰¹

6. لَا النَّافِيَةَ لِلْجِنْسِ Cinsini nefyeden lâ: İnne ve kardeşlerinden cinsini nefyeden lâ hariç diğerlerinin isimleri haberlerinin önüne geçebilir.³⁰² Örnek: إِنْ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةٌ / Şüphesiz bunda bir ibret vardır.³⁰³

A 'lem eş-Şentemerî inne ve kardeşleriyle ilgili aşağıda Kuseyyir el-'Izze'ye öl. 105/723) ait olan şu beyti zikrettikten sonra birtakım açıklamalarda bulunur:

مَا أُعْطِيََانِي وَلَا سَأَلْتُهُمَا أَلَا وَإِنِّي لَحَاجِزِي كَرَمِي

²⁹⁹ Şemseddin Ahmed b. Süleyman İbn Kemal Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, thk. Ahmed Hasen Hâmid (Ürdün: Dâru'l-Fikr, 1422/2002), 250-251.

³⁰⁰ Celîl, *el-Cuhûdu'n-Nahviyye*, 29-30; A 'lem eş-Şentemerî, *Tahsîlü 'Ayni'z-Zeheb*, 204.

³⁰¹ Talak 65/1.

³⁰² İbn Hişâm, *Evdâhu'l-Mesâlik*, 2/3.

³⁰³ Nâziât 79/26.

Ne bana verdiler ne de ben onlardan bir şey istedim.

Dikkat ediniz ki, beni engelleyen onurumdur.

A‘lem eş-Şentemerî’ye göre burada اِنَّ’nin haberinin başına tekid lâ’mı gelmesi, اِنَّ’nin meksur olmasını gerektirmiştir. Bununla birlikte اِنَّ, hâl konumunda olan bir cümle başında gelmiştir. Sîbeveyhî’ye göre ise te’kid lâ’mı hafzedilse bile اِنَّ’nin kesreli olarak gelmesi gerekir. اِنَّ aslında haberi vurgulamak içindir. Müberred bu görüşe itiraz etmiş, Sîbeveyhî’nin takdirinin dilbilgisi açısından doğru ancak şiirsel mana açısından hatalı olduğunu belirtmiştir. Müberred’e göre "إِنِّي لَحَاجِزِي" cümlesi başlı başına bir cümle olup "مَا أُعْطِيَانِي وَلَا سَأَلْتُهُمَا" cümlesiyle bir bağlantısı yoktur. A‘lem eş-Şentemerî, Müberred’in bu görüşünü reddederek Sîbeveyhî’nin görüşünü doğru bulmuştur.³⁰⁴

4.4.2.(2). Mansûbât

1. Mefûlun Bih: Fâilin yaptığı fiil kendisi üzerinde gerçekleşen isimdir. Bazı fiiller, aslında mübtada ve haber olan mefûl alabilirler. Bu fiiller şunlardır: ظَنَّ, خَالَ, حَسَبَ, زَعَمَ, جَعَلَ, عَدَّ, وَهَبَ, رَأَى, عَلِمَ, تَعَلَّمَ, صَيَّرَ, رَدَّ, تَرَكَ, اتَّخَذَ. Mesela "ظَنَنْتُ عَلِيًّا صَدِيقًا" / Ali’yi arkadaş sandım”, cümlesinde عَلِيٌّ صَدِيقٌ daha önce mübtada ve haber iken, başına ظَنَّ fiili geldikten sonra mübtada birinci mefûlü, haber ikinci mefûlü olmuştur.³⁰⁵ A‘lem eş-Şentemerî, mefûlun bihe dair görüşlerini Câhiliye şairlerinden el-Mütelemmis’e ait (öl. 580 m.) aşağıdaki şiir üzerinden belirtmiştir.

الْيَتُّ حُبَّ الْعِرَاقِ الدَّهْرَ أَطْعَمَهُ وَالْحُبُّ يَأْكُلُهُ فِي الْقَرْيَةِ السُّوسِ

Irak sevgisini uzun zaman tattım,

Ama sevgiyi köyde kurt yedi.

A‘lem eş-Şentemerî’ye göre bu şiirde şair, "حُبَّ" kelimesinin başındaki عَلَى harfi cerrini hafzetmiş ve "حُبَّ" hubbe’yi mefûlün bih konumunda görevlendirerek mansûb yapmıştır. eş-Şentemerî, Sîbeveyhî’nin de aynı görüşte olduğunu belirterek, bu beyti "الْيَتُّ" fiilinin harfi cer olmaksızın mefûlün bih almasına şahid olarak getirmiştir.³⁰⁶

2. Mefûlun Mutlak: Cümleden çıkarıldığında cümle anlama değişmeyen, fiili pekiştirmek, türünü açıklamak veya sayısını belirtmek için gelen mefûle, mefûlun mutlak denir. Ayrıca mastar anlamı taşıyan kelimeler de mefûlun mutlak olarak değerlendirilir. Örneğin "كُلُّ الْمَيْلِ" / ... büsbütün kapılıp meyletmeyin..³⁰⁷ âyetinde كُلُّ الْمَيْلِ ifadesi fiilin anlamını pekiştirmek için gelen mefûlun mutlakıdır. Mefûlun mutlaka bu

³⁰⁴ Müberred, *el-Müktedab*, 2/346; A‘lem eş-Şentemerî, *Kitâbu’n-Nüket*, 2/403-404; Celîl, *el-Cuhûdu’n-Nahviyye*, 31.

³⁰⁵ Celîl, *el-Cuhûdu’n-Nahviyye*, 32.

³⁰⁶ A‘lem eş-Şentemerî, *Tahsîlü ‘Ayni’z-Zeheb*, 72-73.

³⁰⁷ Nisa 4/129.

ismin verilmesinin nedeni herhangi bir harfi cerle kayıtlanmamış olmasından dolayıdır.³⁰⁸ A‘lem eş-Şentemerî, mefûlun mutlaka dair görüşünü ‘Amr b. Ma‘dikerib’e (öl. 21/642) ait aşağıdaki şiir üzerinden dile getirmiştir:

أُرِيدُ حَبَاءَهُ وَبُرِيدُ قَتْلِي عَذِيرَكَ مِنْ خَلِيلِكَ مِنْ مُرَادٍ

Ben onun ihsanını (bağışını) istiyorum, o ise beni öldürmek istiyor.

Ey dostum Murâd kabilesinden olan arkadaşından özrünü getir!

A‘lem eş-Şentemerî’ye göre bu şiirde geçen “عَذِيرَكَ” kelimesi fiil anlamında mastar olarak kullanılmıştır. Takdiri şu şekildedir: “/ondan bana bir özür getir.” Bu görüş Sîbeveyhî’nin görüşleriyle uyumludur. Sîbeveyhî’ye muhalefet eden bazı dilciler “عَذِيرَكَ” kelimesinin ismi fâil olduğunu savunmuşlardır. Onlar, sadece seslerde “فَعِيل” fâilun kalıbında gelen kelimenin mastar anlamında kullanılmasının doğru olduğunu ifade etmişlerdir. A‘lem eş-Şentemerî bu görüşe itiraz ederek, mastarın fiil yerine kullanılmasının yaygın olduğunu, ismi fâil olan “عَاذِرَ” kelimesinin “فَعِيل” kalıbında kullanımının ise yaygın olmadığını savunmuştur. Ayrıca “فَعِيل” kalıbının sadece ses bildiren anlamlar için değil, başka anlamlarda da kullanıldığını ifade etmiştir. Buna, “فَعِيل” kalıbında gelen “وَجِبَ الْقَلْبُ وَجِبِيًّا”/kalp iyice bir titredi, cümlesini örnek olarak zikretmiş ve burada “فَعِيل” kalıbında gelen “وَجِبِيًّا” kelimesinin ses anlamında değil, titreyiş anlamında geldiğini söylemiştir.³⁰⁹

3.Hâl: Bir fiilin gerçekleştiği anda fâilin veya mefûlün içinde bulunduğu durumu açıklayan bir isimdir. Hâl genel olarak nekra gelir ve nasıl sorusuna cevap verir. Bazen hâl cümle şeklinde de gelebilir.³¹⁰ A‘lem eş-Şentemerî, hâle dair görüşünü Zürrumme’nin (öl. 117/735) aşağıdaki şiiri üzerinden ifade etmiştir:

تَرَى خَلَقَهَا نِصْفَ قَنَآةٍ قَوِيمَةٍ وَنِصْفَ نَقَا يَرْثُجُ أَوْ يَتَمَرْمُرُ

Görürsün yaratılışını: düzgün bir kamışın zarif yarısı halinde.

Ve yarısı bir kum tepesi gibi ya titreşir ya da hüzünle kıvrılır.

A‘lem eş-Şentemerî bu beyitte geçen “نِصْفَ قَنَآةٍ” ve “نِصْفَ نَقَا” ifadelerinin merfû oluşunu “kat’ ve ibtida” yani “cümleden bağımsız olarak başlanmış bir cümle” oluşuna bağlamıştır. Eğer نِصْفَ kelimesi bedel ya da hâl olarak getirilseydi bu da caiz olurdu demiştir. Bu görüş aynı zamanda Sîbeveyhî’nin görüşüdür. Müberred, Sîbeveyhî’nin görüşüne muhalefet ederek نِصْفَ قَنَآةٍ ve نِصْفَ نَقَا ifadelerini hâl yapmasının yanlış olduğunu söylemiştir. Çünkü Müberred’e göre bu beyit, “تَرَى خَلَقَهَا نِصْفَهُ كَذَا وَنِصْفَهُ كَذَا” takdirinde olup نِصْفَ kelimesi marifedir, marife kelimelerde hâl olamaz. A‘lem eş-Şentemerî, Sîbeveyhî’nin görüşünü benimseme ve Müberred’in itirazını reddetme bağlamında نِصْفَ’ın muzaf olsa bile nekra olduğunu söylemiştir. Ayrıca نِصْفَ kelimesi ikili, çoğul ve

³⁰⁸ Celil, *el-Cuhûdu’n-Nahviyye*, 33.

³⁰⁹ A‘lem eş-Şentemerî, *Tahsîlû ‘Ayni’z-Zeheb*, 187; Celil, *el-Cuhûdu’n-Nahviyye*, 34.

³¹⁰ Hafeni Nâsib vd. *ed-Durûsu’n-Nahviyye* (Kuveyt: Dâru İlâfî’d-Devliyye, 2006), 1/137.

“el” takılı olarak kullanıldığı için كَلٌّ ve بَعْضٌ kelimelerinden farklı olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla bu durum نصف kelimesinin hâl olduğunu göstermekte olup Lebîd b. Rebî’a’nın (öl. 40/661) şiirinde de aynı durum görülmektedir.³¹¹

وَنَحْنُ اقْتَسَمْنَا الْمَالَ نِصْفَيْنِ بَيْنَنَا فَقُلْتُ لَهَا: هَذَا لَهَا وَذَا لِيَا

Biz malı aramızda ikiye böldük,

Ve ona dedim ki: Bu sana, bu da bana.

4.Temyîz: Kendinden önce gelen ve anlamı kapalı olan bir ifadeden ne kastedildiğini açıklamak üzere gelen nekra ve mansûb bir isimdir. Temyîz, cümledeki belirsizliği gidermek için kullanılır. Temyîz, müfred ve cümle olmak üzere iki farklı şekilde gelebilir.³¹² A‘lem eş-Şentemerî, temyîz konusuna dair görüşlerini Cerîr b. Atiyye’ye ait aşağıdaki beyit üzerinden anlatmıştır:

مَشَقَّ الْهَوَاجِرِ لَحْمُهُنَّ مَعَ السُّرَى حَتَّى ذَهَبْنَ كِلَا كِلَا وَصُورًا

Sıcakta yürümek ve gece yolculuğu, onların etlerini yıprattı.

Ta ki birer birer öne eğilerek yürüdüler.

A‘lem eş-Şentemerî, burada "كِلا كِلا" ifadesinin yürüyüşün toplu değil birer birer olduğunu açıklamak için geldiğini belirtmiştir. Hem Müberred hem de A‘lem eş-Şentemerî’ye göre bu kelimeler temyîz ve mansûbdur. Sîbeveyhî bu konuda farklı bir görüş benimsemiş ve "كِلا كِلا" kelimelerinin giden kişilerin durumunu anlattığından dolayı hâl olduğunu iddia etmiştir. A‘lem eş-Şentemerî eklektik bir ekol olan Bağdat’ın Endülüslü ilk temsilcilerinden olarak bu sefer de Sîbeveyhî’nin görüşünü reddederek, "كِلا كِلا" kelimelerini fiil manasında değil isim olduğunu bundan dolayı hâl değil temyiz olduğunu ifade etmiştir.³¹³

5.İstisnâ: İstisnâ edatlarından biriyle kendinden sonra gelen müstesnâyı, kendinden önce gelen müstesnâ minh’den çıkarmaktır. Örnek "يَنْقُضُ كُلُّ شَيْءٍ بِالِإِتِّفَاقِ إِلَّا الْعِلْمُ" / *Kesinlikle ilim hariç her şey kaybolur.* İstisnâ’da müstesnâ minh belirtilmişse ve cümle de olumlu ise müstesnâ nasb olur. Eğer cümle olumsuzsa müstesnânın nasb olması veya müstesna minhden bedel yapılarak onun i‘râbına tâbî olması caizdir. Örnek "لَمْ يَخْرُجْ أَحْمَدُ" / *Ahmed’den başkası çıkmadı sadece Halid çıktı.* Eğer cümlede müstesnâ minh zikredilmemişse bu durumda müstesnâ, istisnâ edatı yokmuş gibi cümledeki konumuna göre i‘râblanır.³¹⁴ A‘lem eş-Şentemerî, istisnâ konusuyla ilgili bazı görüşlerini Ferezdak’a ait şu beyti zikrettikten sonra vermektedir:

³¹¹ Celîl, *el-Cuhûdu’n-Nahviyye*, 35.

³¹² Celîl, *el-Cuhûdu’n-Nahviyye*, 35.

³¹³ A‘lem eş-Şentemerî, *Tahsîlü ‘Ayni’z-Zeheb*, 132-133; Celîl, *el-Cuhûdu’n-Nahviyye*, 36.

³¹⁴ Celîl, *el-Cuhûdu’n-Nahviyye*, 36.

وَمَا سَجْنُونِي غَيْرَ أَنِّي ابْنُ غَالِبٍ وَأَنْتِي مِنَ الْأَثَرَيْنِ غَيْرِ الرَّعَانِفِ

Beni hapse atmadılar ancak suçum galibin oğlu olmamdır.

Ben asil bir soydan geliyorum; aşağılık, değersiz kimselerden değilim.

A‘lem eş-Şentemerî’ye göre bu şiirde (غير) kelimesi istisnâ munkatı‘ olarak nasb yapılır ve anlam şu şekildedir: “Beni hapse attılar ancak ben galip gelenlerin oğluyum (galip gelirim)”. Sîbeveyhî de bu görüşe sahiptir. Buna göre şairin kastettiği şudur: “Ben aslında hapsedilmedim”. Fakat tarihsel olarak bilinen şairin Hâlid b. Abdullah el-Kasrî (öl.126/743) tarafından hapse atıldığıdır. Ancak Müberred, Sîbeveyhî’nin görüşüne itiraz ederek şiirdeki (غير) kelimesinin mefulün leh ve mansûb olduğunu söylemiştir. Bu durumda beyit وَمَا سَجْنُونِي لِغَيْرِ شَرَفِي حَسَدًا لِي takdirinde olup “Beni şerefim için değil, haset ettikleri için hapse attılar.” anlamına gelmektedir. A‘lem eş-Şentemerî, Müberred’in görüşünü mantıklı bulmayarak şiirde geçen (غير) kelimesinin (لَكِنَّ) manasında olduğu sonucuna varmıştır.³¹⁵

6.el-İhtisâs: İhtisâs, hükmün kendisinden sonra marife ve açıktan bir isim gelen muhatap veya mütekellim zamirlerine verilmesidir. Diğer bir ifadeyle hükmün marifeye tahsis edilmesi ve ona hasredilmesidir. Bundan maksat tahsîs ve kasırdır. Bazı durumlarda ihtisâstan amaç övünmek de olabilir. Mesela “إِنِّي الْعَرَبِيُّ لَا أَسْتَكِينُ طَاغِيَةً / *ben Arabım zâlîme boyun eğmem*” cümlesinde ihtisâs övünme amacıyla yapılmıştır. Bazen de ihtisâs, zamirin döndüğü ismin cinsini, türünü, sayısını ayrıntılı bir şekilde açıklamak için de gelebilir. Örnek “نَحْنُ النَّاسُ - نُخْطِئُ وَنُصِيبُ / Biz insanlar (kimi zaman) yanılırız, (kimi zaman) isabet ederiz”³¹⁶ A‘lem eş-Şentemerî, ‘Amr b. Ki‘âs el-Murâdî’ye ait beyti zikretmesinin ardından ihtisâsa dair görüşlerini dile getirmiştir:

أَلَا رَجُلًا جَزَاهُ اللَّهُ حَيْثُ ————— يَدُلُّ عَلَى مُحَصِّلَةٍ ثَبِيْتٍ

Öyle bir adamdır ki Allah onu mükâfatlandırsın

Gizli bir kazanca işaret eder.

A‘lem eş-Şentemerî, bu beyitte geçen رَجُلًا kelimesinin mansûb ve tenvinli getirilmesiyle ilgili olarak رَجُلًا kelimesinin gizli bir fiilin nasb ettiğini ve أَلَا’nın tahsis harfi olduğunu savunmuştur. eş-Şentemerî’ye göre bu beyit: “أَلَا تَرَوْنِي رَجُلًا / *Beni bir adam olarak görmüyor musunuz*” takdirindedir. Halîl ve Sîbeveyhî’nin de bu görüş üzere olduğunu ifade etmiştir. Basralı dilci Yûnus b. Habîb’e göre ise رَجُلًا kelimesinin gizli “أَتَمَنَّى / *ümit ederim*” fiilinden dolayı mansûb olmuş ve şiirdeki zarurettten ötürü tenvinli gelmiştir. A‘lem eş-Şentemerî, أَلَا tahsîs harfinden sonra gizli bir fiilin gelmesinin Arapça

³¹⁵ A‘lem eş-Şentemerî, *Tahsilü ‘Ayni’z-Zeheb*, 363; Celîl, *el-Cuhûdu’n-Nahviyye*, 37.

³¹⁶ Hasen, *en-Nahvu’l-Vâfi*, 4/120-121.

açısından uygun bir kullanım olması ve şiir zarureti bulunmaması nedeniyle Sîbeveyhî'nin görüşünü tercih etmiştir.³¹⁷

4.4.2.(3). Mecerûrât ve Tâbileri

1-Harfî Cerler: Nahivcilere göre harfî cer, kendi başına bir anlamı olmayan başka kelimelerle kullanıldığında bir anlam ifade eden kelimelere denir. Bu durumda harf, ne kendindeki bir manaya delalet eden isim ne de bir olaya veya zamana delâlet eden bir fiil gibidir. Harfî cerler me'ânî³¹⁸ grubuna giren harflerden olup ya isimle ismi birbirine bağlar. “الله/مُلْكُ الله/Mülk Allah'ındır” örneğinde المُلْكُ kelimesi harfî cer olan “ل” sayesinde سَافَرْتُ إِلَى lafzına bağlanmıştır. Harfî cerler aynı zamanda fiille ismi de birbirine bağlar. “سَافَرْتُ إِلَى مَكَّةَ/Mekke'ye gittim.” örneğinde إِلَى harfî cerri سَافَرْتُ fiilini, isim olan مَكَّة kelimesine bağlamıştır. Arapçada harfî cer ile mecerûru başka bir kelimenin sıfatı olarak da gelebilir. “رَجُلٌ فِي الدَّارِ / مَرَرْتُ بِرَجُلٍ فِي الدَّارِ” örneğinde رَجُلٌ ifadesi في الدار kelimesine sıfat olmuştur. A'lem eş-Şentemerî'nin de harfî cerlere dair bazı değerlendirmeleri olup bunları Abdullah b. Zübeyr el-Esedî'nin (öl.73/692) şu beyti üzerinden anlatmıştır:

مُعَاوِيَةُ إِنَّمَا بَشَرٌ فَأَسْجَحُ فَلَسْنَا بِالْجِبَالِ وَلَا الْحَدِيدِ

Muaviye biz de insanız sen de hoşgörülü ol

Biz ne dağ gibiyiz ne de demir (kırılır, inciniriz)

A'lem eş-Şentemerî'ye göre bu beyitte, الْحَدِيدِ kelimesi, kendisinden önce بَاء harfî ceri ile gelen الْجِبَالِ kelimesine değil, harfî cer ve meceruru olan بِالْجِبَالِ kelimesine atfedilmiştir. Fakat الْحَدِيدِ kelimesi, بِالْجِبَالِ kelimesinin mahalline atfedildiği için لَيْسَ'nin haberi olarak mansûb gelmiştir. eş-Şentemerî, Sîbeveyhî'nin ifade ettiği gibi «لَسْنَا بِالْجِبَالِ» ile «لَسْنَا الْجِبَالِ» ifadeleri arasında anlam bakımından bir fark bulunmadığını, dolayısıyla nasb şeklinin doğru olduğunu belirtmiştir. Buna karşılık, Müberred ise Sîbeveyhî'nin beyitteki nasb kıraatini hatalı bulmuştur. Ona göre bu beyit meşhur bir beyittir ve devamındaki beyitlerde atfin mecerur olarak geldiği açıkça görülmektedir. Bu görüşünü desteklemek için, sonraki beyitlerde son kelimenin cer harekesiyle geldiğini gösteren şu beyti delil olarak sunmuştur:³²⁰

أَكَلْتُمْ أَرْضَنَا فَجَرَرْتُمْ وَهَآ فَهَلْ مِنْ قَائِمٍ أَوْ مِنْ صَيِّدٍ

³¹⁷ A'lem eş-Şentemerî, *Tahsilü 'Ayni'z-Zeheb*, 355-356.

³¹⁸ Me'ânî Harfleri: Fiillerle isimler, isimlerle isimler arasında anlam ilişkisi kuran harflere denir. Bk.Hüseyin Dursun, “Arap Dilinde Hurûfu'l-Me'âniler ve Çok Anlamlılığa Etkisi (Necm Suresi İlk Yirmi Üç Ayet Örneği)”, *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 0/12 (28 Aralık 2021), 225.

³¹⁹ Hâdî Nehir, *en-Nahvu't-Tatbîkî* (Ürdün: Cidâru'l-Kütübü'l-Âlemiyye-Âlimu'l-Kütübü'l-Hadîs, 2008), 2/706.

³²⁰ A'lem eş-Şentemerî, *Tahsilü 'Ayni'z-Zeheb*, 92-93; Celîl, *el-Cuhûdu'n-Nahviyye*, 40.

Toğrağımızı yediniz, kökten söküp yok ettiniz

Söyleyin ayakta duran mı kaldı, yoksa biçilen mi?

A 'lem eş-Şentemerî, Müberred'in bu görüşlerini kabul etmeyerek, Sîbeveyhî'nin Arapların beyit rivayetlerini yanlış nakletmekle itham olunamayacak kadar güçlü bir râvî olduğunu, bu beytin dışında nasb ile okunan başka bir beytin olabileceğini ifade etmiştir. Ayrıca başka bir gerekçelendirme olarak şiiri söyleyenin kabilesine göre değerlendirmek gerektiğini şairin sözüne göre delil getirmenin doğru olmadığını ifade etmiştir.³²¹

2-İzâfet: Bir ismi diğer bir isme harfî cer takdîri ile isnâd etmek birini diğerine birleştirmektir. İzâfet yalnızca isimlerde olur fiillerde olmaz.³²² İzâfet, lafzî ve manevî olarak iki kısma ayrılmaktadır. Hakîkî izâfet, izâfetin unsurları olan muzâf ve muzâfun ileyh arasındaki bağlantının güçlü olduğu izâfet çeşidine denir. كِتَابُ الطَّالِبِ /öğrencinin kitâbı örneğinde, muzâf ve muzâafun ileyhın birbirlerine bağlantıları güçlüdür. Mecâzî izâfet ise muzâfun bir sıfat, hâl, istikbâl veya devamlılık arz eden ifadelerden oluşan izâfet çeşididir. عَظِيمُ الْقَوْمِ مَنْ يَهْوِي عَظِيمَاتِ الْأُمُورِ /kavmin büyüğü, büyük işlere adım atan kişidir” örneğinde, muzâf, sıfatı müşebbehe olarak geldiğinden dolayı buradaki izafet, mecâzî izafettir.³²³ A 'lem eş-Şentemerî, Meymûn b. Kays el-A 'şa'nın (öl. 7/629) aşağıda yer alan beytinin hemen akabinde izâfete dair görüşlerini belirtmiştir:

وَلَا تُقَاتِلْ بِالْعَصِيِّ وَلَا تُرَامِي بِالْحِجَارَةِ
إِلَّا غَلَالَةً أَوْ بُدَاهَةً قَارِحٍ نَهْدِ الْجُزَارَةِ

Biz çaresizlik veya ansızın yakalanma haricinde sopa ile dövüşmeyiz

Biz ne iri yapılı ne de atlılara taş da atmayız.

A 'lem eş-Şentemerî, bu şiirde غَلَالَةً kelimesinin بُدَاهَةً kelimesiyle ayrılmasına rağmen şiir vezni zorunluluğundan dolayı قَارِحٍ kelimesiyle izâfet yapıldığı görüşünü benimsemiştir. Çünkü her iki unsur da قَارِحٍ kelimesine izâfeti tek bir isimle zorunlu kılar. Bunun örneği “يَا تَيْمُ عَدِيَّ Ey Adî'nin Teym kolu” ifadesine benzetilmiştir. Buradaki takdir, ayrılmadan önce أَوْ بُدَاهَةً قَارِحٍ İLA şeklinde olduğu ancak vezin gereği kısaltmaktan hem de بُدَاهَةً kelimesinin takdiminden dolayı zamir silinmiş غَلَالَةً ile izâfet yapılmıştır. Böylece قَارِحٍ kelimesi غَلَالَةً ile bağlantıya girmiş ve ona izâfe edilmiştir. Bu görüş aynı zamanda Sîbeveyhî'nin de yaklaşımıdır. Müberred, Sîbeveyhî'ye karşı çıkarak ikinci kısımdaki قَارِحٍ kelimesinde mana açıklandığı için izâfe edilen birinci قَارِحٍ kelimesinin hafzedildiği görüşünü savunmuştur. A 'lem eş-Şentemerî hem şiir açısından hem de dil kurallarına daha uygun olduğu gerekçesiyle doğru olanın Sîbeveyhî'nin görüşü olduğunu belirtmiştir.³²⁴

3. Atfu Beyân: Sıfata benzeyen câmid bir tâbîden oluşan ve tâbî olunan kelime marife olursa beyanda açıklık, nekra olursa tahsislik ifade eden kelimelere atfu beyân

³²¹ A 'lem eş-Şentemerî, *Tahsîlü 'Ayni 'z-Zeheb*, 93.

³²² İbn Hişâm, *Evdâhu 'l-Mesâlik*, 3/70; Ömer Faruk Paksu, *Arab Dilinin Temel Kaideleri* (Kahramanmaraş: Kalkan Matbacılık, 2017), 2/192.

³²³ Hasen, *en-Nahvu 'l-Vâfi*, 3/6.

³²⁴ A 'lem eş-Şentemerî, *Tahsîlü 'Ayni 'z-Zeheb*, 148-149; Celîl, *el-Cuhûdu 'n-Nahviyye*, 41.

denir.³²⁵ A‘lem eş-Şentemerî, Mürâr b. Sa‘îd el-Fak‘asî’ye ait aşağıdaki beyitte bu konuya dair görüşlerini dile getirmiştir:

أَنَا ابْنُ النَّارِكِ الْبَكْرِيِّ بِشَرِّ
عَلَيْهِ الطَّيْرُ تَرْقُبُهُ وَفَوْعَا

Ben Bekir kabilesinden Beşer Târik’in oğluyum.

Üzerine kuşlar konmuş düşüşünü gözetliyor.

A‘lem eş-Şentemerî, bu beyitte geçen “النَّارِكِ” kelimesinin, “البكري” kelimesine izâfe edilmesini “الْحُسْنُ الْوَجْهَ” gibi elif-lam takısıyla yapılan bir izâfete benzetmiştir. Her ne kadar arada ayırışmayı takdir etse de bu izâfetin dil açısından mümkün olduğunu savunmuştur. Şair, “بَشَرٌ” kelimesini “الْبَكْرِي” kelimesinin ardından atfu beyân veya bedel olarak getirmiştir. Her ne kadar “بَشَرٌ” kelimesinde elif-lam takısı bulunmasa ve muzâf isimden uzak da olsa, A‘lem eş-Şentemerî bu kullanımı caiz görmüştür. Çünkü ona göre tâbi için geçerli olan kurallar, mutlaka metbu‘ için de geçerli olmak zorunda değildir. Buna karşılık, Müberred ise Sîbeveyhî’ye muhalefet ederek “بَشَرٌ” kelimesinin cer olması ve “الْبَكْرِي” lafzına matuf olması görüşünü doğru bulmamıştır. Müberred, “الضَّارِبُ زَيْدٌ” örneğinde elif-lam takısıyla izâfetin doğru olmayacağını, aynı şekilde “أَنَا ابْنُ النَّارِكِ بِشَرِّ”/ Ben, Târik Bişr’in oğluyum” ifadesinde de “الْبَكْرِي” yerine “بَشَرٌ” kelimesinin kullanılmasının doğru olmayacağını belirtmiştir. Bu sebeple “بَشَرٌ” kelimesinin ancak mansûb olarak gelmesinin caiz olduğu kanaatine varmıştır. A‘lem eş-Şentemerî ise Müberred’e itiraz ederek doğru kıyasın Sîbeveyhî’nin yaptığı gibi olduğunu savunmuştur. Burada “بَشَرٌ” kelimesinin atfu beyân olmasının caiz olduğunu, kendisinden önce gelen iki isimde elif-lam takısı bulunsa dahi metbu‘ için caiz olmayan durumların tâbi için caiz olabileceğini ifade etmiştir. Nitekim “يَا زَيْدُ الرَّجُلُ / Ey adam Zeyd” cümlesini “يَا الرَّجُلُ / Ey adam” şeklinde kullanmanın sadece şiirde caiz olabileceğini belirtmiştir. Sonuç olarak A‘lem eş-Şentemerî, Sîbeveyhî’nin görüşünün doğru olduğunu, klasik Arap şiirinde görüldüğü üzere bu beyitteki “بَشَرٌ” gibi ifadelerin cer okunuşuyla kullanılmasının caiz olduğunu söylemiştir.³²⁶

4. Nâ’t (Sıfat): Önceki kelimenin bir özelliğini veya ona bağlı bir özelliğini anlatan onu tamamlayan tâbi kelimeye denir. Sıfat hakîkî ve sebebî olmak üzere ikiye ayrılır. Hakiki sıfat nitelendirilen kelimesin bir özelliğini açıklayan sıfata denir. Örnek: “هَذَا رَجُلٌ كَرِيمٌ / Bu cömert adamdır.” Sebebî sıfat ise sonraki bir isimdeki bir sıfata dair olan ve öncekine de bir bağlantı ile bağlı olan sıfattır. Örnek: “هَذَا رَجُلٌ شَدِيدٌ غَيْرُهُ عَلَى وَطَنِهِ”/ bu vatanına sevgisi kuvvetli olan bir adamdır.” Bu cümlede رَجُلٌ kelimesinin غَيْرُهُ عَلَى وَطَنِهِ kelimesine bağlantısı ve ilişkisi oldukça açıktır.³²⁷ A‘lem eş-Şentemerî’nin sıfat

³²⁵ İbn Hişâm, *Evdâhu’l-Mesâlik*, 3/310; Paksu, *Arab Dilinin Temel Kaideleri*, 2/428.

³²⁶ A‘lem eş-Şentemerî, *Tahsîlü ‘Ayni’z-Zeheb*, 151-152; Celîl, *el-Cuhûdu’n-Nahviyye*, 43.

³²⁷ Nehir, *en-Nahvu’t-Tatbîkî*, 2/968; Celîl, *el-Cuhûdu’n-Nahviyye*, 44.

konusuna yönelik görüşleri Emevî dönemi şairlerinden İbn Meyyâde’nin³²⁸ (öl.147/766) şiirinden sonra verilmiştir:

بَكَيْتُ وَمَا بُكَارَ جُلِّ حَزِينٍ عَلَى رُبْعَيْنِ مَسْلُوبٍ وَبَالٍ

İki harabeye, yıkık yuvaya bakarak ağladım;

Ama hiçbir hüznü adam benim gibi ağlamadı.

A‘lem eş-Şentemerî, bu beyitte geçen “مَسْلُوبٍ” ve “بَالٍ” kelimelerinin “رُبْعَيْنِ” kelimesine nâ‘t (sıfat) olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle her iki kelimenin de merfû olarak okunmasının uygun olduğunu savunmuştur. Ona göre bu iki kelime, ne teb‘îd (kısmilik) ne de kat‘ (na‘ttan koparıp müstakil haber yapma) anlamı taşımaktadır dolayısıyla nâ‘t olarak ref‘ ile gelmeleri gerekir. Diğer taraftan Sîbeveyhî, bu beyitten sonraki beyitlerde kâfiyelerin mecrûr (cerli) olduğunu ifade etmiştir. Ancak Müberred, “بَالٍ” kelimesinin nakıs (eksik) bir kelime olmasından dolayı ve ref‘ ile cer hâllerinin aynı seviyede olması sebebiyle Sîbeveyhî’nin görüşünü hatalı bulmuştur. A‘lem eş-Şentemerî ise Müberred’in bu görüşünü doğru bulmaz. Ona göre, şayet şair kâfiyeleri merfû olarak seçseydi, nakıs olmayan bir isim getirmekte zorlanmazdı. Çünkü güçlü bir şair, şiirini tek bir gramer yapısına uygun olarak kurar. Kâfiye durak olsa bile Hutay‘e’nin sözünde olduğu gibi, şair kâfiyelerini serbest bırakmış olsaydı hepsi merfû olurdu. A‘lem eş-Şentemerî, bu görüşünü el-Hutay‘e’nin (ö. 54/674) şu beyitini örnek göstererek desteklemiştir:³²⁹

شَاقَّتْكَ أَظَعَّانُ لِيَأْىَى دُونَ نَظَرَةٍ بِـ—————وَإِزْ

Leylâ’nın göç kervanı yaktı gönlünü

Sabahın erkeninde, bir bakışına dahi varmadan.

5.Tevkîd: Tâbî olunan kelimenin durumunu nisbet ve kapsamlılık açısından sabitleştiren veya kesinlik kazandıran tâbî kelimeye denir. Lafzî ve manevî olarak ikiye ayrılır. Lafzî tevkîd, tabî olunan kelimenin aynen tekrarıyla olur. Bu tekrar edilen kelime isim, fiil veya harf olabilir. Manevî tevkîd ise أَجْمَعُ, نَفْسُ, عَيْنُ, جَمِيعُ kelimelerinden biriyle yapılan tevkîde denir.³³⁰

A‘lem eş-Şentemerî, tevkîd ifadesinin cümlede nasıl kullanılacağına dair Zeccâc’ın görüşünü aktarmıştır. Zeccâc’a göre “إِيَّاكَ” zamiri, aslen “كَ” zamiri yerine, şiirde zaruret gereği kullanılmaktadır. Onun takdiri şu şekildedir: إِيَّاكَ ifadesinde aslında “كَ” zamiri bulunmalıydı ancak zaruret nedeniyle hafzedilmiştir. Zeccâc, bu görüşünü Emevî dönemi şairlerinden Humeyd b. Mâlik el-Erkât’a ait şu beyitle destekler:

³²⁸ Muhammed b. Muhammed Hasan Şurrâb, *Şerhu Şevâhidü’s-Şi‘riyye fî Ümmâti Kitâbi’n-Nahviyye* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2007), 2/299.

³²⁹ A‘lem eş-Şentemerî, *Tahsîlü ‘Ayni’z-Zeheb*, 243; Celîl, *el-Cuhûdu’n-Nahviyye*, 46.

³³⁰ İbn Hişâm, *Evdâhu’l-Mesâlik*, 3/293; Bk. Mehmet Akif Özdoğan, "Arap Dilinde Muhatabı İkna Etme Açısından Haberî Cümlede Tekîd Edatlarının Rölü", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17(Haziran 2011)1-32.

إِلَيْكَ حَتَّى بَلَغْتُ إِيَّاكَ

Sana yöneldim, tâ ki sana ulaştım.

Zeccâc'a göre bu beyitte “ك” zamiri hazfedilmiş, onun yerine “إِيَّاكَ” lafzı tevkîd maksadıyla kullanılmıştır. Ancak A 'lem eş-Şentemerî, Zeccâc'ın bu yorumunu doğru bulmaz. Çünkü burada asıl pekiştirilmesi gereken zamir (ك) hazfedilmiş fakat ona bağlı olan tevkîd lafzı إِيَّاكَ bırakılmıştır. Şentemerî'ye göre bu durum, nahiv açısından sadece “şiiirde zaruret”le izah edilemeyecek kadar sorunludur ve zarurettten de daha ağır bir kusur teşkil etmektedir.³³¹

³³¹ A 'lem eş-Şentemerî, *Tahsîlü 'Ayni 'z-Zeheb*, 377; Celîl, *el-Cuhûdu'n-Nahviyye*, 48.

5. SONUÇ

Endülüs, 711 yılında Müslümanlar tarafından fethedildikten sonra İslam medeniyetine katkı veren pek çok âlim ve edip yetiştirmiştir. Özellikle Endülüs Emevî devletinin yıkılması sonucunda otuza yakın devletçiğin ortaya çıktığı Mülûku't-Tavâif dönemi, siyasî karışıklıklar bakımından dibi görmesine rağmen edebî ve kültürel açıdan en parlak dönem olmuştur. Bu dönemde yaşamış edebiyat ve nahiv yönüyle temayüz etmiş önemli şahsiyetlerden biri günümüzde Portekiz sınırları içerisinde bulunan Şentemerîye'de dünyaya gelen A'lem eş-Şentemerî'dir. A'lem eş-Şentemerî, ilk eğitimini ailesinden aldıktan sonra gençlik döneminde Kurtuba'ya gitmiş, orada dönemin önemli âlim ve ediplerinden dersler almıştır. Eğitim sürecini tamamladıktan sonra önemli bir ilim merkezi olan İşbîliyye şehrine geçen A'lem eş-Şentemerî, edindiği kültürel ve ilmî birikimi burada Endülüslü öğrencilerine aktarmaya başlamıştır. Kurduğu ders halkaları sayesinde kısa sürede ünü Endülüs'ün tamamında yayılmış, pek çok şehirden talebeler A'lem eş-Şentemerî'den ilim tahsil etmek maksadıyla İşbîliyye'ye gelmiştir. Onun bu yükselen başarısı, İşbîliyye ve çevresinde hüküm süren Mülûku't-Tavâif'in en güçlülerinden biri olan Abbâdî devletinin hükümdarı Mu'tazîd Billâh Abbâd b. Muhammed'in dikkatini çekmiş ve kısa sürede aralarında sıkı bir dostluk gelişmiştir. Abbâdî emiri Mu'tazîd Billâh Abbâd b. Muhammed devletin birçok meselesinde onun görüşlerine başvurmuş, ilmî ve edebî yönüne olan güveninden dolayı çocuklarının eğitimiyle meşgul olması için ona İşbîliyye Sarayı'nda bir yer tahsis etmiştir.

Arap dili ile ilgili ilk çalışmalar, Ebü'l-Esved ed-Düelî'nin öncülüğünde Basra'da başlamıştır. Sonraki süreçte ise bu amaca yönelik olarak Kûfe, Bağdat, Mısır ve Endülüs dil ekolleri oluşmuştur. Bu durumun doğal bir sonucu olarak ekol içerisinde eserleriyle bu ekollerin temel prensiplerini ortaya koyan âlimler çıkmıştır. Her ekoldeki âlimler biri diğerinden farklı görüş ve yöntemler ortaya koymuşlardır. Bu çeşitlilik neticesinde, temel nahiv kitâplarını açıklamak, sadeleştirmek ve bazı yerlerini eleştirmek amacıyla şerh ve hâşiyeler yazmışlardır. Endülüs âlimleri de bu konuda öncüler arasında yer almış; nahiv ilminin öğretimini kolaylaştırmak, terminolojisini açıklamak ve örneklerini anlaşılır hale getirmek için önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bu alandaki en ünlü şahsiyetlerden birinin A'lem eş-Şentemerî olduğunu söylemek mümkündür.

Nahiv konusunda Sîbeveyhî'nin "Nahvin Kur'an'ı" olarak kabul edilen *el-Kitâb*'ı, doğuda olduğu kadar Endülüs'te de büyük ilgi görmüş, üzerine şerhler ve hâşiyeler yazılmıştır. Edebiyat ve nahiv alanlarında tarihî ve kültürel bir birikime sahip olan A'lem eş-Şentemerî, *el-Kitâb*'a dair iki ayrı şerh yazmıştır. A'lem eş-Şentemerî'nin ortaya koyduğu bu şerhler, *el-Kitâb*'ın hem Endülüs'te hem de bütün İslam dünyasında büyük ilgi görmesine vesile olmuştur. Ayrıca onun *en-Nüket fî Tefsîri Kitâbi Sîbeveyhî* ve *Tahsilu 'Ayni'z-Zeheb Min Ma'dini Cevheri'l-Edeb fî 'İlmi Mecâzâtî'l-'Arab* adlı iki eseri, sonraki zamanlarda başvuru kaynağı olarak istifade edilen önemli şerhler arasında

sayılmıştır. eş-Şentemerî'nin *el-Kitâb*'a yazdığı bu şerhleri sayesinde Endülüs'te şerh ve eleştiri kültürü oluşurken Arap dünyasında Sîbeveyhî'nin *el-Kitâb*'ını derinlemesine şerheden en iyi yerin Endülüs olduğu kanısı oluşmuştur.

A'lem eş-Şentemerî kişiliğinde, yaşadığı dönemin düşünce yapısından etkilenen güçlü bir akılcı yaklaşım öne çıkmaktadır. Bu durum, onun nahivdeki ihtilaflı meselelere yaklaşımında ve tercih ettiği görüşlerde açıkça görülmüştür. Özellikle Sîbeveyhî'nin görüşlerini eleştirenlere karşı tavrı ve onu savunmadaki tutumu, hem naklî hem de aklî delillere dayanmakla birlikte, körü körüne bir mezhep bağlılığı taşımadığı görülmüştür. Eserlerinde Müberred'e karşı çoğunlukla Sîbeveyhî'nin görüşlerini savunmuştur. Bu bağlamda, Müberred ve diğerlerinin Sîbeveyhî'ye yönelttiği eleştirileri, hem rivayet hem de kıyas yoluyla reddetmiştir. Ancak A'lem eş-Şentemerî'nin zaman zaman Sîbeveyhî'yi eleştirenleri savunurken aşırıya kaçtığı tespit edilmiştir. A'lem eş-Şentemerî, birçok eserinde, kıyas dışı aklî delillerle nahiv konularını savunduğu çok sayıda görüş sunmuştur. Basralı dilcilerin kıyaslarından belirgin bir şekilde etkilenmiş, nahiv alanında çoğunlukla Basralıların görüşlerini savunmuştur. A'lem eş-Şentemerî, kendi görüşlerini savunurken Basralı dilbilimcilerin kıyaslarını ve gerekçelerini, dayanak olarak almıştır. Bu nedenle, onu Endülüs dil ekolünde, kıyas yöntemini kullanan ilk dilcilerden biri olarak sayabiliriz. Ayrıca A'lem eş-Şentemerî, dilbilgisel illetlere büyük bir ilgi göstermiş ve bu konuda uzun uzun açıklamalarda bulunmuştur. Endülüslü nahivciler Basralı, Kûfeli ve Bağdatlı nahivcilerle yakından ilgilenmişler ve onların görüşlerini sentezlemişlerdir. Özellikle Bağdat ekolünün yöntemini benimseyerek Basralı ve Kûfeli nahivcilerin görüşlerinden seçmecî bir tavrı esas almışlardır. Bunun yanı sıra Bağdatlı dilcilerden özellikle Ebû Ali el-Fârisî, İbn Cinnî, Zeccâcî gibi âlimlerin görüşlerinden de seçmeler yapmışlar ve özgün tercihler ortaya koymuşlardır. Endülüslü nahiv âlimleri çoğunlukla nahiv kurallarını gerekçelendirme yoluna gitmişler yeni görüşlere yönelmişlerdir. Bu durumdan dolayı çeşitli yönlerden gelişim olanağı bulmuşlardır. A'lem eş-Şentemerî'nin de bu güçlü yönelimin Endülüs nahiv okulundaki ilk temsilcilerinden olduğu sonucuna varılmıştır.

A'lem eş-Şentemerî'nin Ebû Temmâm'ın Hamâsesi üzerine yapmış olduğu şerh Endülüs'te günümüze ulaşan şerhlerin en önemlilerinden biri olarak kabul edilmiştir. Ayrıca bu şerh, şiir şerhi ve edebî eleştirinin hicri IV. ve V. asırda zirveye ulaştığının göstergesi olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte güçlü edebî yönünün bir ispatı olarak İşbîliyye'de Abbadî sarayında diğer önemli âlimlerin arasından sıyrılarak saray şairliği yapmış, hükümdarın çocuklarına edebiyat dersleri vermiştir. Ayrıca A'lem eş-Şentemerî'nin, dil ve gramer kitâpları ile şiir divanlarının büyük bir kısmını aktaran önemli bir halkada olduğu tespit edilmiştir. Râvîlik yönüyle şiirin ve dil malzemesinin aktarılmasında önemli bir rol oynadığı söylenebilir.

Son olarak, A'lem eş-Şentemerî'nin gramer kurallarının temellerine dair yaptığı çalışmalar, dilbilgisi araştırmalarını zenginleştiren kıyas ve açıklamaların yanı sıra onun şiir eleştirisi, şiir ve kitâp râvîliği, güçlü edebî yönü ve kendinden sonra pek çok öğrenci yetiştirmesi ilim dünyasında da önemli bir yerinin olduğunu göstermektedir.

KAYNAKLAR

- ‘Abdurrahman b. el-Hasen. “Târîhu’l-Hareketi’l-Edebiyye fi’l-Endelus: el-A‘lem eş-Şentemerî fi Zılli Devleti Benî ‘Abbâd Mulûku İşbîliyye Numûzecen’”. *Devriyyetu’l-Elektruniyyetü’t-Târihiyye* 20 (2013), 76-83.
- ‘Abdusselâm, İslâm Muhammed. *Menhecu’l-A‘lem eş-Şentemerî ve Ârâuhû fi Kitâbi’n-Nüket*. Mısır: Feyyûm Üniversitesi, Dâru’l-‘Ulûm, Doktora Tezi, 2003.
- Adıgüzel, Cumhur Ersin. “Endülüs’te Dil Çalışmalarının Kurucu İsmi: Ebû Ali el-Kâlî”. *İstanbuljas* 2/1 (Haziran 2019), 3-22.
- Adıgüzel, Cumhur Ersin. *İşbîliyye’nin Endülüs İlmi ve Kültürel Tarihindeki Yeri ve Önemi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- A‘lem eş-Şentemerî, Ebü’l-Haccâc Yûsuf b. Süleymân b. Îsâ. *el-Muhteri ‘fi İzâ‘ati’s-Serâiri’n-Nahv*. thk. Hasen b. Mahmud Hindâvî. Riyad: Dâru Kunûzi’l-İşbîliyye, 1426/2006.
- A‘lem eş-Şentemerî, Ebü’l-Haccâc Yûsuf b. Süleymân b. Îsâ. *Kitâbu’n-Nüket fi Tefsîri Kitâbi Sîbeveyhî*. thk. Reşid Bilhabîb. 3 Cilt. Magrib: Matbaatu Fedale, 1419/1999.
- A‘lem eş-Şentemerî, Ebü’l-Haccâc Yûsuf b. Süleymân b. Îsâ. *Tahsîlü ‘Ayni’z-Zeheb Min Ma’dini Cevheri’l-Edeb fi ‘İlmi Mecâzâtî’l-‘Arab*. thk. Züheyr ‘Abdulmuhsin Sultan. Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 2. Basım, 1414/1994.
- A‘lem eş-Şentemerî, Ebü’l-Haccâc Yûsuf b. Süleymân b. Îsâ. *Şerhu Hamâseti Ebî Temmâm*. thk. Ali Mufaddal Hammudân. Lübnan-Suriye: Dâru’l-Fikri’l-‘Asır, 1412/1992.
- A‘lem eş-Şentemerî, Ebü’l-Haccâc Yûsuf b. Süleymân b. Îsâ. *el-Meseletü’z-Zenbûriyye, Risâletü’l-Kadâi beyne Sîbeveyhî ve’l-Kisâi evi’l-Ferra’ fi’l-Meseleti’z-Zenbûriyyeti’l-Makrûne bi’ş-Şehâdeti’z-Zûriyye*, thk. Hayât Kâra, *Mecelletü’d-Dirâseti’l-Lügaviyye*, 7/2(2005), 8-30.
- Bakırcı, Selami - Demirayak, Kenan. *Arap Dili Gramer Tarihi*. Erzurum: Fenomen, 2019.
- Bagdâdî, Abdulkâdir b. Ömer. *Hizânetü’l-Edeb ve Lübbü Lübbâbi Lisâni’l-‘Arab*, thk. ‘Abdusselâm Muhammed Harun. 13 Cilt. Kahire: Mektebetü’l-Hancı, 4. Basım, 1417/1997.
- Bezci, Ramazan. “İbn Mâlik Hayatı, Nahiv Metodu ve Hadisle İstişhâdî”. *Kilitbahir [Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]* 15(2019), 190-227.

- Bezâviye, Muhtâr - Mesirdî, Mustafa. “el-Mâddetü’l-Mu‘cemiyye fi’l-Müdevvinâti’t-Türâsiyyeti’l-‘Arabiyye: Şerhu Hamâseti Ebî Temmâm li’ş-Şentemerî Unmûzecen”. *Mecelletü’s-Savtiyyât* 19/1 (2023).339-354.
- Brockelmann, Carl. *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî*. çev. ‘Abdulhâlim en-Neccâr. 6 Cilt. Kahire: Dâru’l-Me‘ârif, 1959.
- Bûdiyaf, Muhammed es-Salih. “Şevâhidü Sîbeveyhî eş-Şi‘riyye fi Kitâbi Tahsîli ‘Ayni’z-Zehab li A‘lem eş-Şentemerî el-Endülüsi Kırâeten fi’l-Menheci ve’t-Teysîr”. *Mecelletu’l-Lügati’l-‘Arabiyye* 22/4 (2022), 581-604.
- Cebûrî, Halef ‘Abdullah Salih. *el-Huccetu’n-Nahviyye ‘inde A‘lem eş-Şentemerî*. Tikrit: Tikrit Üniversitesi, Arap Dili ve Edebiyatı Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Celîl, Naîme. *el-Cuhûdu’n-Nahviyye ‘inde A‘lem eş-Şentemerî Unmûzecen*. Tilimsan: Tilimsan Ebû Bekr Belkâid Üniversitesi, Magniye Dil Araştırmaları Birimi, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Cum‘a, Hâlid ‘Abdulkerim. “Kitâbu’n-Nuket fi Tefsîri Kitâbi Sîbeveyhî Ta‘rifun bihî ve bi-Müellifihî ve Tahkîki “Bâbu mâ Yehtemilu’ş-Şi‘ru minhu. *Mecelletü Ma‘hedi’l-Mahtûtâti’l-‘Arabiyye* 29/2 (Aralık 1985), 557-611.
- Çınar, Mustafa. *Endülü’s-te Mulûkü’t-Tavâif Dönemi Edebi Çevresi*. Erzurum: Erzurum Üniversitesi, SBE, Doktora Tezi, 2002.
- Dayf, Şevkî. *el-Medârisü’n-Nahviyye*. Kahire: Daru’l-Me‘arif, 7. Basım, 1968.
- Durmuş, İsmail. “İbn Keysân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20/134-136. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Dursun, Hüseyin. “Arap Dilinde Hurûfu’l-Me‘âniler ve Çok Anlamlılığa Etkisi (Necm Suresi İlk Yirmi Üç Ayet Örneği)”. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 0/12 (28 Aralık 2021). 225-244. <https://doi.org/10.53112/tudear.1016854>. 225-244.
- Ebû Hayyân el-Endelûsî, Muhammed b. Yûsuf. *İrtişâfu’d-Darab min Lisâni’l-‘Arab*. thk. Recep Osman Muhammed. 5 Cilt. Kahire: Mektebetu’l-Hancı, 1418/1998.
- Ebû Sa‘îd es-Sîrâfî, el-Hasan b. ‘Abdullah b. Merzubânî. *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhî*. thk. Ahmed Hasan el-Mehdelî, Ali Seyyidi Ali. 5 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1428/2008.
- Ebü’l-‘Ayneyn, Mahmud Kemâl Sa‘d. “ed-Delâletü’s-Siyâkıyye fi Şerhi Hamâseti Ebî Temmâm li’l-A‘lem eş-Şentemerî”. *Ezher Üniversitesi Külliyyetu’d-Dirâsati’l-İslâmiyyeti ve’l-Arabiyyeti li’l-Benâti bi-Demenhur* 1/1 (Ocak 2016), 404-451.

- Ebü'l-‘Ayneyn, Mahmud Kemâl Sa‘d. “er-Rabtu’l-İştikâkî fî Şerhi Hamâseti Ebî Temmâm li’l- A‘lem eş-Şentemerî”. *Ezher Üniversitesi Bîûtâyil Bârud Arap Dili Fakültesi Dergisi* 26/1 (2013), 495-592.
- Elmalı, Hüseyin. “Ebû Ali el-Kâlî”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 24/259-260. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Emin, Ahmed. *Zuhru’l-İslâm*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütubi’l-‘Arabiyye, 3. Basım, ts.
- Enbârî, Ebü’l-Berekât Kemâlüddîn ‘Abdurrahman b. Muhammed. *Nüzhetü’l-Elîbbâ fî Tabakâti’l-‘Udebâ*. thk. Muhammed Ebü’l-Fadl İbrahim. Kahire: Dâru’l-Fikri’l-‘Arabiyye, 1418/1998.
- Enbârî, Ebü’l-Berekât Kemâlüddîn ‘Abdurrahman b. Muhammed. *el-İgrâb fî Cedeli’l-İ‘râb*. thk. Sa‘îd el-Afgânî. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 2. Basım, 1391/1971.
- Enbârî, Ebü’l-Berekât Kemâlüddîn ‘Abdurrahman b. Muhammed. *Esrâru’l-‘Arabiyye*. Ammân: Dâru’l-Erkam b. Ebi’l-Erkam, 1420/1999.
- Ergüven, Şahabettin. “Endülüs’te Dil ve Nahiv Çalışmaları”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 6/12 (Aralık 2007), 143-155.
- Ersönmez, Hüseyin. “Arap Gramerinin Gelişim Sürecinde Mısır Dil Ekolü 1”. *Mizanu’l-Hak İslami İlimler Dergisi* 3 (Aralık 2016), 95-124.
- Ersönmez, Hüseyin. “Arap Gramerinin Gelişim Sürecinde Mısır Dil Ekolü 2”. *Mizanu’l-Hak İslami İlimler Dergisi* 4 (Haziran 2017), 35-61.
- Gâlî, el-Madrarî Muhammed. “Tecelliyyâtü’ş-Şurûh fî Şerhi Kitâbi Sîbeveyhî: Şerhu A‘lem eş-Şentemerî Unmûzecen”. *Câmi‘âtu Ammâr Selîcî el-Agvât, Dirâsât: Uluslararası Hakemli Akademik Dergi* 49 (Aralık 2016), 66-72.
- Geylani, Mahfuz. “Arap Dil Ekolleri ve Önde Gelen Temsilcileri”. *İhyâ Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 6/1 (Ocak 2020), 205-235.
- Hablûs, Gâliye et-Tâhir. *A‘lem eş-Şentemerî ve Menhecuhû fî Şerhi Hamâseti Ebî Temmâm*. Trablus: Trablus Üniversitesi, Külliyyetü’l-Âdâb, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Halebî, Ebü’t-Tayyib ‘Abdulvâhid b. Alî el-Lügavî. *Merâtibu’n-Nahviyyîn*. thk. Muhammed Ebü’l-Fadl İbrahim. Kahire: Mektebetu Nahdati’l-Mısır, ts.
- Hasen, ‘Abbâs. *en-Nahvu’l-Vâfî*. 4 Cilt. Mısır: Dâru’l-Me‘ârif, 15. Basım, ts.
- Hatemleh, Muhammed ‘Abduh. *el-Endelus et-Târih ve’l-Hadâra ve’l-Mihne Dirâse Şâmîle*. Ammân: Matâbiu’d-Dustûri’t-Ticâriye, 2000.
- Hızıroğlu, İsa. “Arap Dili ve Tarihi Bağlamında Zenburiyye Tartışması”. *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 54 (Haziran 2023), 327-344.

- Hittî, ‘Abdulkâdir Rahîm. *Hasâisu Mezhebi'l-Endelusi'n-Nahvî*. Bingazi: Menşûrâtî Câmî ‘atî Bingazi, 1993.
- İbn Beşkuvâl, Ebü'l-Kâsım Halef b. ‘Abdumelik. *es-Sıla fî Târîhi Eimmeti Endelus ve ‘Ulemâihim ve Muhaddisihim ve ‘Udebâihim*. thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma‘rûf. 2 Cilt. Tunus: Dâru Garbi'l-İslâmî, 1431/2010.
- İbn Dîhye, Ebü'l-Hattâb Mecdüddin Ömer b. el-Hasen. *el-Mutrib min Ehli Eş‘ârî'l-Magrib*. thk. İbrahim el-Ebyârî-Hâmid ‘Abdulmecid Ahmed Bedâvî-Taha Hüseyin. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-‘İlm li'l-Cemî, 1374/1955.
- İbn Hacer el-‘Askalânî, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali. *et-Telhîsu'l-Habîr fî Tahrîci Ehâdisi ‘r-Râfi‘î'l-Kebîr*. 4 Cilt. Dâru'l-Kütübî'l-‘İlmiyye, 1989.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddin ‘Abdurrahmân b. Muhammed. *Mukaddime*. İstanbul: Dergah, 15. Basım, 2017.
- İbn Hallikân, Ebü'l-‘Abbâs Şemsüddin Ahmed b. Muhammed. *Vefeyâtü'l-A‘yân ve Enbâ‘ü Ebnâ‘i’z-Zamân*. thk. İhsan Abbâs. 11 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1397/1977.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Ahmed ed-Dârimî. *es-Sikât*. ed. Muhammed ‘Abdulmu‘id Hân. 9 Cilt. Haydarâbad: Dâiratu'l-Me‘ârif, 1973.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâluddîn ‘Abdullah b. Yûsuf el-Ensârî. *Evdâhu'l-Mesâlik ilâ Elfiyeti İbn Mâlik*. thk. Berakât Yûsuf Hebûd. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâluddîn ‘Abdullah b. Yûsuf el-Ensârî. *Mugni'l-Lebîb*. thk. Sa‘îd Efgânî vd. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1383/1964.
- İbn Kemal Paşa, Şemseddin Ahmed b. Süleyman. *Esrâru'n-Nahv*. thk. Ahmed Hasen Hâmid. 1 Cilt. Ürdün: Daru'l-Fikr, 2. Basım, 1422/2002.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn ‘Abdullah b. Ahmed. *Ravdâtu'n-Nâzir ve Cennetü'l-Menâzir*. thk. Şabân Muhammed İsmâil. 2 Cilt. Müessesetü'r-Reyyân, 2. Basım, 1422/2002.
- İbn Madâ el-Kurtûbî, Ebü'l-‘Abbâs Ahmed b. ‘Abdurrahmân. *er-Redd ‘ale'n-Nuhât*. Kahire: Daru'l-Fikri'l-‘Arabî, 1947.
- İbn ‘Akîl, Ebû Muhammed Bahâuddîn ‘Abdullah. *Şerhu İbn ‘Akîl*. thk. Muhammed Muhyiddin ‘Abdulhamid. 4 Cilt. Kahire: Dâru't-Türâs, 20. Basım, 1400/1980.
- İbnü'l-Ebbâr, Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. ‘Abdullah b. Ebî Bekr. *Tekmiletu's-Sıla*. thk. ‘Abdusselâm el-Herrâş. 6 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.

- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh 'Abdulhay b. Ahmed. *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*. thk. Abdulkâdir el-Arnaût - Mahmût el-Arnaût. 12 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1406/1986.
- İbnü'l-Kıftî, Ebü'l-Hasen Cemâlüddin Ali b. Yusuf. *İnbâhu'r-Ruvât alâ Enbâhi'n-Nuhât*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. Kahire-Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-'Arabiyye-Müessesetu'l-Kütübü's-Sekâfe, 1402/1982.
- İbnü'n-Nedim, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb. *el-Fihrist*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- İbnü'l-Verrâk, Muhammed b. 'Abdullah b. 'Abbâs. *İlelü'n-Nahv*. thk. Mahmud Câsım Muhammed ed-Dervîş. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1419/1999.
- İbnü't-Târâve, Ebü'l-Hüseyn Süleyman b. Muhammed b. 'Abdillâh. *el-İfsâh bi Ba'zı mâ Cae mine'l-Hata' fi'l-İzâh*. thk. Hâtım Salih ed-Damîm. Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 2. Basım, 1416/1996.
- 'Înân, Muhammed 'Abdullah. *Düvelü't-Tavâif*. Kahire: Matbatu Medenî, 4. Basım, 1997.
- İsbahânî, Ebü Muhammed 'Abdullah b. Ahmed. *Kitâbu'l-Emsâl fi'l-Hadisi'n-Nebevî*. thk. 'Abdul'âlî 'Abdulhamîd Ahmed. Hindistan: ed-Dâru's-Selefiyye, 2. Basım, 1407/1987.
- Kafes, Mahmut. "Ebû Hayyân el-Endelüsî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 10/152-153. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Karuko, Semira - el-Ziyâdât, Teysir Muhammed. "İbn Tarâve ve İlmî Hayatı", *EKEV Akademi Dergisi*, 59 (Mayıs 2014), 207.
- Kılıç, Hulusi. "İbnü'l-Hâcib". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 21/55-58. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Kılıç, Hulusi. "İbn Madâ". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 20/163-164. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kızıklı, Salih Zafer. "Bağdat Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış". *Marife* 13/3(Aralık 2013), 133-149.
- Kızıklı, Salih Zafer. "Mısır Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış". *EKEV Akademi Dergisi* 35 (2008), 197-212.
- Kutâvî, Lahdar Kadur. "Teysîru Kitâbi Sîbeveyhî ledâ 'Ulemâi'l-Endelus: Kitâbu'n-Nüket li A'lem eş-Şentemerî Numûzecen". *Mecelletu Makâmât* 7/2 (Aralık 2023), 11-22.
- Makkarî, Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed. *Nefhu't-Tîb*. thk. İhsan Abbâs. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1387/1968.

- Montgomery, Watt. *fî Târîhi İspanya el-İslamiyye*. çev. Rıza Muhammed. Beyrut: Mektebe Narces, 2. Basım, 1998.
- Morad, Hasen. “Âlim Ebû Ali el-Kâlî ve Arap Diline Hizmeti”, *Doğu Anadolu Sosyal Bilimlerde Eğilimler Dergisi* 5/1 (Haziran 2021), 89-101.
- Muhammed, Hasen Es'ad. “İntisâru's-Şentemerî: fî Kitâbihî Tahsîli 'Aynî'z-Zeheb li Şevâhidi Sîbeveyhî”. *Mecelletü Ebhâsi Külliyyeti't-Terbiyeti'l-Esâsiyye* 9/2 (2010), 202-238.
- Muhammed, eş-Şâtır Ahmed Muhammed. *el-Mûcezz fî Neş'eti'n-Nahv*. Kahire: Mektebetu Külliyyeti Ezheriyye, 1983.
- Muhammed, Hüsam Muhammed İbrahim. “et-Tevcîhu'n-Nahvî li Rivâyâtî's-Şevâhidi's-Şi'riyye Dirâseten fî Tahsîli 'Aynî'z-Zeheb”. *Mecelletü Dirâseti'l-'Arabiyye* 45/3 (Ocak 2022), 1129-1158
- Muhammed, Şârif. “Şurûhu Kitâbi Sîbeveyhî ve Şevâhiduhû fî'l-Endelus "A'lem eş-Şentemerî " Unmûzecen”. *Mecelletu'l-Lügati'l-'Arabiyye* 23/3 (2021), 175-194.
- Müberra, Ebû'l-'Abbâs Muhammed b. Yezid. *el-Müktedab*. thk. Muhammed 'Azîme 'Abdulhâlik. 4 Cilt. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, ts.
- Müsâ'ade, Tefvîk. “İnbinâu İhtiyârî 'alâ İhtiyâr: Şerhu Şentemerî li Hamâseti Ebî Temmâm Unmûzecen”. *el-Âdâb* 15/1 (2015), 103-120.
- Nâsıb, Hafeni vd. *ed-Durûsu'n-Nahviyye*. 4 cilt. Kuveyt: Dâru İlâfî'd-Devliyye, 2006.
- Nehir, Hâdî. *en-Nahvu't-Tatbîkî*. 2 Cilt. Ürdün: Cidâru'l-Kütübü'l-'Âlemiyye - 'Âlemü'l-Kütübî'l-Hadîs, 2008.
- Osmân, Fadl İshâk. *el-Mansûbât fî Şerhi'l-A'lem eş-Şentemerî fî Hamâseti Ebî Temmâm*. Hortum: Câmî'âtü Neylîn, Külliyyetü'l-Âdâb, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Özaslan, Hamza. *Ebû Ali el-Kâlî ve Kitâbu'l-Emâlî*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- Özbalıkcı, Mehmet Reşit. “Sîbeveyhî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 37/131. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Özdemir, Mehmet. “Cehverîler”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 7/237-238. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Özdemir, Mehmet. *Endülüs Müslümanları (Siyasi Tarih)*. Ankara: TDV, 7. Basım, 2022.
- Özdemir, Mehmet. “Endülüs”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 11/225-232. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Özdemir, Mehmet. “Muhammed el-Muzaffer”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 30/555. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.

- Özdemir, Mehmet. “Mülûkü’t-Tavâif”. 31/552-555. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Özdoğan, Mehmet Akif. “Arap Dilinde Lafız ve Anlam Açısından Mef‘ul-ü Mutlak”. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25(Haziran 2015), 1-26.
- Özdoğan, Mehmet Akif. "Arap Dilinde Muhatabı İkna Etme Açısından Haberî Cümlede Tekîd Edatlarının Rölü", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17(Haziran 2011), 1-32.
- Özel, Harun. *Endülüs Şiirinde Zühed*. Ankara: Fecr Yayınları, 2022.
- Özel, Harun. *Zemahşerî ve Nahiv İlmindeki Yeri*. Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Özel, Harun. “Zemahşerî ve Nahiv İlmindeki Yeri”. *Route Educational and Social Science Journal* 2 (01 Ocak 2015), 276-307. <https://doi.org/10.17121/ressjournal.421>.
- Paksu, Ömer Faruk. *Arab Dilinin Temel Kaideleri*. 2 Cilt. Kahramanmaraş: Kalkan Matbacılık, 2017.
- Palencia, Angel Gonzalez. *Târîhu'l-Fikri'l-Endelüsî*. çev. Hüseyin Mu'nis. Kahire: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1955.
- Raşîd, Adnan Ahmed. *el-Mebâhîsu'l-Lügaviyye ve'n-Nahviyye fî Kitâbeyn: (el-Muhterî fî İzâ'ati Serâiri'n-Nahv ve Şerhi Dîvân-ı Ebî Temmâm) li A'lem eş-Şentemerî*. Irak: Diyâlâ Üniversitesi Temel Eğitim Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Sarrâf 'Âdil 'Alî. “İ'tirâdâtî'l-Bagdâdî 'ale'l-A'lem eş-Şentemerî fî Kitâbi Hizâneti'l-Edeb”. *Câmiatü Kâhire Mecelletü Dâru'l-'Ulûm* 44(2007), 145-181.
- Sa'dûn, Îsâr Şevkî – Mâcid, Kâzım Zemin. “Menhecu'l-A'lem eş-Şentemerî fî Kitâbihî Şerhi Dîvânı Züheyr b. Ebî Sülâmâ”. *Mecelletü Külliyyeti't-Terbiyyeti'l-Esâsiyye* 97(2017) 269-298.
- Sa'îd el-Efgânî, Muhammed Sa'îd b. Muhammed Cân. *Min Târîhi'n-Nahv*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Sarp, Abuzer. *Arap Gramer Tarihinde Endülüs ve İbn Madâ*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Seyhânî, Fehd b. Munâhî. “eş-Şerhu's-Şi'rî fî Kadâi'n-Nakd: Mukârabetu's-Şentemerî li Hamâseti Ebî Temmâm Misâlen”. *Mecelletü'l-Bahsi'l-'İlmî fî'l-Âdâb* 21/5 (2020), 212-250. <https://doi.org/10.21608/jssa.2020.119132>.
- Sezer, İsmail Hakkı. “A'lem eş-Şentemerî”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 2/363. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

- Sultan, Züheyr ‘Abdulmuhsin. “Şerhu Ebyâti’l-Cümel el-Mensûb ilâ A‘lem eş-Şentemerî Leyse Lehû”. *Vasıt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 1/1 (Aralık2018), 31-54.
- Suyûtî, Ebü’l-Fazl Celâlüddîn ‘Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Sahîh Da’îf el-Câmi’u’s-Sahîh Ziyâdetuhu*. ed. Ahkâm Muhammed Nâsiruddin el-Elbânî, Dijital Kitâp, ts.
- Suyûtî, Ebü’l-Fazl Celâlüddîn ‘Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Hemu’l-Hevâmi’ Şerhu Cem’u’l-Cevâmi’*. thk. ‘Abdul’âlî Sâlim Mûkerrem. 7 Cilt. Kuveyt: Dâru’l-Buhûsi’l-‘İlmiyye, 1400/1980.
- Suyûtî, Ebü’l-Fazl Celâlüddîn ‘Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Bugyetü’l-Vüât*. thk. Muhammed Ebu’l-Fazl İbrahim. 2 Cilt. Kahire: Dâru’l-Fikr, 1399/1979.
- Şa‘bân, Muhammed Mahmûd. *A‘lem eş-Şentemerî ve Eseruhû fî’n-Nahv ma‘a Tahkîki Kitâbihî Şerhi Ebyâti’l-Cümel*. Mısır: Ezher Üniversitesi, Arap Dili Fakültesi Diller Bölümü, Doktora Tezi, 1972
- Şensoy, Sedat. “Süyûtî”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 38/202-204. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Şenterînî, Ebü’l-Hasen Alî b. Bessâm. *ez-Zehîra fî Mehâsîni Ehli’l-Cezîra*. thk. İhsan Abbâs. 8 Cilt. Libya-Tunus: Dâru’l-‘Arabiyye, 1978.
- Şeyban, Lütfî. *Reconquista: Endülü’s’te Müslüman Hristiyan İlişkileri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2010.
- Şeyban, Lütfî. “Tâhirîler”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 39/404-405. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Şeyban, Lütfî. *Endülü’s Âlimleri*. İstanbul: Ketebe, 2. Basım, 2020.
- Şirin, Mehmet Musa. “Nahiv İlmi ve Ekolleri”. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Dergisi* 1/1 (Nisan 2015), 185-196.
- Sharif, Hashim el-Mahdî. *A Critical Edition Of Part 1 Of Al-Shantamari's Commentary On Al-Hamasa*. Londra: Londra Üniversitesi, Doğu Araştırmaları Okulu, Doktora Tezi, 1980.
- Şurrâb, Muhammed b. Muhammed Hasen. *Şerhu Şevâhidi’s-Şi’riyye fî Ümmâti Kütübi’n-Nahviyye*. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2007.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed Ebü’l-Kâsım. *Müsnedu’s-Şâmiyyîn*. thk. Hamdî b. ‘Abdulmecîd es-Süflî. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1403/1983.
- Tantâvî, Muhammed. *Neş’etü’n-Nahv ve Târîhu Eşheri’n-Nuhât*. Kahire: Dâru’l-Me‘ârif, 2. Basım, 1995.

- Tekin, Selim. *Ebû Hayyân el-Endülüsî ve Arap Gramerindeki Yeri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Turan, Abdulkâki. “İbn Mâlik”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 20/169-171. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Tural, Hüseyin. “Arap Dilinde Şiir ve Hadisle istişhâd Mes’esi I: Şiirle istişhâd”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9(Haziran 1990), 67-79.
- Tüccar, Zülfikar. “Niftaveyh”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 33/82-83. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- ‘Umrî, Muhammed b. Redde ‘Atiyyetullah. “el-Ahkâmu’s-Sarfiyyetü’l-Mebniyye ‘alâ Kesreti’l-İsti‘mâl fi Kitâbi’n-Nüket li A‘lem eş-Şentemerî”. *Zekâzîk Arap Dili Fakültesi Dergisi* 39/4 (2019), 2187-2220.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû ‘Abdillâh Şihâbuddin Yakût b. ‘Abdillâh. *Mu‘cemu’l-‘Udebâ*. thk. İhsan Abbâs. Beyrut: Dâru Garbi’l-İslâmî, 1413/1993.
- Yemânî, ‘Abdulkâki b. ‘Abdulmecîd. *İşâretu’t-Ta’yîn ve Terâcimi’n-Nuhâti ve’l-Lugaviyyîn*. thk. ‘Abdulmecîd Riyab. Riyad: Şeriketu’t-Tıbbâti’l-‘Arabiyye, 1407/1987.
- Yıldırım, Aydın. *Endülüs’te Arap Dili Çalışmaları*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Vadgîrî, ‘Abdul‘âlî. *Ebû Ali el-Kâlî ve Eseruhû fi’d-Dirâseti’l-Lügaviyye ve’l-Edebiyye bi’l-Endelüs*. Rabat: Vizâratü’l-Evkâf ve Şuûnu’l-İslâmiyye, 1983.
- Zehebî, Ebû ‘Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Târîhu’l-İslâm ve Vefeyâtu’l-Tabakâti’l-Meşâhîr ve’l-A‘lâm*. thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma‘rûf. 17 Cilt. Beyrut: Dâru Garbi’l-İslâmî, 1423/2003.
- Zehebî, Ebû ‘Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru A‘lâmi’n-Nübelâ*. thk. Hasen ‘Abdulgennân. 25 Cilt. Riyad: Beytu Efkari’d-Devliyye, 1424/2004.
- Zevalsiz, Halit. “Ebû Bekr ez-Zübeydî”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 44/519-520. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Zîb, Mahmud Sâlim. “İntisâru’l-A‘lem eş-Şentemerî li Sîbeveyhî mine’l-Müberred fi Kitâbihi’n-Nüket”. *Mecelletü’l-Kırtâs* 10(Eylül 2020), 129-154.
- Ziriklî, Hayruddîn. *el-A‘lâm*. nşr. Züheyr Fethullah. 8 Cilt. Beyrut: Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyin, 1422/2002.
- Zübeydî, Hüsâm ‘Abdulkerim. *Hamâsetu Ebî Temmâm bi-Rivâyeti’l-A‘lem eş-Şentemerî: Dirâseten ve Uslûbiyyeten*. Ürdün: el-Câmi‘âtu’l-Ürdüniyye Külliyyetü’d-Dirâseti’l-‘Ulyâ, Doktora Tezi, 2013.

Zübeydî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. ‘Abdillâh b. Mezhiç. *Tabakâtu’n-Nahviyyîn ve’l-Lügaviyyîn*. thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim. Mısır: Dâru’l-Me‘ârif, 2. Basım, 1403/1983.

